

ΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ

Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα Βελεστινλή παρουσιάζουν εἰσέτι ἄρκετὰ σκοτεινὰ καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα, τὰ ὅποια, παρὰ τὰς μεγάλας προόδους, τὰς συντελεσθείσας ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, γεννοῦν πολλὰς ἀπορίας καὶ προκαλοῦν ζωντὰς ἀμφισβητήσεις ἢ ἀντιλογίας. Τὰ πλέον περίπλοκα καὶ ἐπιδεκτικὰ ἀντιλογικῶν συζητήσεων προβλήματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐπαναστατικῆς δραστηριότητος καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν συγγραφῶν καὶ δημοσιεύσεων τοῦ Ρήγα. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι φυσικόν, δεδομένου ὅτι ἡ καθόλου ἐπαναστατικὴ δραστηριότης, εἴτε εἰς συνεννοήσεις καὶ ἐνεργείας, εἴτε εἰς δημοσιεύματα, διεξάγεται πάντοτε μετὰ μυστικότητος καὶ ἀνωνυμίας. Τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς καθίστα ἔτι πλέον ἐπιβεβλημένας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ δραστηριότης τοῦ Ρήγα εἶχεν ὡς ἔδραν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ πλέον δεσποτικοῦ κράτους τῆς τότε Εὐρώπης, τοῦ κράτους τῶν Ἀψβούργων, ὅπου εἰδικευμένη ἀστυνομία κατεδίωκεν ἀμειλίκτως οἵανδῆποτε φιλελευθέραν ἐκδήλωσιν. Ἡ αὐστριακὴ δικαιοσύνη, ἡ ὁποία εἶχεν εἰς χεῖράς της ἐπὶ μῆνας τὸν Ρήγαν καὶ τοὺς συντρόφους του, δὲν κατώρθωσε, παρὰ τὰς ἀγωνιώδεις προσπάθειάς καὶ τὰς βασανιστικὰς ἀνακρίσεις της, νὰ διαλευκάνῃ τὰ θέματα ταῦτα εἰς δὲ τὰ πορίσματά της ἀναγκάζεται νὰ καταλήγῃ εἰς βεβιασμένας καὶ ἀναποδείκτους κρίσεις ἢ εἰς ἀσαφεῖς καὶ περιπεπλεγμένους συλλογισμούς. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν τοὺς μετέπειτα περὶ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἔθνομάρτυρος ἀναπτυχθέντας θρύλους, οἱ ὅποιοι ἐθεμελιώθησαν εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν, τινὲς δὲ ἔξ αὐτῶν ἔλαβον μορφὴν ἱστορικῶν πραγματικοτήτων. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα προσκρούει εἰς πολλὰς δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις δὲν ἐπιτρέπουν εἰς αὐτὴν νὰ συναγάγῃ σαφῇ καὶ ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως δεδομένα.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπαναστατικὴν δραστηριότητα τοῦ Ρήγα καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὴν θέματα τῆς ἰδρύσεως ἢ μὴ ἑταιρείας, τῶν μετὰ τῆς Γαλλικῆς

Δημοκρατίας σχέσεων κ.λ.π., ἀφιερώσαμεν εἰδικὴν μελέτην. Ἡ παροῦσα ἔχει ὡς θέμα τὰ ἐπαναστατικὰ ἔργα, τὰ ὅποια ὁ Ρήγας ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν Βιέννην κατὰ τὸ ἔτος 1797 ἢ τυχὸν ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ δημοσιεύσῃ. Ἐκ τούτων διαχωρίζομεν τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Δημοκρατίας, τὰ ὅποια ὡσαύτως ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὰς ἐκθέσεις τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως γίνεται λόγος καὶ περὶ τινων πεζῶν, ὡς τὸ « Ἐγκόλπιον » τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν καὶ ἡ « Δημοκρατικὴ κατήχησις », ἐθεωρήσαμεν πρέπον νὰ ἀφιερώσωμεν τὴν μελέτην αὐτὴν γενικώτερον εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα, ἐξαιρουμένων πάντως τῆς προκηρύξεως καὶ τοῦ πολιτεύματος, περὶ τῶν ὁποίων ἐπραγματεύθημεν.

Ἐκρίθη ἀπαραίτητος ἡ προκαταρκτικὴ ἔρευνα περὶ τῶν δύο φυλλαδίων, εἰς τὰ ὅποια ὁ Ρήγας περιέλαβε τὰ ἀμέσου ἢ ἐμμέσου χαρακτῆρος ἐπαναστατικοῦ ἔργα του καὶ τὰ ὅποια πάντως προώριζε διὰ τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὸν Θούριον ἀφιερώσαμεν περισσότερα τοῦ ἑνὸς κεφάλαια, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπαναστατικὸν ἔργον τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον ἔσχε τεραστίαν ἀπήχησιν εἰς τὰς μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔργον ἐκφράζον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν προσωπικότητα, τὰ διανοήματα καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ μεγάλου βάρδου τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐθνομάρτυρος, ἐνέχον δ' ἐπὶ πλεον φιλολογικὴν καὶ πολιτικὴν σημασίαν, χρήζουσαν λεπτομερεστέρας ἀναλύσεως καὶ ἐρεῦνης. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζομεν τὰ λοιπὰ ποιήματα ἢ πεζά, διὰ τὰ ὅποια ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι περιλαμβάνοντο εἰς τὰ δύο αὐτὰ φυλλάδια καὶ τελικῶς ὅσα κακῶς ἀποδίδονται εἰς τὸν Ρήγαν. Πρὸς πληρεστέραν καὶ μᾶλλον μεθοδικὴν ἔρευναν παραθέτομεν καὶ αὐτὰ τὰ κείμενα τῶν γνησίων ἢ πιθανῶς γνησίων ἔργων τοῦ Ρήγα.

Εἰδικὴν βιβλιογραφίαν δὲν θεωροῦμεν ἐπιβεβλημένον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καθ' ὅσον παραθέσαμεν τοιαύτην εἰς τὰς προηγηθείσας περὶ Ρήγα μελέτας μας. Περιοριζόμεθα νὰ παραπέμπωμεν ἐκάστοτε εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας ἐφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς θεμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΤΑ ΔΥΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ

Πρὶν εἰσελθόμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν ποιημάτων ἢ ἄλλων ἔργων, τὰ ὅποια ὁ Ρήγας προώριζεν ὡς μέσα ὑποκινήσεως τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ἢ ἄλλως πως συνέδεε μετὰ τοῦ παρασκευαζομένου ἐπαναστατικοῦ κινήματος, θεωροῦμεν ἀπαραίτητον ὅπως ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐκδόσεώς των. Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις, βάσει τῶν μαρτυρι-

κῶν καταθέσεων καὶ τῶν λοιπῶν εἰς χεῖράς της στοιχείων, ὁμιλεῖ περὶ δύο ἐπαναστατικῶν φυλλαδίων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Ρήγα εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῶν ἀδελφῶν Πούλιου, τοῦ πρώτου λαθρετύπου, τοῦ δὲ δευτέρου κατόπιν ἐντέχνου ἀποσπάσεως ἀδείας ὑπὸ τῆς λογοκρισίας¹. Εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν δύο τούτων φυλλαδίων πρέπει νὰ περιορίσωμεν τὴν ἐπαναστατικὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα τοῦ Ρήγα, οὐδενὸς καὶ ἐξ οἷασδήποτε πηγῆς ἀντλουμένου στοιχείου ἐπιτρέποντος ὑπόθεσιν λαθραίας ἢ φανερᾶς δημοσιεύσεως ἄλλου τινός. Ἐπομένως, εἰς τὰ δύο ταῦτα φυλλάδια θὰ στρέψωμεν τὴν ἔρευνάν μας, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς διαπίστωσιν τοῦ περιεχομένου των, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἱστορικὴν ἐπεξεργασίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν βεβαίων ἢ καθ' ὑπόθεσιν περιεχομένων εἰς τὰ φυλλάδια ταῦτα ἔργων. Ὡς πρὸς τὰς εἰκασίας περὶ συγγραφῆς καὶ ἄλλων πεζῶν ἢ ἐμμέτρων ἐπαναστατικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα τὴν τελευταίαν στιγμὴν δὲν προέλαβε ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ δημοσιεύσῃ, καὶ περὶ τούτων θὰ θέσωμεν ὑπὸ κριτικὸν ἔλεγχον τὰ λίαν πενιχρά, εἰς τὰς πλείστας δὲ τῶν περιπτώσεων ἀρνητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον, μολονότι οὐδὲν ἀντίτυπον τούτου διεσώθη, πρέπει νὰ θεωρηθῇ, βάσει τῶν στοιχείων τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως καὶ τῶν ἠλεγμένων μεταγενεστέρων μαρτυριῶν, ὅτι τοῦτο περιελάμβανε τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν, τὸ Πολίτευμα καὶ τὸν Θούριον. Εἰς ταῦτα ἄλλωστε ἀπέδιδε κυρίως σημασίαν ὁ Ρήγας καὶ ἐκ τῶν τυπωθέντων 3000 ἀντιτύπων, τὰ 2785 ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ συσκευασμένα εἰς κιβώτια διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς μέσα ἐξεγέρσεως τοῦ Ἑθνους διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας². Ὁ τίτλος δὲν καθορίζεται σαφῶς ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως, ἢ ὁποῖα εἶχε προσηρτημένον εἰς τὸν φάκελόν της τὸ φυλλάδιον ὡς τὸ σοβαρώτερον στοιχεῖον ἐνοχῆς, ἐκ τοῦ περιεχομένου του δὲ ἄλλοτε ὁμιλεῖ περὶ «Ἑλληνικῆς προκηρύξεως» (Griechische Proclamation), ἄλλοτε περὶ «πολιτεύματος κατὰ τὸ γαλλικὸν πρότυπον» καὶ ἄλλοτε περὶ «ἐπαναστατικοῦ ἄσματος ὑπὸ τὸν τίτλον Θούριος Ὑμνος»³. Μία

1. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λευκράν, σ. 66 - 68. — Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 162 - 164.

2. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λευκράν, σ. 68. — Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 162 καὶ 164.

3. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λευκράν, σ. 68. — Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 2 καὶ 10. Ὁ διοικητὴς τῆς Τεργέστης βαρῶνος Brigido, εὐθὺς ὡς ἠνοίχθησαν τὰ κατασχεθέντα κιβώτια καὶ ἠλεγξεν τὸ περιεχόμενον των, ἀποστέλλει εἰς Βιέννην ἔκθεσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν περιγράφει, βάσει τῶν πρώτων ἐκ τῆς αὐτοψίας ἐντυπώσεων καὶ ἀσφαλῶς μὲ τὴν βοήθειαν διερμηνέως, ὡς ἐξῆς τὰ ἐπαναστατικὰ ἔντυπα: «εὐρέθησαν ἀκόμη [ἐκτὸς ἑκατοντάδων τινῶν τοῦ Δ' τόμου τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος] δύο - τρεῖς χιλιάδες ἀντιτύπων ἐγκυκλίου εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένης, μὲ τὰς ἐπαναστατικὰς λέξεις ἐλευθερία, ἀδελφότης, ἰσότης, εἰς τὴν ὁποῖαν, μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα κατὰ

ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀποδοκιμάζουσα τὸ κυκλοφορήσαν ἀνὰ τὴν Τουρκίαν φυλλάδιον καὶ συνιστῶσα τὴν καταστροφὴν του, δίδει εἰς αὐτὸ ὡς τίτλον « Νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῶν μικρῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας ». Ὁ τίτλος εἶναι περίπου ὁ αὐτός, ἐλάχιστα παρηλλαγμένος (ἴσως κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἐγκυκλίου ὑπὸ προσώπου τοῦ ὁποῖον εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ φυλλάδιου, ἀλλὰ δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦτο) ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀκριβῆ τίτλον τοῦ Πολιτεύματος ὡς ἀνευρίσκεται εἰς τὰ διασωθέντα ἀντίγραφα¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ρήγας εἶχε θέσει τὸν τίτλον αὐτὸν καὶ εἰς τὸ ἐξώφυλλον, ἀποφεύγων οὕτω νὰ μνημονεύσῃ ἐκ τοῦ περιεχομένου τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν καὶ τὸν Θούριον, διὰ νὰ μὴ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐγκυκλίου πληροφορούμεθα ὅτι τὸ φυλλάδιον αὐτὸ ἀπηρτίζετο « ἀπὸ μίαν κόλλαν χαρτὶ ὁλόκληρον », δηλαδὴ ἐξ ἑνὸς πλήρους τυπογραφικοῦ φύλλου, τὸ ὁποῖον ἡδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ ἢ 16 ἢ (ἐφ' ὅσον ἦτο « κόλλα ὁλόκληρος ») 32 σελίδας. Τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐκδοχὴν θεωροῦμεν πιθανωτέραν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι 16 σελίδες συνήθους σχήματος (αἱ διασωθεῖσαι ἐκδόσεις τοῦ Ρήγα εἶναι μᾶλλον μικροῦ σχήματος) δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιλάβουν τὸ κεί-

τῶν μοναρχῶν, ἡ δημοκρατία ἐξαίρεται καὶ ὅπου περιέχονται τὰ ἐν Γαλλίᾳ κηρυχθέντα γνωστὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, νέοι νόμοι δημοκρατικοί, τύποι ὀρκωμοσίας, ἄσματα ἐλευθερίας καὶ ἄλλα παρόμοια, καθὼς καὶ περικοπαί, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐξάψουν τὸ αἶσθημα τῶν ἀνθρώπων » (*Εγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 4). Ὁ Ρήγας, γνωρίζων ὡς πεπειραμένος ἐπαναστάτης ὅτι τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς ἐναντίον του κατηγορίας θὰ ἦτο ἡ παράνομος δημοσίευσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτοῦ φυλλάδιου, ἠρνήθη πεισμόνως ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν πατρότητα. Εἰς τὴν πρώτην ἐν Τεργέστη κατ'ἀθεσίᾳ του ἰσχυρίσθη ὅτι τὰ ἔντυπα αὐτὰ ἠγόρασεν εἰς τὴν Βιέννην μὴ ἐνθυμούμενος ποῦ καὶ πῶς ! (*Εγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 6). Ἀλλ' ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις περισυνέλλεξεν ἀδιάσειστα στοιχεῖα, ἰδιαιτέρως ἐκ τῆς καταθέσεως τοῦ τυπογράφου τῶν τυπογραφείων Πούλιου Huggele καὶ ἐκ τῆς κατασχεθείσης ἰδιοχείρου ἐπιστολῆς τοῦ Ρήγα πρὸς τὸν Κορωνιόν. Ἐπὶ πλέον, πάντες σχεδὸν οἱ κατηγορούμενοι ὁμολόγησαν ὅτι τὸν « Θούριον », πολὺ πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως, ὁ Ρήγας ἀπήγγελλεν ἢ ἔψαλλεν εἰς διαφόρους συγκεντρώσεις ὡς ἴδιον ἔργον.

1. Σφύζονται δύο ἀντίτυπα τῆς πατριαρχικῆς αὐτῆς ἐγκυκλίου, ἀπευθυνθέντα κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1798 πρὸς τοὺς Μητροπολίτας Σμύρνης καὶ Παροναξίας (βλ. λεπτομερέστερον ἀνωτ. ἐν μελέτῃ μας « Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα », σ. 12, σημ. 2). Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐξεδόθη ἡ λεγομένη « πατρικὴ διδασκαλία », ἡ πράγματι ἡ ψευδωνύμως φέρουσα ὡς συγγραφέα τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀνθιμον, ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς ἀπάντησιν τῶν πατριαρχικῶν αὐτῶν ἐγκυκλίων, ὁ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Διευθυντηρίου Ἑλλήν Νικ. Σταμάτης, διευθύνων ἐν Ἀγκῶνι ἐν « πρακτορεῖον » τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, εἶχεν ἐκδόσει ψευδωνύμως φυλλάδιον μὲ τίτλον « πρὸς τοὺς Ρωμαίους τῆς Ἑλλάδος ὁ φιλόπατρις Ἐλευθεριάδης. Ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ τυπογραφείῳ Πογῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, τῇ 4ῃ Ὀκτωβρίου 1798 ».

μενον τῆς προκηρύξεως, τοῦ Πολιτεύματος καὶ τοῦ Θουρίου, ἐνῶ 32 σελίδες θὰ ἐπῆρκουν πρὸς τοῦτο¹.

Εἰς τὴν Αὐστρουγγαρίαν ἐλειτούργει αὐστηρὰ προληπτικὴ λογοκρισία, ἡ ἄδεια τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖτο διὰ τὰς ἑφημερίδας, τὰ περιοδικά, τὰ βιβλία καὶ ἐν γένει δι' οἷονδήποτε καὶ εἰς οἷανδήποτε ἑλῶσαν δημοσίευμα. Ἡ λογοκρισία εἶχε γίνεαι πολὺ αὐστηροτέρα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, λόγῳ τῶν πολέμων κατὰ τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας καὶ τοῦ φόβου ἐπαναστατικῆς προπαγάνδας, κατεδιώκετο δὲ ἀμειλίκτως πᾶσα ἀπόπειρα λαθραίων ἐκδόσεων μὲ βαρυτάτας ποινὰς κατὰ τῶν συντακτῶν καὶ ἐκδοτῶν. Διὰ τὰ ξενόγλωσσα δημοσιεύματα ὑπῆρχον εἰδικοί λογοκριταί, εἰς τῶν ὁποίων, ἑλληνομαθῆς, ἦσκει τὴν λογοκρισίαν διὰ τὴν ἑφημερίδα τοῦ Πούλιου καὶ τὰς ἑλληνογλωσσους ἐκδόσεις. Ὁ Ρήγας ἐγνώριζε καλῶς, ὅτι, ἂν παρέδιδεν εἰς τὸν ἀρμόδιον λογοκριτὴν τὰ κείμενα αὐτά, ὅχι μόνον δὲν θὰ ἐπετύγχανεν ἄδειαν, ἀλλὰ πιθανώτατα θὰ κατηγγέλλετο καὶ θὰ ἐφυλακίζετο. Ἐπομένως, ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἄνευ ἄδειας τῆς λογοκρισίας καὶ μὲ ὅλας τὰς προφυλάξεις μυστικότητος. Μόνον τὸ τυπογραφεῖον τῆς « Ἐφημερίδος » τοῦ Πούλιου, μεμυημένου εἰς τὰ ἐπαναστατικά σχέδια καὶ ἐκ τῶν στενωτέρων συνεργατῶν τοῦ Ρήγα, παρεῖχε τοιαύτας ἐγγυήσεις. Ἡ δικαστικὴ ἐκθεσις, συνταχθεῖσα βάσει τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων καὶ ἰδίως τοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀδελφῶν Πούλιου τυπογράφου Huggele, παρέδωκεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἀληθῶς δραματικὴν εἰκόνα τοῦ ἐπὶ δύο ὀλοκλήρους νύκτας ἐγκλεισμοῦ τοῦ Ρήγα εἰς τὴν αἵθουσαν τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, ὅπου ἐπώπτενε προσωπικῶς ὁ Ρήγας, ἐπισπεύδων τὴν περάτωσιν τοῦ ἔργου καὶ προφανῶς προβαίνων ὁ ἴδιος εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἕως ὅτου ἐξετυπώθησαν αἱ τρεῖς χιλιάδες ἀντιτύπων, τὰ ὁποῖα ἔσπευσε νὰ παραλάβῃ ἀμέσως διὰ νὰ ἀποκρύψῃ εἰς τὴν κατοικίαν του².

1. Ἐν τῇ ὥς ἄνωτ. μελέτῃ μας ὑπελογίσσαμεν τὴν « κόλλαν » δηλ. τὸ τυπογραφικὸν φύλλον ὥς συνήθως εἰς 16 σελίδας. Ἀλλ' ἐκ μεταγενεστέρου ὑπολογισμοῦ κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν 16 σελίδες (ἐκ τῶν ὁποίων τοῦλάχιστον αἱ δύο πρῶται ἄνευ κειμένου) νὰ περιλάβουν καὶ τὰ τρία αὐτὰ κείμενα, καὶ ὅτι θὰ πρόκειται περὶ διπλοῦ (σχηματιζομένου διὰ « κόλλας ὀλοκλήρου ») τυπογραφικοῦ φύλλου 32 σελίδων.

2. Ἴδου τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τῆς ἐκθέσεως, ἀποτελέσαν τὸ κυρίως στοιχεῖον κατηγορίας κατὰ τοῦ Πούλιου διὰ τὴν λαθραίαν ἐκτύπωσιν : « Ὁ Γεώργιος Πούλιος ἐνοχοποιεῖται, ὅτι πρὸ πέντε ἑβδομάδων ἐξετυπώθη ἐν τῷ τυπογραφείῳ του ἡ προμνημονευθεῖσα Προκήρυξις, ὅτι κατηναλώθησαν πρὸς τοῦτο δύο ὅλαι νύκτες, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐπεσπεύθη ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ σχεδὸν πάντοτε παρόντος Βελεστινλῆ καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἐστάλησαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ τελευταίου τούτου τὰ ἐκτυπωθέντα τρισχίλια ἀντίτυπα » (Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 16). Ὅτι ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο περὶ τὴν 20 Νοεμβρίου 1797 συνάγομεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ κατάθεσις τοῦ τυπογράφου Huggele, εἰς τὴν ὁποίαν ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ κατηγορία, ἐλή-

Κατὰ τὰς ὁμολογίας τοῦ Πούλιου καὶ τὴν μαρτυρικὴν κατάθεσιν τοῦ τυπογράφου Huggele, τὸ ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον ἐτυπώθη εἰς 3000 ἀντίτυπα. Ἐκ τούτων ἡ ἀστυνομία τῆς Τεργέστης ἀνεῦρε συσκευασμένα εἰς τὰ ἔκ Βιέννης σταλέντα ὑπὸ τοῦ Ρήγα κιβώτια, τὰ προοριζόμενα πρὸς ἀποστολὴν εἰς Πρέβεζαν, 2785 ἀντίτυπα¹. Κατὰ τὰς εἰς οἶκον γενομένας ἐρεῦνας μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς συνωμοσίας, κατεσχέθησαν μερικὰ ἀντίτυπα, τῶν ὁποίων πάντως ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὰ δεκαπέντε. Οὕτω, τοῦλάχιστον περὶ τὰ 200 ἀντίτυπα ἐξέφυγον ἐκ τῶν ὀνύχων τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, διότι κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἀπὸ τῆς ἐκτύπώσεως μέχρι τῆς ἐκ Βιέννης ἀναχωρήσεως τοῦ Ρήγα εἶχον διανεμηθῇ εἰς ἔμπιστα ἐν Αὐстроουγγαρίᾳ πρόσωπα ἢ εἶχον σταλῇ διὰ διαφόρων μέσων εἰς Ἑλλήνας τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τῆς Ἑλλάδος².

Εἶναι ἀληθῶς δυστύχημα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅτι οὐδὲν ἐκ τῆς πρωτοτύπου αὐτῆς ἐκδόσεως τοῦ Ρήγα ἀντίτυπον διεσώθη. Τοῦτο φαίνεται παράδοξον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶχον διαφύγει περὶ τὰς δύο ἑκατοντάδας, διασκορπισθέντα ἀνὰ τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, τὰς ἡγεμονίας τῆς Μολδοβλαχίας καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Αὐстроουγγαρίας³. Ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ θανάτω-

φθῇ τὴν 25 Δεκεμβρίου 1797, γράφεται δὲ εἰς αὐτὴν ὅτι «ὁ Huggele ὁμολόγησεν ὅτι πρὸ πέντε περίπου ἑβδομάδων κ.λ.π.» (Ἑγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 20). Ἐν τούτοις, ἐν τῇ πρώτῃ δικαστικῇ ἐκθέσει (Ἑγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 94) γράφεται ὅτι «ἡ προκήρυξις ἐτυπώθη μόλις τὸν Ὀκτώβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους (1797)». Πιθανῶς τοῦτο ἐγράφη ὅταν ἡ ἀνάκρισις δὲν εἶχε περατωθῇ καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰς χεῖράς της πάντα τὰ στοιχεῖα. Πρέπει νὰ δώσωμεν περισσοτέραν πίστιν μᾶλλον εἰς τὴν κατάθεσιν τοῦ τυπογράφου, ὁ ὁποῖος ἦτο παρὼν κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν. Ὁ τυπογράφος Franz Huggele ἐμφανίζεται ὑπὸ τῆς ἀνακρίσεως ὡς «εὐήθης», εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι προσεποιεῖτο τὸν εὐήθη, ὅτε συνελήφθη καὶ προσήχθη πρὸς ἀνάκρισιν, διὰ νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν εὐθύνην. Εἶχεν ἀρκετὴν πονηρίαν νὰ ἀποσπάσῃ, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ τοῦτο ὁ Ρήγας, ἐν ἀντίτυπον καὶ νὰ τὸ ἀποκρίψῃ εἰς τὴν κατοικίαν του, τοῦτο δέ, παραδοθὲν εἰς τὸν ἀνακριτὴν, ἐχρησίμευσεν ὡς ἀποδεικτικὸν στοιχείον ἐνοχῆς κατὰ τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Πούλιου.

1. Ἑγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 148.

2. Βλ. Αρ. Dascalakis, Les œuvres de Rhigas, σ. 24.

3. Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις ὑποπτεῖται ὅτι πολλὰ ἀντίτυπα διέφυγον τῆς κατασχέσεως καὶ διεσπάρησαν ἀνὰ τὴν Τουρκίαν ἢ ἐντὸς τῶν ἑδαφῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπίσης φοβεῖται ὅτι «ἐκεῖνοι ἐκ τῶν συνωμοτῶν, οἱ ὅποιοι ἀνεχώρησαν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν [Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν] πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς συνωμοσίας, ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἀντίτυπα». Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἐπιμόνους καὶ μακρὰς ἐξετάσεις κατηγορουμένων καὶ μαρτύρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαπιστώσῃ εἰμὴ ὅτι ἐν ἀντίτυπον ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Ἀργέντη εἰς τὴν Σμύρνην, ἐν ἄλλο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τρίτον παρέλαβεν ὁ διαφυγὼν τὴν σύλληψιν Δούκας. (Ἑγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 78 καὶ 92). Πάντως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τουρκικὴ ἐξουσία ἐθορυβήθη καὶ προεκάλεσε τὴν προμνημονευθεῖσαν πατριαρχικὴν ἐγκύκλιον ἐναντίον τοῦ ἐντύπου

σιν τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του, πάντες οἱ κάτοχοι τοιούτων φυλλαδίων ἔσπευσαν νὰ τὰ ἐξαφανίσουν ἐκ φόβου διώξεως καὶ ἀντιποίνων. Δὲν εἶναι ὁμως ἀπίθανον νὰ ἀνευρεθῇ κάποτε ἐν ἀντίτυπον κεχωσμένον εἰς τι δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν ἀρχεῖον ἢ βιβλιοθήκην. Πάντως, χάρις εἰς τὰ πορίσματα τῆς αὐστριακῆς δικαιοσύνης καὶ τὰς περιγραφὰς αὐτῶν γνωρίζομεν καλῶς ποῖον ἦτο τὸ περιεχόμενόν του, κατέχομεν δὲ τοῦτο διὰ τῶν χειρογράφων ἀντιγράφων καὶ τῶν ἀναδημοσιεύσεων¹.

Ἄλλ' ὁ Ρήγας δὲν ἠρξέσθῃ εἰς τὴν λαθραίαν δημοσίευσιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτοῦ φυλλαδίου. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βιέννης παρέδωσε πρὸς ἐκτύπωσιν τὸ ὑλικὸν καὶ ἐνὸς ἄλλου ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου, τοῦ ὁποῖου τὰ ἀντίτυπα προφανῶς θὰ ἐστέλλοντο εἰς αὐτὸν εἴτε εἰς τὴν Πρέβεζαν, εἴτε ὅπουδῆποτε ἄλλαχοῦ θὰ μετέβαινε, μέσω τοῦ Ἀργέντη καὶ τοῦ Κορωνιοῦ διὰ Τεργέστης, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο ἐτυπώθη πράγματι εἰς 1000 ἀντίτυπα, τὰ ὁποῖα εὗρίσκοντο κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὸ τυπογραφεῖον καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸ βιβλιοδετεῖον, ὅτε ἀνεκαλύφθη ἡ συνωμοσία καὶ ἐκεῖ κατεσχέθησαν πάντα ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας².

αὐτοῦ, ἐκ φόβου μὴ παρασύρῃ τοῦτο τοὺς ραγιάδες εἰς ἐξέγερσιν, ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτὸ φυλλάδιον τοῦ Ρήγα εἶχεν εὐρύτατα κυκλοφορήσει. Ἐξ ἄλλου, εἰς ἐκθεσιν τοῦ Γάλλου ἐν Βουκουρεστίῳ προξένου πρὸς τὸ γαλλικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν (14 Ἰανουαρίου 1798) ἀναφέρεται ὅτι « une proclamation et un appel au peuple, imprimés en langue néo-grecque, ont été mis en circulation à Bucarest. Une enquête a constaté que ces écrits provenaient de Vienne » (H u r m u t z a k i, Documente... Bucarest 1882, suppl. I, t. 6, p. 484). Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξύ εἶχε διασπαρῇ ἐν Μολδοβλαχίᾳ μεταξύ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων. Ἐπίσης ὁ Περραιβὸς εἶχε λάβει μεθ' αὐτοῦ, ὅτε διέφυγεν ἐκ Τεργέστης, ἀντίτυπον ἢ ἀντίτυπα τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου. (Βλ. μελέτην μας « Ρήγας καὶ Περραιβὸς » ἄνωτ., σ. 168).

1. Περὶ τῆς ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως καὶ τοῦ Πολιτεύματος ὠμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῇ εἰδικῇ περὶ τούτων μελέτῃ. Περὶ τῶν ἐκδόσεων καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ Θουρίου ὁμιλοῦμεν εἰς τὰ προσεχῇ κεφάλαια τῆς παρούσης.

2. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 164. Εἰς τὸ πρωτότυπον γερμανικὸν κείμενον τῆς δικαστικῆς ἐκθέσεως λέγεται « Riga bey ihn das hier sub. 0/0 4 zuliegende griechische Werk, betitelt: Enceipion... », ὅπερ κατὰ πιστὴν λεκτικὴν μετάφρασιν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ « ὁ Ρήγας ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐτύπωσε τὸ ὑπ' ἀρ. 0/0 4 συνημμένον ἔργον φέρον τίτλον: Ἐγκόλπιον... ». Ἄλλ' ἄνευ ἀμφιβολίας, πρόκειται περὶ κακῆς διατυπώσεως ὑπὸ τοῦ συντάκτου τῆς ἐκθέσεως, ἢ δὲ φράσις αὕτη πρέπει νὰ ἀποδοθῇ: « Ὁ Ρήγας ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του παρέδωσε πρὸς ἐκτύπωσιν τὰ χειρόγραφα τοῦ ὑπ' ἀρ. 0/0 4 κ.λπ. Ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνακρίσεων προκύπτει ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ἀπλῶς παραδώσει τὰ χειρόγρατά του πρὸς ἐκδοσιν φυλλαδίου εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου, δὲν ἐγνώριζε δὲ τί ἀκριβῶς ἐδημοσιεύθη καὶ ἐφαντάζετο ὅτι εἶχε περιληφθῇ καὶ ἡ « δημοκρατικὴ κατήχησις ». Ἐξ ἄλλου, ἂν τὸ φυλλάδιον εἶχε τυπωθῇ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, θὰ παρελάμβανεν

Ὡς ἐκ τούτου τὸ φυλλάδιον τοῦτο οὐδέποτε ἐκυκλοφόρησεν, ἔστω καὶ εἰς ἐν ἀντίτυπον, οἱ μόνοι δὲ οἱ ὅποιοι ἐγνώριζον τὸ περιεχόμενόν του ἦσαν οἱ κληθέντες ὡς μάρτυρες κατηγορίας τυπογράφοι καὶ ὁ ἀνακριτής, ὁ ὅποιος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῶν κατασχεθέντων ἀντιτύπων ὡς πειστήριον ἐνοχῆς. Ὁ Ρήγας δὲν ἐγνώριζεν ἐπακριβῶς τί περιελάμβανε τὸ φυλλάδιον τοῦτο, καθ' ὅσον, ὡς θέλει ἐκτεθῇ κατωτέρω, ὁμιλεῖ εἰς τὴν ἀπολογία του καὶ περὶ δημοσιεύσεως τῆς « δημοκρατικῆς κατηχήσεως », ὅπερ ἀποτελεῖ λίαν ἐπιβαρυντικὸν δι' αὐτὸν στοιχεῖον, ἐνῶ ἡ « δημοκρατικὴ κατήχησις » δὲν εἶχε δημοσιευθῇ.

Πράγματι, πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ φυλλαδίου τούτου, προέρχεται ἐκ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως καὶ τῆς βάσει ταύτης συνταχθείσης ἐκθέσεως τοῦ δικαστοῦ Renner. Τὰ δικαστικὰ ταῦτα ἔγγραφα ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἀντιφατικὰ καί, ἐρμηνευθέντα διαφόρως, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιλογίας καὶ ἀντιτιθεμένας κρίσεις ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ φυλλαδίου. Ἐν τούτοις, πλέον προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν σχετικῶν τμημάτων τῶν δύο δικαστικῶν ἐκθέσεων, πείθει ὅτι οὐδεμία ὑφίσταται ἀντίφασις, ἀπλῶς ἐκάστη τούτων στηρίζεται ἐπὶ διαφόρων δεδομένων. Ἡ πρώτη, συνταχθεῖσα τὴν 24 Μαρτίου 1798, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑσωτερικῶν καὶ ἀναφερομένη κυρίως εἰς τοὺς ἐκ τῶν κατηγορουμένων Τούρκους ὑπηκόους, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν Τουρκίαν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, βάσει τῶν κατασχεθέντων αὐτογράφων τοῦ Ρήγα καὶ οὐχὶ βάσει τοῦ τυπωθέντος φυλλαδίου. Ἡ δευτέρα, συνταχθεῖσα τὴν 18 Ἀπριλίου 1798, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Ὑπουργὸν Ἀστυνομίας καὶ ἀναφερομένη κυρίως εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς ὑπηκόους, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ ἐξορισθοῦν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ τυπογραφείου Γ. Πούλιος, λαμβάνει ὡς ἀποδεικτικὸν στοιχεῖον τὸ τυπωθὲν φυλλάδιον καὶ ἄγνοεῖ τὰ χειρόγραφα¹.

ἔστω καὶ ὀλίγα ἐντυπα τούτου, εἴτε τοποθετῶν εἰς τὰ κιβώτια, εἴτε φέρων μεθ' ἑαυτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο εἶχε δημοσιευθῇ μὲ τὴν ἄδειαν τῆς λογοκρισίας. Ἐφ' ὅσον ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ὅτι τὰ κατασχεθέντα, καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις εἰς τὰς ἀποσκευὰς τοῦ Ρήγα, χειρόγραφα ἦσαν ἰδιόγραφα, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐγκαταλειφθέντα εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου πρὸς ἐκτύπωσιν δευτέρου φυλλαδίου, ἦσαν τὰ ἀντίγραφα τοῦ Περραιβοῦ. Πιθανώτατα κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ταύτην ὁ Περραιβὸς ἀντέγραψε δις τὸ κείμενον τοῦ « πατριωτικοῦ ὕμνου », παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἀντίγραφον, τὸ ὅποιον, ὀλίγον βραδύτερον, ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν Κέρκυραν, συγχρόνως μὲ τὸν « Θούριον ».

1. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 66. — Ἐγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 164. Τὸ ὅτι ἡ ἀνάκρισις κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον δὲν εἶχεν εἰς χεῖράς της τὸ δεύτερον ἐντυπον ἀλλὰ μόνον τὰ εἰς τὰς ἀποσκευὰς τοῦ Ρήγα κατασχεθέντα χειρόγραφα, οὐδ' ἐγνώριζε καὶ ἂν ἐτυπώθησαν, ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ πρώτου δικαστικοῦ πορίσματος, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται « ἐκ τῶν γενομένων καταθέσεων οὐδὲν ἀσφαλὲς ἡδυνήθη νὰ ἀποδειχθῇ περὶ τῆς ἐκτυπώσεως τῶν ἐπαναστατικῶν τούτων συγγραμμάτων ». (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 66).

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὁ Ρήγας ἀναγνωρίζει ὅτι τὰ ὑπ' αὐρ. F συνημμένα, προφανῶς ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἀποσκευάς του καὶ κατασχεθέντα μετὰ τὴν σύλληψιν του ἐν Τεργέστη, χειρόγραφα ἦσαν αὐτόγραφά του. Ταῦτα δὲ ἦσαν μία « ὅλως δημοκρατικὴ Κατήχησις » (ganz demokratischen Katechismus), δύο ἄσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν μίμησιν τοῦ γαλλικοῦ La Carmagnole καὶ τὸ ἄλλο τοῦ γερμανικοῦ Freut euch des Lebens (« χαρῆτε τὴν ζωὴν ») καὶ τέλος ἐν ἔργον ἐπιγραφόμενον « der Marschall Khevenhüller » (« Ὁ στρατάρχης Κεβενχύλλερ »). Πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ δεινοῦ βάρους τῆς κατηγορίας, ὁ Ρήγας ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ τρία πρῶτα, τὰ κυρίως ἐπιβαρυντικά, δὲν εἶναι ἔργα ἰδικά του, ἀλλ' ἔλαβε πρὸς ἀντιγραφὴν παρὰ τοῦ ἐν Πρεβέζῃ Ἑλλήνος, τοῦ καλουμένου Λαυρεντίου Ἀλιάνδρου. Λέγει δὲ ἐν συνεχείᾳ ὅτι ταῦτα πάντα παρέδωκεν εἰς τὸν συνοδοιπόρον του Χριστόφορον Χατζηβασίλην (Περραιβόν) μὲ τὴν ἐντολήν, ὅπως τὰ ἀντιγράψῃ ἐκ νέου καὶ τὰ παραδώσῃ εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου πρὸς ἐκτύπωσιν. Οὐδὲν πέραν τούτου γνωρίζει, δὴ ἐλθισμόνησε (!) νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Χατζηβασίλην τί ἀπέγινε.

Προφανῶς ὁ Ρήγας ρίπτει τὰς εὐθύνas εἰς τὸν Ἀλιάνδρον τῆς Πρεβέζης καὶ τὸν διαφυγόντα ἤδη ἐκ Τεργέστης Χατζηβασίλην-Περραιβόν, διότι καὶ οἱ δύο εὐρίσκονται μακράν, εἰς περιοχὴν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Γάλλων, καὶ ἐπομένως εἰς οὐδὲν κινδυνεύουν. Ἀλλ' ἡ ἔκθεσις τοῦ ἀνακριτοῦ, μολονότι ἀγνοεῖ εἰσέτι τὴν γενομένην ἐκτύπωσιν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου, ὁμολογεῖ ὅτι οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, διότι οἱ ἔτι τότε ἐξετασθέντες κατηγορούμενοι ἢ μάρτυρες οὐδὲν ἐγνώριζον (πλὴν ἀσφαλῶς τοῦ Πούλιου ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐξετασθῇ ἐπ' αὐτοῦ), διαπιστώνει πάντως ὅτι πρόκειται περὶ αὐτογράφων πρωτοτύπων ἔργων τοῦ Ρήγα, ἐπιρρίπτουσα οὕτω ἐπ' αὐτοῦ τὸ βάρος τῆς κατηγορίας.

Ἡ δευτέρα ἔκθεσις ἔχει ἀναμφισβητήτως ὑπ' ὄψιν τὸ ἐκτυπωθὲν φυλλάδιον καὶ ἐπὶ τούτου στηρίζει τὴν κατηγορίαν τόσον κατὰ τοῦ Ρήγα, ὅσον καὶ κατὰ τοῦ Πούλιου. Πράγματι, κατὰ τὸ πόρισμα τοῦτο τῆς ἀνακρίσεως, ὁ Γ. Πούλιος ὡμολόγησεν ὅτι « ὁ Ρήγας ἐτύπωσε ὀλίγον πρὸ τοῦ ταξιδίου του παρ' αὐτῷ τὸ ὑπ' αὐρ. 0/4 συνημμένον ἔργον, ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἐγκόλπιον », τὸ ὁποῖον περιέχει τοὺς πολεμικοὺς κανονισμοὺς καὶ ἐξέδωκεν ἐξ αὐτοῦ 1000 ἀντίτυπα, ἐκ τῶν ὁποίων 500 θὰ εὐρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὸ τυπογραφεῖον καὶ ἄλλα τόσα παρὰ τῷ βιβλιοδέτῃ Cartl πρὸς βιβλιοδέτησιν ». Ἡ ὁμολογία αὕτη ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ λογοκριτοῦ Stadler καὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων στοιχειοθετῶν. « Ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν ἔργων τούτων παρενεβλήθησαν καὶ δύο ἐπαναστατικώτατα ἄσματα, τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἔγινε κατ' ἀπομίμησιν τοῦ γαλλικοῦ La Carmagnole, τὸ δὲ ἄλλο τοῦ Freut euch des Lebens (« Χαρῆτε τὴν ζωὴν... ») καθ' ἑλληνικὴν διασκευήν, δι' αὐτὸ ἐξητάσθη ὁ κατηγορούμενος (Πούλιος) καὶ περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ὁμως ἐπρο-

φασίσθη ὅτι δὲν ἀνέγνωσε τὸ χειρόγραφον μὲ προσοχήν, ἐν τούτοις νομίζει ὅσον ἐνθυμεῖται, ὅτι ταῦτα ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τῆς λογοκρισίας, τοῦτο δὲ ἐπεβεβαίωσεν καὶ ὁ Stadler ». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Αὐστριακὸς δικαστὴς ἐκφράζει τὴν ἀνάμεικτον ἀγανακτήσεως ἀπορίαν τοῦ πῶς ἡ λογοκρισία ἐνέκρινε τὴν ἐκτύπωσιν τοιούτων ἔργων, δι' ὃ καὶ καταλογίζει καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἐνοχήν, οὐχὶ εἰς τὸν λογοκριτὴν, ἀλλ' εἰς τὸν Πούλιον!

Συνδυάζοντες τὰ ἐκ τῶν δύο τούτων δικαστικῶν ἐκθέσεων δεδομένα, δυνάμεθα διὰ μέσου τῶν γραμμῶν νὰ συναγάγωμεν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: Ὁ Ρήγας, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βιέννης, εἶχε παραδώσει εἰς τὸν Πούλιον πρὸς δημοσίευσιν εἰς δεύτερον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον τὰ ἀκόλουθα:

1) Μίαν δημοκρατικὴν κατήχησιν. 2) Ἐν ἔργον τοῦ στρατάρχου Κεβενχύλλερ, περιλαμβάνον κατὰ μετάφρασιν ἢ ἐλευθέραν ἀπόδοσιν στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκ παρανοήσεως ἢ ἀνάκρισις ἢ ὁ Γερμανὸς μεταφραστὴς τῶν κατασχεθέντων χειρογράφων τοῦ Ρήγα δίδει εἰς τὸν τίτλον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως των. 3) Δύο ἄσματα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ὁ Ρήγας ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του καθορίζει ὅτι πρόκειται περὶ μιμήσεως τοῦ γαλλικοῦ ἐπαναστατικοῦ *La Carmagnole* καὶ τοῦ γερμανικοῦ *Freut euch des Lebens*. Ὁ Πούλιος περιορίσθη εἰς τὴν δημοσίευσίν των, πλὴν τοῦ πρώτου, τῆς δημοκρατικῆς κατηχήσεως. Εἶναι πιθανὸν ὅτι, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ρήγα, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναλάβῃ μόνος τὴν βαρεῖαν εὐθύνην δημοσιεύσεως καὶ τοῦ φυλλαδίου τούτου ἄνευ ἀδείας τῆς λογοκρισίας, ἐγνώριζε δὲ καλῶς ὅτι διὰ τὴν « δημοκρατικὴν κατήχησιν » ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ ἔδιδεν ἄδειαν ὁ λογοκριτής. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ παρασυρθῇ ἐκ τοῦ φαινομενικῶς ἀκινδύνου τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν, φερομένου ὡς ἔργου ἐνὸς παλαιοῦ Αὐστριακοῦ Στρατάρχου, καὶ δύο ποιημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἔφερε τὸν ἄθῳον καὶ εἰδυλλιακὸν τίτλον ὡς μίμησις ἢ δῆθεν μίμησις γερμανικοῦ, στερουμένου ἐπαναστατικοῦ χαρακτῆρος ἄσματος. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ λογοκριτής, ἐν συνεχείᾳ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἐκδότου τῆς « Ἐφημερίδος » θὰ συνεδέετο κατὰ τινα τρόπον μετ' αὐτοῦ καὶ διὰ φιλίας, δὲν εἶναι ἀπίθανον οὗτος, ἀποκλεισθείσης τῆς δημοσιεύσεως τῆς « δημοκρατικῆς κατηχήσεως », καὶ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ διατελῶν τῶν ἐπαναστατικῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐξυπηρέτουν τὰ ἔντυπα αὐτά, νὰ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς πρὸς τὰ ἄλλα. Ὁ τεθεὶς τίτλος « Ἐγκόλπιον » ἀπὸ αὐστριακῆς πλευρᾶς οὐδὲν τὸ μεμπτὸν ἢ ὑποπτον παρουσίαζεν, ἐνῶ ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἔλεγε πολλά, διότι θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἐγκόλπιον τῶν πολεμιστῶν τῆς ἐλευθερίας, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν θὰ ἐδιδάσκοντο τὴν τέχνην καὶ τὴν τακτικὴν τοῦ πολέμου, ἐνῶ διὰ τῶν πολεμικῶν ἄσμάτων θὰ ἐλάμβανον τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐθελουσιᾶς διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

Ἐν ἄλλο συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ὅτι ὁ Ρήγας, πλὴν τοῦ Θουρίου, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν δεδομένα ὅτι ἀφ' ἱκανοῦ χρόνου, τοῦλάχιστον εἰς τὰ βασικά αὐτοῦ μέρη, εἶχε συνταχθῇ καὶ ἐκυκλοφόρει χειρόγραφος¹, τὰ λοιπὰ ἐπαναστατικά ἔργα ἐγράφησαν κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ ἐν μεγίστῃ σπουδῇ. Τὸ Πολίτευμα ἤρχισε νὰ συντάσῃ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἢ ἀρχὰς Ἰουλίου 1797, δηλαδὴ πέντε μόλις μῆνας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἠκολούθησε δὲ ἡ σύνταξις τῆς ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως². Ὡς πρὸς τὸ ὕλικόν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου, τοῦτο πρέπει νὰ ἠκολούθησε τὴν συγγραφὴν τοῦ πρώτου, ἐπομένως συνετάχθη κατὰ τοὺς ὅλως τελευταίους μῆνας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως. Ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », καὶ ἂν ἀκόμη εἶχε συλληφθῇ εἰς τὴν διάνοιάν του ἢ καὶ ἂν εἶχε χαραχθῇ εἰς κυρίας γραμμάς, πάντως συνετάχθη καὶ ἔλαβε τὴν ὁριστικὴν μορφήν μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ περιεχομένου τοῦ πρώτου φυλλαδίου. Ὡς πρὸς τὸ ἀμφισβητούμενον περιεχομένου δεύτερον ποίημα, τοὺς στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς καὶ τὴν δημοκρατικὴν κατήχησιν, ταῦτα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς δημιουργήματα τῆς τελευταίας στιγμῆς. Εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι εἰς ἐν ἐκ τούτων ἔθεσε τὴν τελευταίαν λέξιν τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεως, ὅτε παρέδωσε κρυφίως τὰ χειρόγραφα πρὸς ἀντιγραφὴν διὰ τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου. Ταῦτα πάντα μαρτυροῦν ὅτι ὁ Ρήγας προῆλθεν εἰς τὴν ὁριστικὴν ἀπόφασιν τῆς ἀμέσου ἐνεργοῦ ἐπαναστατικῆς δράσεως μόλις ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ Βιέννης, ἰδίως ἀφ' ἧς ἀνηγγέλθη (Μάϊος - Ἰούνιος 1797) ὅτι τὰ στρατεύματα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας κατέλαβον τὰς Ἰονίους νήσους, διακηρύξαντα ἐκεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐφαντάζετο ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή μιᾶς γενικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἑθνους μὲ τὴν βοήθειαν τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς καὶ μόνον αὐτῆς ἐρρίφθη ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὴν συγγραφὴν ἐπαναστατικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἔκρινεν ἀπαραίτητον νὰ διασπείρῃ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἄλλα πρὸς κατήχησιν τῶν ἀπαιδεύτων λαϊκῶν μαζῶν εἰς τὰς δημοκρατικάς ἀρχὰς καὶ εἰς τὰ βάσει τούτων πολιτικά συστήματα, ἄλλα τέλος πρὸς στρατιωτικὴν ὁργάνωσιν καὶ πολεμικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν μαχητῶν τῆς ἐλευθερίας.

Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ λησμονῇται ὅτι πέραν τῶν ἐπαναστατικῶν συγγραφῶν ὁργάνωσις ἐπαναστάσεως καὶ ἐπικειμένη ἔναρξις ἐνεργοῦ ἐπαναστατικῆς δράσεως εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, ὅπου μετέβαινε, ἀπήτουν καὶ ἰδίας συζητήσεις, μυστικὰς συνεννοήσεις καὶ ἄλλας μερίμνας, αἱ ὁποῖαι θὰ κατελάμβανον μέγα μέρος τοῦ χρόνου τῆς τελευταίας περιόδου, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπετέλουν βασανιστικὴν προαπασχόλησιν τοῦ πνεύματος. Ὁ Ρήγας, ζῶν εἰς τὴν πυρετώδη αὐτὴν καὶ ἐκνευριστικὴν ἀτμόσφαιραν τῶν μεγαλεπηβόλων

1. Βλ. λεπτομερῶς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

2. Βλ. λεπτομερῶς ἐν μελέτῃ μας « Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα », ἀνωτ., σ. 38 κ.έ.

σχεδίων μιᾷς πρωτοφανοῦς ἐπαναστατικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν ὑποδούλων Βαλκανικῶν λαῶν, τῶν συγκλονιστικῶν δραμάτων μιᾷς ἐλευθέρως ἑλληνικῆς πατρίδος ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑποχρεώσεων ἀντιμετωπίσεως κολοσσιαίων ἐμποδίων, εἰς τὰ ὅποια προσέκρουε μοιραίως ἡ πραγματοποίησις ἐνὸς τόσον γιγαντιαίου ἔργου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐργάζεται νύκτα καὶ ἡμέραν κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας. Οὕτως, αἱ ἐπαναστατικαὶ συγγραφαὶ τοῦ μαρτυροῦν τὴν σπουδὴν, εἰς πολλὰ ἀγωνίαν καὶ σύγχυσιν. Ἦδη εἰς τὸ πρῶτον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον, ἐκτὸς τοῦ Θούριου, ὃ ὁποῖος, ὡς εἵπομεν, ἔχων ἤδη συνταχθῇ προηγουμένως, παρουσιάζει πληρότητα εἰς νόημα καὶ λογικὴν διάρθρωσιν, τὰ λοιπὰ προδίδουν μεγάλην σπουδὴν, ἡ ὁποία μόνῃ ἐξηγεῖ τὰς παρερμηνείας, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἄλλα λάθη, εἰς τὰ ὅποια ὑπέπεσε κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Πολιτεύματος.

Τὸ δεύτερον φυλλάδιον ἐγράφη ἐν ἀκόμῃ μεγαλυτέρᾳ σπουδῇ, καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ὁ χρόνος τῆς ἀναχωρήσεως. Ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », μολονότι τὸ πληροφορικὸν ὕλικόν (κυρίως τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἀρματωλοὺς καὶ γενικώτερον εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι) θὰ εἶχε συλλεχθῇ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Βιέννῃ, ἀν μὴ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ Βλαχίας, μαρτυρεῖ προχειρότητα τόσον εἰς τὸ λεκτικὸν καὶ τὴν στιχουργικὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν ποιητικῶν διανοημάτων. Εἰς τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ περιεχομένου τοῦ φυλλαδίου τούτου, τὰ ὅποια ἦσαν μεταφράσεις, δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου σημείου εἶχε λάβει τὸν καιρὸν νὰ προβῇ εἰς σημαντικὰς μεταβολὰς ἢ προσθήκας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον εἰς αὐτὰ πρωτότυπον χαρακτῆρα. Πάντως, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι καὶ ταῦτα θὰ εἶχον, ἔστω καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ βίᾳ τῶν τελευταίων ἡμερῶν, λάβει τὴν σφραγίδα πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ μεγάλου δραματιστοῦ καὶ ἐθνεγέρτου, μὲ ὅλον τὸν ἐπαναστατικὸν αὐθορμητισμὸν τῶν τελευταίων ἡμερῶν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστατικῆς ἐξορμήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ αἰσθανόμεθα περισσότερον τὴν ἀπώλειάν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΥΜΝΟΣ

Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον ὅτι αὐτὸς ὁ Ρήγας ἔδωκεν εἰς τὸ περιλάλητον ἄσμά του τὸν τίτλον « Θούριος » ἢ « Θούριος ὕμνος », φαίνεται δὲ ὅτι μὲ τὸν τίτλον αὐτὸν ἐκκυκλοφόρει καὶ πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς του καὶ ἦτο ἤδη εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων γνωστός, διασπειρόμενος ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα χειρόγραφος. Ἡ δικαστικὴ ἐκθεσις, ἡ ὁποία ἔχει ἐνώπιόν της τὸ κατασχεθὲν φυλλάδιον ὡς σῶμα τοῦ ἐγκλήματος, μνημονεύει πολλάκις τὸ

ποίημα, ἄλλοτε ὡς «Θούριος» καὶ ἄλλοτε ὡς «Θούριος ὕμνος», δὲν ἀφίνει δὲ ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοῦ, καθ' ὅσον παραθέτει ἐπανειλημμένως τὰς τρεῖς πρώτας λέξεις τοῦ πρώτου στίχου «ὡς πότε παλληκάρια», διασαφηνίζουσα μάλιστα ἐνίοτε, βάσει τῶν ἀπολογιῶν καὶ τῶν μαρτυριῶν, ὅτι τὸ ἄσμα αὐτὸ ἔψαλλε πολλάκις ὁ Ρήγας εἰς μυστικὰς συγκεντρώσεις μετὴν βοήθειαν αὐλοῦ¹. Ἄν ὁ Περραιβὸς κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1798 (πρὶν δηλαδὴ διαρρέυση ἔτος ἀπὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Ρήγα) γενομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀνατύπωσιν τοῦ Θουρίου ἐν Κερκύρᾳ, παρέθεσε πιστῶς τὸν τίτλον τοῦ πρωτοτύπου, οὗτος πρέπει νὰ ἔχη ὡς ἀκολουθῶς:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΙΣΟΤΗΣ

ΘΟΥΡΙΟΣ

Ἦτοι Ὁρμητικὸς Πατριωτικὸς Ὑμνος πρῶτος εἰς τὸν ἦχον
ΜΙΑ ΠΡΟΣΤΑΓΗ ΜΕΓΑΛΗ

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὡς κύριος τίτλος ὑπῆρχε μόνον ἡ λέξις ΘΟΥΡΙΟΣ, τὴν δὲ δευτέραν λέξιν ΥΜΝΟΣ ἢ ἀνάκρισις, ἀκριβέστερον ἴσως ὁ ἐντολῇ τῆς δικαιοσύνης μεταφράσας τὸ κείμενον εἰς τὴν γερμανικὴν, ἔλαβεν ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς. Οὐδὲν ὅμως ἐγγυᾶται ὅτι ὁ Περραιβός, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἀνατύπωσιν ταύτην, πρὸ παντὸς ἄλλου ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν χρησιμοποίησιν ὡς μέσου ἐπαναστατικῆς προπαγάνδας τοῦ φλογίζοντος ἤδη τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ποιήματος αὐτοῦ, δὲν μετέβαλεν ἐπὶ τὸ ἐλκυστικώτερον καὶ πρακτικώτερον τὸν τίτλον². Τὸ δόγμα τῆς Γαλ-

1. Κατὰ τὴν «περίληψιν ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς διεξαχθείσης ἀνακρίσεως» τῶν ἐκ τῶν συλληφθέντων Τούρκων ὑπηκόων (Ἑγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 58) ὁ Ρήγας «ἔψαλλε πολλάκις καὶ ἔπαιζε διὰ τοῦ αὐλοῦ τὸ ἐνταῦθα ὑπὸ στοιχεῖον Α συνημμένον (πρόκειται περὶ τοῦ κατασχεθέντος φυλλαδίου), ἑλληνικὸν ἄσμα τὸ ἐπιγραφόμενον Θούριος Ὑμνος, ὅπερ ἀρχεται διὰ τῶν λέξεων «Ὡς πότε παλληκάρια...» (Das hier in A beiliegende griechische Gedicht, betitelt: Thurius Hymnus, welches mit den Worten: «Os pothe palicaria» anfängt...). Καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἀστυνομίας ἐκθεσιν (Ἑγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 154) ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς κατὰ τοῦ Ρήγα κατηγορίας «ὅτι συνέταξε καὶ ἐξέδωσε ἐπαναστατικὸν ἄσμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Θούριος ὕμνος». Εἰς τὰ βάσει τῶν καταθέσεων ἢ ὁμολογιῶν τῶν συντρόφων του συνταχθέντα κατηγορητήρια προσδιορίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ὡς «ἐπαναστατικὸν ἄσμα ὡς πότε παλληκάρια» (ἔ.ἀ., σ. 156. — Ἑγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 70, 76, 82, 88, 90, 102). Εἰς ἀπάσας ὁμως τὰς περιπτώσεις ταύτας πρόκειται περὶ τοῦ ἄσματος τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὰς συγκεντρώσεις, δι' ὃ καὶ δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ μνημονεύεται ἐκάστοτε ὁ ἐν τῷ φυλλαδίῳ ἀκριβὴς τίτλος αὐτοῦ. Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου (Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν τοῦ Κ. Σάθα, σ. 91) ὅτι τὸ φυλλάδιον ἔφερεν, ἀντὶ τῆς Βιέννης, ὡς τόπον ἐκδόσεως τὴν Βενετίαν, ἐξ οὐδεμιᾶς πηγῆς ἐπιβεβαιοῦται. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι δὲν ἔφερεν οὔτε χρόνον, οὔτε τόπον ἐκδόσεως.

2. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν «ἀπὸ μνήμης» παράθεσιν μεγάλ-

λικῆς Δημοκρατίας « Ἐλευθερία - Ἰσότης » ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ πληρεστέραν ἀπόδοσιν (ἐλευθερία - ἰσοτιμία - ἀδελφότης) ἐν αὐτῷ τῷ φυλλαδίῳ εἰς τὸν τίτλον τοῦ προταχθέντος πολιτεύματος καὶ δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ Ρήγας ἔκρινε σκόπιμον νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ εἰς τὸν τίτλον τοῦ Θουρίου. Ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι ὅτι ὁ Ρήγας εἶχε προτάξῃ τὴν ὁδηγίαν ὅτι ὁ Θούριος θὰ ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον τοῦ λίαν διαδεδομένου, ἀλλ' ἄνευ ἐπαναστατικοῦ χαρακτῆρος ᾄσματος « μιὰ προσταγὴ μεγάλη », ἥ δὲν προσέθεσε τοῦτο ὁ Περραιβὸς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διαδόσεως ὡς ᾄσματος εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων¹.

Ἡ λέξις « Θούριος » δὲν ἦτο συνήθης εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Ρήγας ἔλαβεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἔνθα συναντᾶται εἰς πλείστους συγγραφεῖς, ἰδίως ποιητάς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὁρμητικός, ἀκάθεκτος, ὀξύς, πολεμικός². Ἐπομένως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὗρῃ πλέον ἐπιτυχῇ λέξιν πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ φλογεροῦ αὐτοῦ καὶ πλήρους ἀκαθέκτου ὁρμῆς πολεμικοῦ ἐθνεγεργηρίου. Τὸ ὅτι ἡ λέξις αὕτη δὲν ἦτο ἐν κοινῇ χρήσει εἰς τὰς μεγάλας μάζας τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ καὶ ἴσως καταληπτὴ ἕως τότε ὑπὸ πολλῶν ἐξ αὐτῶν, δὲν ἐπρόκειτο νὰ πτοήσῃ τὸν ἀτρόμητον Θεσσαλόν. Μὲ τὸ κείμενον τοῦ ποιήματός του ἐχάραξεν εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, τὴν ὁποίαν κατέστησε σύμβολον

λου μέρους τοῦ Θουρίου εἰς τὴν τῷ 1860 γενομένην ἔκδοσιν τῆς « Βιογραφίας τοῦ Ρήγα », προτάσσει ὡς τίτλον « Θούριος ὕμνος ». Βλ. καὶ κατωτ. ἐν κεφ. Δ'.

1. Ὁ Χρ. Περραιβὸς εὐθὺς ὡς ἔφθασεν εἰς τὴν Κέρκυραν προσέβη εἰς ἐκτύπωσιν εἰς τὸ ἐκεῖ ἄρτι συστηθὲν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰς Ἰονίους νήσους Γάλλων δημοκρατικῶν τυπογραφείων τριῶν φυλλαδίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο περιελάμβανον ἀνατύπωσιν τοῦ « Θουρίου » καὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » τοῦ Ρήγα, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ, ἐνῶ εἰς τὸ τρίτον περιέλαβεν ἐν ἰδικόν του ἐπαναστατικόν ᾄσμα - ὕμνον « πρὸς τὸν στρατηγὸν Μπουοναπάρτε ». Εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα » γράφει ὅτι πάντα τὰ ἀντίτυπα κατέστρεψεν εὐθὺς ὡς ἡ Κέρκυρα, ὀλίγον ἔπειτα, κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλων. Ἐν τούτοις, εἶχον φαίνεται διαφύγει ἀντίτυπα ἀνευρεθέντα πολὺ βραδύτερον καὶ ἀναδημοσιευθέντα. Ὁ « Θούριος », βάσει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Περραιβοῦ, ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου, Μεικταὶ σελίδες, σ. 643 κ.έ. καὶ ὑπ' ἐμοῦ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως εἰς τὸ ἔργον μου « Les oeuvres de Rhigas Velestinlis », σ. 62 κ.έ. Περὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » βλ. κατ. ἐν τῷ εἰδικῷ περὶ τούτου κεφαλαίῳ. Λεπτομερέστερον περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Περραιβοῦ βλ. ἐν προταχθείσῃ μελέτῃ μας « Ρήγας καὶ Περραιβός ».

2. Αἰσχ. Πέρσαι: Ἀσίας θούριος ἄρχων. — Σοφ. Αἴας. 212. — Ἀριστοφάνους Ἰππεῖς, 757: λῆμα θούριον - θούριος ὕμνος. Πολλάκις συναντᾶται ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν μορφήν « θούρος » ἢ καὶ εἰς θηλυκὸν « θούρις » (ἐκ τοῦ θρώσκω) ὡς ἐν Ἰλ. Ο 127. — Αἰσχ. Πρ. 354. — Εὐρ. Ρῆσ. 492. Εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, ὁ « θούριος » τοῦ Ρήγα συνετέλεσε νὰ περιέλθῃ ἡ λέξις εἰς κοινὴν χρῆσιν, πολλάκις καὶ ὡς οὐδέτερον « τὸ θούριον » ἢ « τὰ θούρια (ᾄσματα) », ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολεμικοῦ παιᾶνος.

ἀγώνων καὶ θυσιῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας. Εἴτε ὑπῆρχεν εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα ἡ ἀνευρισκομένη εἰς τὴν ἐπανεκδόσιν τοῦ Περγραιβοῦ ἐπεξηγήσεις « ἦτοι Ὁρμητικὸς πατριωτικὸς ὕμνος », εἴτε ὄχι, εἰς τὴν σκέψιν τῶν Ἑλλήνων τὸ κείμενον τοῦ Θούριου ἔλεγε καὶ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερα !

Τὸ ἐν δικαστικῇ ἐκθέσει τῆς 28 Δεκεμβρίου 1797 ἀναγραφόμενον ὅτι τὸ « ᾄσμα τῆς ἐλευθερίας » (δηλαδὴ ὁ Θούριος), τὸν ὁποῖον ἔψαλλε καὶ συγχρόνως ἐχόρευε περὶ τὴν Τράπεζαν ὁ Ρήγας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀργέντη, εὗρίσκετο δημοσιευμένον εἰς τὴν σελίδα 4 τῆς « Προκηρύξεως », δηλαδὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου, δὲν μᾶς φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα¹. Εἶναι πιθανὸν νὰ μετεβλήθῃ ὁ ἀριθμὸς ἐκ λάθους κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἐκθέσεως ἢ κατὰ τὴν γενομένην ἀντιγραφὴν πρὸς δημοσίευσιν τοῦ φακέλου τῶν ἐγγράφων. Ἄλλωστε καὶ ἡ ἀνάκρισις ἦτο δυνατόν νὰ ὑποπέσῃ εἰς παρόμοιον, ὅλως τυπικόν, λάθος, δεδομένου ὅτι εὗρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἐρευνῶν. Δὲν μᾶς φαίνεται δὲ καὶ πιθανὸν νὰ ἤρχιζεν ὁ Θούριος ἀπὸ τοῦ ἀρτίου ἀριθμοῦ 4, δηλαδὴ τῆς εὐθὺς μετὰ τὸν τίτλον ὀπισθίας σελίδος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐνδείξεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπὸ τῆς ἀνακρίσεως προσδιορίζεται ὡς τίτλος τοῦ φυλλαδίου ἄλλοτε ἡ « Προκήρυξις » καὶ ἄλλοτε « Ἡ νέα πολιτικὴ διοίκησις κ.λ.π. », δεχόμεθα ὅτι προηγοῦντο ἡ ἐπαναστατικὴ Προκήρυξις καὶ τὸ Πολίτευμα, ἠκολούθει δὲ ὁ Θούριος, εἰς τὴν σειρὰν ἄλλωστε αὐτὴν ἀνευρίσκομεν τὰ τρία ἔργα κατὰ τὰς περιγραφὰς τοῦ φυλλαδίου². Κατὰ ταῦτα ὁ Θούριος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ μιᾶς τῶν τελευταίων σελίδων τοῦ φυλλαδίου.

Ὁ Θούριος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συντεθεὶς ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ὅταν ἀκόμη οὗτος εὗρίσκετο εἰς τὸ Βουκουρέστι, δηλαδὴ πρὸ τῆς κατ' Αὐγούστον 1796 ἀναχωρήσεως. Εἰς τοῦτο πείθει ἡμᾶς αὐτὴ ἡ δικαστικὴ ἐρευνα, ἡ ὁποία διεπίστωσεν ὅτι, ἤδη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1796, ἓνα περίπου μῆνα μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν Βιέννην, ἐψάλλετο ὑπὸ τοῦ Ρήγα εἰς τὰς κατοικίας τῶν φίλων του³. Ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει παραδεχόμεθα ὅτι ποίημα τοιαύτης ἐμπνεύσεως, ποικιλίας εἰς διατύπωσιν διανοημάτων καὶ ὁλκῆς εἰς ἔκφρασιν συναισθημάτων, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνταχθῇ εἰς τόσον βραχὺ διάστημα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ἐστερούμεθα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῆς ἐνδείξεως, καὶ πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν τὸν Θούριον ὡς ἔργον ἐμπνεύσεως καὶ πραγματοποίησεως τῆς τελευταίας περιόδου διαμονῆς τοῦ Ρήγα εἰς τὸ Βουκουρέστι. Πάντα τὸν χρόνον τοῦ Ρήγα κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς Βιέννην θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπορροφᾷ ἡ ἔκδοσις τῶν ἔργων του. Καὶ ἂν

1. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 30.

2. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 10, 70.

3. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 76.

ἀκόμη τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ἐκόμιζε τὰ χειρόγραφα ἐκ Βουκουρεστίου, ἡ τυπογραφικὴ ἐπιστάσις, ἡ διορθώσις τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἡ ὁποία τότε ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, καὶ ἡ ἐν γένει ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως, ἀπῆλθον πολὺν διαθέσιμον χρόνον. Ἰδιαιτέρως, ἡ « Χάρτα τῆς Ἑλλάδος », ἀληθὴς ἐκδοτικὸς κολοσσὸς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπῆτει ἐπισκέψεις μουσειῶν πρὸς ἀντιγραφὴν νομισμάτων, ἀναπαραστάσεις εἰκόνων, σχέδια τοπογραφικῶν καὶ ἄλλας οὐσιαστικὰς ἢ τεχνικὰς μελέτας καὶ ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν εἰς τὸ Βουκουρέστι καὶ ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐπὶ τόπου.

Δὲν ἀποκλείεται μετὰ τὴν εἰς Βιέννην ἐγκατάστασιν, ἀκόμη καὶ ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ὁ Ρήγας νὰ ἐπέφερε διορθώσεις ἢ νὰ προέβη εἰς προσθήκας στίχων. Ἐν τούτοις, τὸ βασικὸν κείμενον τοῦ Θουρίου πρέπει νὰ συνετάχθῃ εἰς ἐποχὴν γαλήνιον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα τοῦ Ρήγα ἦτο δυνατόν νὰ ἀπορροφηθῇ εἰς τὸ ἔργον καὶ μόνον τοῦτο, ἐνῶ ἡ καρδιά του ἐκυριαρχεῖτο ὑπὸ τοῦ ὁράματος μιᾶς μεγάλης ἐλευθέρας ἑλληνικῆς πατρίδος. Ἡ συναίσθησις τῶν πραγματικοτήτων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἡ ἐπὶ τῆς σκέψεώς του κυριαρχία τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τὸν ὥθουν πρὸς διακηρύξεις κοινου ἁγῶνος πάντων τῶν ἐν δουλείᾳ λαῶν διὰ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἡ δὲ μοῦσα τὸν ὥθει εἰς ὕψη ἐμπνεύσεων πρὸς ἔκφρασιν εὐγενῶν διανοημάτων, τὰ ὁποῖα συνετάρασσον τὴν ψυχὴν του, μετ' αὐθορμητισμοῦ καὶ ὁρμητικότητος, ἐκπλήσσοντας μέχρι σήμερον.

Ὁ « Θούριος » εἶναι τι τὸ ἐντελὲς διάφορον πάντων τῶν λοιπῶν ἔργων τοῦ Ρήγα. Παρουσιάζει πληρότητα γλώσσης, στίχου, περιεσκεμμένης ἔκφράσεως διανοημάτων καὶ ποιητικῆς ἀποδόσεως ὁρμητικῶν συλλογισμῶν, ταῦτα δὲ πάντα προϋποθέτουν μίαν περίοδον, ἔστω καὶ βραχεῖαν, ἀφιερώσεως εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐπαναστάτης ἐν δράσει ὁ Ρήγας, καθ' ἣν ἐποχὴν συνέτασσε τὸν Θούριον. Φθάνει ὅτι εἶχε συλλάβει εἰς τὴν φαντασίαν του τὸ γλυκὺ ὄραμα ἑνὸς ἁγῶνος ἐλευθερίας πρὸς ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ δημιουργίας μιᾶς νέας μεγάλης δημοκρατικῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ὁποίας θὰ ἔζων ἐν ἰσότητι καὶ ἀδελφότητι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς, τῶν ὁποίων ἐπεκαλεῖτο τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν ἁγῶνα κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Σουλτάνου. Εἰς τὸν Θούριον δὲν ἦτο ἀκόμη ἐν δράσει ἐπαναστάτης, ἀκριβέστερον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ μεγάλου ἁγῶνος τῆς ἐλευθερίας. Ἦτο ὁ μέγας βάρδος τῆς ἐλευθερίας, ὁ ὁραματιζόμενος τὸν κοινὸν ἁγῶνα κατὰ τῆς τυραννίας πάντων τῶν κατατυραννουμένων λαῶν, ὁ κυριαρχούμενος ὑπὸ τοῦ ὀνείρου τῆς μεγάλης ἐλευθέρας ἑλληνικῆς πατρίδος ποιητής.

Ὅτι ὁ Ρήγας συνέταξε τὸν Θούριον πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς του εἰς Βιέννην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πολὺ πρὸ τῆς κατ' Αὐγούστου 1796 ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βουκουρεστίου, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἐκ βαθυτέρας ἐξετάσεως

τοῦ κειμένου τούτου. Ἐμπεποτισμένος ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὁμιλεῖ μὲ τὸ κατὰ τῶν τυράννων καὶ τῆς τυραννίας πάθος, τὸ ὁποῖον διέκρινε τοὺς ὁμιλητὰς τῶν Ιακωβινικῶν λεσχῶν καὶ τοὺς ρήτορας τῶν συνελεύσεων, εἰς τινὰς δὲ στίχους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἀναγνωρίζει τις τὴν φρασεολογίαν τῶν διασπαρέντων ἀνὰ τὴν ἀνατολὴν διακηρύξεων καὶ προπαγανδιστικῶν φυλλαδίων τῆς γαλλικῆς Δημοκρατίας. Ἄλλ' ἐγράψαμεν ἤδη¹, ὅτι αἱ διακηρύξεις ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ ἐναντίον τῆς τυραννίας καὶ τὰ ἄλλα προπαγανδιστικὰ φυλλάδια διεσπάρησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1795 καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1796, ὅτε ὁ Βοναπάρτης εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Ρήγας, εἴτε ὑπηρετεῖ ὥς διερμηνεὺς εἰς τὸ γαλλικὸν προξενεῖον Βουκουρεστίου, ὥς ἰσχυρίσθη μετὰ τὴν σύλληψίν του, εἴτε ἀπλῶς διετελεῖ εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ μυστικῶν πρακτόρων, πάντως εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν διαδραματιζομένων γεγονότων καὶ τῶν διασπειρομένων ἐντύπων. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ρήγας ἔγραφε τὸν Θούριον, ἡ διάνοιά του ἐφλέγετο ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν διακηρυσσομένων ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τοῦ μίσους κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τοῦ πάθους ὑπὲρ ἐλευθερίας τῶν λαῶν, ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς θριαμβευτικῆς παρουσίας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐγγύτατα τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, τῶν στρατῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὁποίας ἐστήριζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος ἐλευθερίας.

Ὁ Ρήγας ἀπευθύνεται πρὸς τὸν φερόμενον ὥς φίλον του Πασβάνογλου, ἀπορῶν διότι μένει ἀκόμῃ « ἐκστατικός » καὶ παρορμῶν αὐτὸν νὰ « τιναχθῇ εἰς τὸ Μπαλκάνι », νὰ ἐνωθῇ μὲ τοὺς ραγιαδες καὶ νὰ καταλάβῃ τὰ διάφορα φρούρια τῆς περιοχῆς. Ἄλλ' ἂν ἔγραφε τοὺς στίχους αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1796 καὶ ἰδίως κατὰ τὸ 1797 δὲν θὰ ἀπηυθύνετο κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν πρὸς τὸν Πασβάνογλου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ πᾶν ἄλλο ἢ ἔμενε « ἐκστατικός », ἔχων ἤδη καταλάβῃ πολλά ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας, ἀπειλῶν εἰσβολὴν πρὸς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ ἔχων φθάσει μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Βελιγραδίου. Ἐπίσης τὰ ἐπεισόδια τῶν « γκιζιαρλίδων », περὶ τῶν ὁποίων κάμνει ὑπαινιγμὸν καὶ τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐν συνεχείᾳ, ἦσαν πολὺν ἐπικαίρα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1796. Τέλος, αἱ ἐκκλήσεις πρὸς τοὺς ἄλλους χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, ἀκόμῃ δὲ καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους, νὰ μετάσχουν ἀγῶνος πρὸς συντριβὴν τῆς τυραννίας τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας, μᾶς φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφοῦν ἢ εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐποχὴν, ὅτε τὰ ὄνειροπολήματα καὶ τὰ ἰδεώδη ἐφαίνοντο νὰ λαμβάνουν σάρκα καὶ ὀστέα πραγματικότητος.

Τὸ πρῶτον πράγμα ποὺ κινεῖ ἰδιαίτερώς τὴν προσοχὴν εἰς τὸν « Θούριον » εἶναι ἡ γλῶσσα. Ἐγράψαμεν ἤδη ἱκανὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν γλῶσσαν,

1. Βλ. μελέτην μας « Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα », σ. 26 κ.έ.

τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοεῖ ὁ Ρήγας εἰς τὰ ἔργα του¹. Συμπαθεῖ ἀπὸ τῆς νεότητος τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν καὶ αὐτήν, ὥς ὠμιλεῖτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, χρησιμοποιοεῖ εἰς τὸ φιλολογικόν του πρωτόλειον, τὸ « Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἑρασιῶν ». Καὶ εἰς τὰ ἀκολουθήσαντα ἔργα του, ἰδίως δὲ εἰς τὸ « Φυσικῆς ἀπάνθισμα » μεταχειρίζεται τὴν δημοτικὴν, αἰτιολογεῖ μάλιστα τοῦτο εἰς τὸν πρόλογον διὰ νὰ γίνεται περισσότερον καταληπτὸς ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας του. Ἐν τούτοις, πᾶν ἄλλο ἢ ἀποστρέφεται τὴν λογίαν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν εἰς τὰ μετέπειτα γραφέντα καὶ κατὰ τὸ 1797 δημοσιευθέντα ἔργα του, ἰδίως εἰς τὰ ἔμμετρα, τὸν « Ἡθικὸν τρίποδα », χρησιμοποιοεῖ ἀφθόνως, ἐνίοτε καὶ μετ' ἀρχαϊζόντων τύπων. Ὁ Ρήγας συντάσσει τὸν Θούριον εἰς λαϊκὴν γλῶσσαν ὅχι ὥς θεωρητικὸς καὶ ἀπὸ πεποιθήσεως « δημοτικιστῆς », ἀλλὰ μετὰ περισκέψεως καὶ ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς σκοπιμότητος. Ὁ Θούριος, ὥς βραδύτερον καὶ τὸ Πολίτευμα, οὕτω μόνον ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπληρώσουν τὴν μεγάλην ἐθνικὴν ἀποστολὴν των. Ἐστρέφοντο πρὸς τὰς λαϊκὰς μάζας, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ συγκλονίσουν ἕως τὰ μύχια τῆς καρδίας των, νὰ ἐνθουσιάσουν, νὰ παρασύρουν, συγχρόνως δὲ νὰ διδάξουν καὶ νὰ φρονηματίσουν. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸν Θούριον ὁ Ρήγας συνδυάζει ὑπερόχως τὰ ὑψηλὰ ποιητικὰ διανοήματα μὲ τὰς πολιτικὰς ἐπικαιρότητας καὶ τὰς προσηλυτικὰς σκοπιμότητας. Ἡ γλῶσσα τοῦ Θουρίου παρουσιάζει ἐπεξεργασίαν καὶ πληρότητα, τὴν ὁποίαν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔργον τοῦ Ρήγα ἀνευρίσκει τις. Αἱ λέξεις ἑναρμονίζονται θαυμασίως πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ τρικυμιώδη συναισθήματα τοῦ ποιητοῦ, ζωντανεύουν τὰς ποιητικὰς εἰκόνας, αὐξάνουν τὴν συγκίνησιν τοῦ ἀναγνώστου, παρασύρουν τὴν κρίσιν καὶ τὴν λογικὴν εἰς ὑψηλοὺς ὀρίζοντας ὀνειροπολημάτων.

Ὁ Θούριος εἶναι πράγματι τὸ ὠραιότερον καὶ τελειότερον πνευματικὸν δημιούργημα τοῦ Ρήγα. Εἶναι ὁ ἀντίλαλος τῶν στεναγμῶν, τῶν πόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὀνείρων καὶ τῶν πόθων τοῦ σκλαβωμένου Γένους. Εἶναι μία σπαρακτικὴ κραυγὴ τῶν δεινῶν τοῦ ὑποδούλου Ἑλλήνος, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ αὐτομάτως εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς θυσίας τῶν πάντων διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἐκφραζομένη εἰς τὴν ἀσύγκριτον ποιητικὴν ἑξαρσιν μὲ δύο στίχους, οἱ ὁποῖοι καὶ μόνοι θὰ ἤρκουν νὰ καταστήσουν ἀθάνατον τὸ ποίημα αὐτό :

*Καλλιόναί μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιὰ καὶ φυλακή!*

Αἱ ἰδέαι εἶναι πηγαῖαι, ἐκφραζόμεναι μὲ ἀπλᾶς ἀλλὰ πολὺ ἐντόνους φράσεις, αἱ ὁποῖαι τὰς μεταφέρουν ἕως τὰ μύχια τῆς ψυχῆς. Καὶ οἱ πλεόν πολὺπλοκοὶ στοχασμοί, περιλαμβάνοντες πολιτικὰς ἐπικαιρότητας ἢ λελογι-

1. Βλ. μελέτην μας « Σπουδαὶ καὶ γνώσεις τοῦ Ρήγα », κεφ. Δ'.

σμένες σκοπιμότητος, μεταβάλλονται εἰς φλογερὰς συναισθηματικὰς παραστάσεις. Περιλαμβανόμεναι εἰς κάποιον πεζὸν σύγγραμμα διδασκάλου τοῦ Γένους ἢ ἀκόμη καὶ εἰς οἶονδήποτε ἄλλο πατριωτικὸν στιχούργημα, αἱ παραστάσεις αὐταὶ θὰ παρήρχοντο ἀπαρατήρητοι ἢ θὰ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς κοινοτυπία, ἐνῶ εἰς τὸν Θούριον λαμβάνουν ἄλλην μορφήν, καθίστανται κηρύγματα καὶ σαλπίσματα, τὰ ὅποια ταράσσουν τὸν νοῦν καὶ συγκλονίζουν τὴν ψυχὴν. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν, ὅπως αἱ ἐκκλήσεις ἐναντίον τῆς ἀναρχίας, τὸ μάταιον τῶν τιμῶν καὶ ἀξιωμάτων ὑπὸ ξένους ἡγεμόνας, ἡ ἔνωσις καὶ ἡ πειθαρχία ὑπὸ ἓνα κοινὸν ἀρχηγὸν κ.λ.π., κατέστησαν ἀξιώματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλλήνος, τὰ ὅποια διακηρύσσονται καὶ προβάλλονται ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν.

Ὅπουδῆποτε καὶ ὑπὸ οἵασδῆποτε συνθήκας καὶ ἂν ἐγράφη, ἀναμφισβητήτως ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι ποίημα γραφείου. Εἶναι ἔργον ζωῆς καὶ δράσεως, ἐκφράζον τεταραγμένον ψυχικὸν κόσμον ἰδεῶν καὶ ὀνείρων, εἰς τόσον ἐντόνους ποιητικὰς εἰκόνας καὶ μετὰ τόσον ἐναργῶν διανοημάτων, ὥστε ἰδεώδη καὶ ὀνειροπολήματα χαράσσονται εἰς τὸν νοῦν ὡς νέοι δρόμοι πραγματικότητος¹. Ἀληθὲς ἡφαίστειον ἐν δράσει, ἀπειλοῦν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας τοῦ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

*Μὲ μιὰ καρδίαν ὅλοι, μιὰ γνώμην, μιὰ ψυχὴ,
κτυπᾶτε τοῦ τυράννου τὴν ρίζαν, νὰ χαθῇ!
Ν' ἀνάψωμεν μιὰ φλόγα σὲ ὅλην τὴν Τουρκιὰ
νὰ τρέξ' ἀπὸ τὴν Μπόσνα καὶ ὡς τὴν Ἀραπιὰ!*

Ὁ Θούριος μαρτυρεῖ ὅτι, παρὰ τὰς φαινομενικότητας τῆς ἡσύχου φιλολογικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἡρέμων πνευματικῶν ἐπιδόσεων ἢ πολιτικῶν ἀσχολιῶν,

1. Ἴδου ὁ ποιητὴς Κωστῆς Παλαμᾶς πῶς χαρακτηρίζει τὸν Θούριον: « Εἶναι ὀλιγώτερον στίχοι καὶ περισσότερον κραυγαί· δὲν πλουτίζουν εἰς ιδέας ἀπὸ ἐκείνας αἱ ὅποια ἀπομονοῦσι τὸ πνεῦμα εἰς τὸν ἑβδομον οὐρανὸν τῆς θείας ὀνειροπόλησεως· ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ἐν τῇ ὁλότητί των μία ἰδέα, ἡ ἐλευθερία. Δὲν μᾶς θαμβώνουν μὲ εἰκόνας· ἀλλὰ μόλις τοὺς προφέρομεν καὶ ὅπως μὲ τὰς μαγικὰς λέξεις οἱ Ἀράπηδες τῶν παραμυθιῶν, οὕτω μ' ἐκείνας ἐμφανίζεται ἐνώπιόν μας μία εἰκὼν: ἡ σκλαβιά. Ὁ Ρήγας δὲν εἶναι ρυθμῶν καὶ ἀρμονιῶν ὀνειροπόλος, σφυροκόπος καὶ δημιουργός· τὸ μόνον καὶ μέγα τοῦ ὄνειρον εἶναι ἡ ἀνάστασις τῆς πατρίδος, πανελληνίου. Εἶναι ἀνὴρ δράσεως. Τὸ ἄσμα τὸ μεταχειρίζεται ὡς ἐν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα πρὸς δράσιν ὅπλα, καθὼς ἐξ ἐναντίας ἄλλοι, καλλιτέχναι μέχρι μυελοῦ ὀστέων, καταφεύγουν εἰς τὴν δράσιν ὡς εἰς πηγὴν πνευματικῶν συγκινήσεων. « Ὁ ἀνθρώπινος λόγος, εἶπεν ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος Καρλάιλ, ἐν τῇ ζέσει τῆς ὀργῆς του καθίσταται μουσικός ». Οὕτω καὶ τὸ κείμενον τοῦ Ρήγα μεταβάλλεται εἰς ἄσμα καὶ μόνη τῆς εἰλικρινείας του ἡ ζέσις καὶ τῆς θελήσεώς του ἡ ὁρμὴ τὸ ἐξαίρουν ὡς ποίημα. Ὁλην τὴν οἰκουμένην διαφλέγεται ὁ Ρήγας νὰ τὴν μυήσει καὶ νὰ τὴν ὀπλίσῃ κατὰ τῆς τυραννίας· τὴν οἰκουμένην ὅλην νὰ μεταβάλῃ εἰς ἐλευθέραν ἑλληνικὴν πολιτείαν ». (Κ. Παλαμᾶ, Τὰ πρῶτα κριτικά, Ἀθ. 1913).

ὁ Ρήγας ἀπὸ ἰδιοσυγκρασίας ἦτο ἐπαναστάτης, ἄνθρωπος τῶν μεγάλων ἐξορμήσεων καὶ τῆς θυελλώδους ἐνεργοῦ δράσεως. Τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθέρας πατρίδος, τὸ ἀσυγκράτητον πάθος κατὰ τῆς τυραννίας καὶ τὸ φλογερὸν ἰδεώδες ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος τὸν παρέσυρον ἴσως καὶ πέραν μιᾶς λελογισμένης συναισθήσεως τῶν πραγματικοτήτων τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλ' αὐτὸ κατ' οὐδὲν ἐλαττώνει τὴν σημασίαν τοῦ Θούριου, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλως ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχε γράψει ἄλλο ἔργον ὁ Ρήγας, καὶ ἂν, συνεπῆς πρὸς τὰ ἰδεώδη του καὶ παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν ψυχικόν του αὐτὸν κόσμον καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν του ἰδιοσυγκρασίαν, δὲν ἐπεχείρει τὴν ὁργάνωσιν τῆς μεγάλης ἐξεγέρσεως διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπέστη τὸ μαρτύριον, θὰ ἦρκει ὁ Θούριος, διὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀθανασία εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν εὐλογίαν τῆς μνήμης του εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἑλληνικὰς γενεάς. Ὁ ἐθνεγέρτης καὶ ἐθνομάρτυς, χάρις εἰς τὸν Θούριον, ὑπῆρξε πρὸ παντὸς ἄλλου μέγας ἐθναπόστολος καὶ ἀσύγκριτος βάρδος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Προκειμένου νὰ κριθῇ ὡς φιλολογικὸν δημιούργημα ὁ Θούριος, δὲν πρέπει πάντως νὰ λησμονῇται, ὅτι ὁ Ρήγας ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς λαϊκὰς μάζας, πρὸς τοὺς ἀτιθάσους πολεμιστὰς τῶν ἑλληνικῶν ὁρέων καὶ τοὺς ἥρωας τῶν θαλασσῶν, πρὸς ἐπιφανεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἔστερημένους πάσης μορφώσεως, πρὸ πάντων δὲ πρὸς τὰ πλήθη τῶν ἀφανῶν καὶ δυστυχῶν ραγιάδων, τοὺς ὁποίους μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ συγκινήσῃ, νὰ ἐνθουσιάσῃ, νὰ παρορμήσῃ εἰς μέχρη θανάτου ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφῇ καλύτερον ποίημα καί, ἀνεξαρτήτως τῆς φιλολογικῆς του ἀξίας, τὸ ποίημα αὐτὸ παραμένει μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Θούριος εἶναι πολεμικὴ ἰαχὴ, εἰσδύουσα εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας, κατευθύνουσα τὸν νοῦν πρὸς ὑψηλὰ ἰδεώδη καὶ κινουσα εἰς γενναίας μέχρις αὐτοθυσίας πράξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ Η ΑΠΗΧΗΣΙΣ ΤΟΥ ΘΟΥΡΙΟΥ

Πρὶν ἀκόμη δημοσιευθῇ λαθραίως εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου, ὁ Θούριος ἐκυκλοφόρει χειρόγραφος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης, ἀκόμη καὶ τῆς Βουδαπέστης, πιθανὸν καὶ ἐν Μολδοβλαχίᾳ. Ὁ πολλαπλασιασμός διὰ νέων χειρογράφων ἦτο συνήθης, ἡ ἀποστήθισις, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, προκειμένου περὶ στίχων, ἦτο εὐκόλος, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἐχρησίμευσεν ὡς τραγούδι εἰς παθητικὸν τόνον τῆς ἐποχῆς. Ἀλλωστε ὁ Ρήγας ἔκα-

μνεν ὁ ἴδιος πᾶν ὅ,τι τοῦ ἦτο δυνατόν, διὰ νὰ διαδίδῃ, ἀκόμη χειρόγραφον, τὸν Θούριον, χρησιμοποιοῦν αὐτὸν διὰ νὰ συγκινῇ τοὺς φίλους του καὶ ὡς τὸ τελεσφορώτερον μέσον τῆς ἐπαναστατικῆς του προπαγάνδας. Ἐτραγοῦδει ὁ ἴδιος τὸν Θούριον εἰς τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις τῶν συντρόφων του ἢ ἐβοήθει τὸ ἄσμα τῶν ἄλλων παίζων τὸν πλαγίανλόν του. Ἐνίοτε δὲν ἐδίσταζε καὶ νὰ χορεύῃ τὸν ἀδόκονον Θούριον γύρω τῆς τραπέζης, μεταβάλλων αὐτὸν εἰς συρτὸν τῆς γενετείρας του Θεσσαλίας! Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις, ἣ ὁποία ἀπέδωκεν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς στοιχεῖον κατηγορίας, ἔφερε βάσει τῶν ἀπολογιῶν καὶ τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων εἰς φῶς συγκινοῦσας σήμερον λεπτομερείας. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1796 μέχρι τῶν παραμονῶν τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Βιέννης, ὁ Ρήγας δὲν ἔπαυσε εἰς τὰς συγκεντρώσεις τῶν φίλων του, εἰς τὴν κατοικίαν του ἢ εἰς τὰς κατοικίας τούτων, νὰ διαδίδῃ τὸν Θούριον ἀπαγγέλλων στίχους, τραγουδῶν, χορεύων ἢ παίζων εἰς τὸν αὐλὸν του¹.

Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς δημοσιεύσεως (περὶ τὴν 20 Νοεμβρίου 1797) ὁ Ρήγας ἀρχίζει νὰ διασπείρῃ ἐπιτηδεῖως μεταξὺ τῶν φίλων του τὸ φυλλάδιον τὸ περιλαμβάνον τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν, τὸ Πολίτευμα καὶ τὸν Θούριον. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ ἀνάκρισις διέσωσε συγκινητικὰς λεπτομερείας. Ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ λαθρετύπου ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου, ἡ διασπορὰ γίνεται μὲ ὅλας τὰς ἀπαιτούμενας προφυλάξεις. Ὁ Ρήγας ἔχει μεταφέρει ὅλα τὰ ἀντίτυπα εἰς τὴν κατοικίαν του, ἐξερχόμενος δὲ ταύτης ἀποκρύπτει εἰς τὰ ἐνδύματά του (ὁ Θεσσαλικὸς μανδύας του, τὸ μαῦρον « ἀντερὶ », ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ πολλὰ) ἔντυπα, τὰ ὁποῖα διαμοιράζει εἰς τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις ἢ ἀκόμη ρίπτει ἐπιτηδεῖως εἰς τὰ θυλάκια τῶν φίλων του, τοὺς ὁποίους συναντᾷ εἰς τοὺς δρόμους ἢ εἰς τὰ ἑλληνικὰ κέντρα τῆς Βιέννης². Ἰδιαιτέρως ρίπτει τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς ταξιδιώτας ἐμπίστους

1. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 60, 76, 82, 88. — Ἐγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 158, 160, 168. Ὁ Ρήγας κατὰ Μάϊον 1797 εἶχε δώσει τὸν Θούριον χειρόγραφον εἰς τὸν φίλον του Ἰω. Ἐμμανουήλ, ὅστις ἔφερε τοῦτον μεθ' ἑαυτοῦ κατὰ τὸ ταξίδιον του εἰς Σιάτισταν τῆς Μακεδονίας (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 92). Ὁ αὐτὸς εἶχε διαδώσει τὸν Θούριον καὶ εἰς τὴν Πέστην (ἔ.ἀ., σ. 94). Ἐπίσης ὁ Κορωνιδὸς εἶχεν ἀναγνώσει κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1797 τὸν ὑπὸ τοῦ Ρήγα σταλέντα, ἀκόμη χειρόγραφον, Θούριον εἰς τὴν ἑλληνικὴν λέσχην τῆς Τεργέστης (ἔ.ἀ., σ. 96). Ἐνίοτε, κατὰ τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις, ὁ Ρήγας ὑπηγόρευεν ὁ ἴδιος τὸν Θούριον εἰς τοὺς φίλους του πρὸς πολλαπλασιασμὸν τῶν χειρογράφων (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 160). Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Αὐστρουγγαρίας οἱ Ἕλληνες ἀπαγγέλλουν ἢ τραγουδοῦν τὸν Θούριον εἰς ἰδιαιτέρας συγκεντρώσεις, ἀντιγράφοντες συγχρόνως αὐτόν. Ὁ Τορουντζίας ὡμολόγησεν ὅτι, ὅτε εὗρισκοντο εἰς Σεμλῖνον, ἔψαλλε μετὰ τοῦ ἐκεῖ ἀδελφοῦ του καὶ μερικῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων φοιτητῶν καὶ ἐμπόρων τὸν Θούριον (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 102).

2. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 92, 102. Ἡ ἀνάκρισις διαπιστώνει ὅτι ὁ Ρή-

φίλους του, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγχειρίζει ἀντίτυπα πρὸς μυστικὴν διανομὴν εἰς ἐπίσης ἐμπίστους συμπατριώτας ἐγκατεστημένους εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Αὐστρουγγαρίας ἢ εἰς τὴν Τουρκίαν. Καὶ αἱ συγκινητικαὶ σκηναὶ ἐκτυλίσσονται καὶ εἰς ἄλλας πόλεις. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν Πέστην ὁ Τορουντζίας, συγκεντρώνει εἰς ἓν ἐκεῖ καφενεῖον ἐμπίστους Ἕλληνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιδεικνύει τὸ μόλις ἐξελθὼν ἐκ τοῦ τυπογραφείου φυλλάδιον. Οἱ πλεῖστοι γνωρίζουν ἤδη τὸν Θούριον ἐκ χειρογράφων, ἀλλ' ἡ ὄψις τοῦ ἐντύπου τοὺς ἐνθουσιάζει καὶ ὅλοι διεκδικοῦν τὴν κατοχὴν του. Ὁ νεωκόρος τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς ἐκκλησίας Ἰωάννης Καρατζᾶς, ὁ ὁποῖος ὀλίγον ἔπειτα συνελήφθη καὶ ἠκολούθησε τὸν Ρήγαν εἰς τὸ μαρτύριον, κατόπιν πολλῶν παρακλήσεων ἐπιτυχάνει νὰ δανεισθῇ τὸ ἔντυπον πρὸς ἀντιγραφὴν. Ἀντὶ τούτου, κυριαρχηθεὶς ὑπὸ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ, μεταβαίνει εἰς τὸν λογοκριτὴν, Ἕλληνα τὸ γένος καὶ πιθανῶς φίλον του, διὰ νὰ ἐκλιπαρήσῃ ἄδειαν ἀγατυπώσεως! Ὁ λογοκριτὴς ἐκπληκτος τὸν ἐπιτιμᾷ, ἀλλὰ δὲν τὸν καταδίδει. Ὁ Τορουντζίας λέγει εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὅτι ἔδωκε τὸν Θούριον πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς ἓνα μικρὸν ὑπηρετὴν Ἕλληνας ἐν Πέστῃ ἐμπόρου, ἀλλ' αὐτὸς τοῦ ἀπαντιᾷ ὅτι τὸν ἐγνώριζεν ἤδη καλῶς, διότι εἶχε διέλθει δύο νύκτας πρὸς ἀντιγραφὴν τοῦ ἀπὸ χειρογράφου¹.

Ἐγράφη ἤδη ὅτι ἐκ τῶν 3.000 ἀντιτύπων περὶ τὰ 200 διέφυγον ἐκ τῶν χειρῶν τῆς ἀστυνομίας. Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐξ αὐτῶν διωχετεύθη δι' ἐμπιστων προσώπων ἢ δι' ἀποστολῶν εἰς τὸ βάθος κιβωτίων ἀθρόων βιβλίων ἢ ἐμπορευμάτων εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Σμύρνην, εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα². Ἐκ τοῦ περιεχο-

γας, συναντήσας «κατὰ τύχην» τὸν Ἐμμανουὴλ εἰς κάποιον κέντρον τῆς Βιέννης, ρίπτει εἰς τὰς χεῖράς του τρία ἀντίτυπα καὶ ἀπομακρύνεται «χωρὶς νὰ εἴπῃ λέξιν». Συναντᾷ τὸν Τορουντζίαν εἰς κάποιαν μικρὰν πολιτείαν καὶ «ρίπτει εἰς τὰ θυλάκιά του ἄλλο ἀντίτυπον». Περὶ τῆς διασπορᾶς τοῦ Θουρίου καὶ τῆς ἐν γένει ἀπηχήσεως τούτου κατὰ τοὺς προεπαναστατικούς καὶ ἐπαναστατικούς χρόνους βλ. εἰδικὸν κεφάλαιον ἐν ἔργῳ μου «Rhigas Velestinlis», σ. 83 κ.έ.

1. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 102.

2. Ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸν ἔντυπον δισκορπίσθη μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα ἀνὰ τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν συνάγομεν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὀλίγον χρόνον ἔπειτα ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' κατ' ἐπιταγὴν τῆς Πύλης ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Μητροπολίτας - Ἐξάρχους Σμύρνης καὶ Παροναξίας αὐστηρὰς ἐγκυκλίους ἐναντίον τοῦ βιβλίου «Νέα πολιτικὴ διοίκησις...», τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὸ φυλλάδιον τοῦ Ρήγα τὸ περιλαμβάνον καὶ τὸν Θούριον (Ἀγγελόπουλου, Τὰ κατὰ τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον Ε', Ἀθ. 1866). — Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, Sofia, 1909, τ. XIV, σ. 32 κ.έ. βλ. καὶ ἐν μελέτῃ μας «Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα, σ. 12, σημ. 2). Εἰς τὸν ἴδιον πιθανῶς σκολὸν ἀπέβλεπε καὶ ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου (Μάρτιος 1799) ἐναντίον τῶν κυκλοφορούντων «ἐντετυπωμένων ἐγγράφων καὶ ἐξωλεσμάτων βιβλιδίων» (Π. Ζερλέντου, ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑτ., τ. 9

μένου τοῦ φυλλαδίου, τοῦ πολιτεύματος, πεζοῦ καὶ μετὰ πολλῶν πολυπλόκων ἐννοιῶν κειμένου, τοῦ ὁποίου ἄλλως τὸ ἐνδιαφέρον ἦτο λίαν περιορισμένον, ἢ ἀντιγραφὴ ἦτο δύσκολος. Ἀλλὰ τὸ ἔμμετρον κείμενον τοῦ Θουρίου, ὃ ὁποῖος ἀπηγγέλλετο ἢ ἐψάλλετο ὑπὸ τῶν ὑποδούλων μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, διεσπείρετο διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀντιγράφων ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα. Εἰς πολύκροτον ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἑξαλλος πολιτειολόγος Bignon ἐκαυτηρίασε τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν καὶ τὰ μυστικοσυμβούλια της, γράφει ὅτι εἰς τὴν ἐρημίαν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον, δὲν ἀπήχουν εἰ μὴ τὰ πολεμικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα¹.

Ἡ ἀστραπιαία ταχύτης, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Θούριος διεδόθη εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, προκαλεῖ καὶ σήμερον κατάπληξιν, δύναται δὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ὥς τι τὸ λίαν σπάνιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Βεβαίως πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πολεμικὸς αὐτὸς Θούριος, παρακτικοῦ θρήνου τῶν δεινῶν τῆς σκλαβωμένης πατρίδος, ἀλλὰ καὶ παιᾶνος διὰ τὸν ἀγῶνα ἐλευθερίας, εὗρε τὸ ἔθνος εἰς κατάστασιν ὑπερδιεγέρσεως καὶ ἐπεξεργασμένον ψυχικῶς πρὸς μίαν γενικὴν ἐπανάστασιν. Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ λησμονῇται ὅτι τὰ ἐπίσης μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα διαδοθέντα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τραγικὰ γεγονότα τῆς προδοσίας τῆς παρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως, τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του, ἔσπεσαν τὴν κεφαλὴν τοῦ βάρδου τῆς ἐλευθερίας μὲ τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἐθνομάρτυρος καὶ προσέδωσαν εἰς τὰ μάτια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀσύγκριτον αἴγλην εἰς τὸ ἔργον του αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνήχθη εἰς περιωπὴν κειμηλίου τῆς πατρίδος καὶ συμβόλου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους. Ἐν τούτοις, μέγα μέρος τῆς θριαμβευτικῆς ἐπιτυχίας του πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ εἰς τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐξέφραζεν εἰς ἀπλοῦν, ἀλλ' ἐντονον καὶ ἐντυπωσιακὸν ὕφος, ἰδέας αἱ ὁποῖαι προσήρμοζον ἀπολύτως εἰς τὴν τότε κατάστασιν καὶ νοοτροπίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐκ πλήθους πηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πληροφορούμεθα ὅτι ἀπὸ τῆς

1926, σ. 110 κ.έ.). Κατὰ τὸν Villemain (Lascaris... ἐν εἰσαγ.) ὁ Θούριος καὶ τὰ λοιπὰ ᾄσματα τοῦ Ρήγα ἐθορύβησαν τοὺς Τούρκους καὶ ὥς ἐκ τούτου, κατόπιν πιέσεως τῆς Πύλης, ἐδημοσιεύθη ἡ « πατρικὴ διδασκαλία » τοῦ Ἀνθίμου.

1. « Τὰ μυστικοσυμβούλια καὶ οἱ Λαοὶ ἀπὸ τὰ 1815 ἕως σήμερον (1823) » κατὰ μετὰφρασιν τοῦ Ν. Σπηλιάδου, δημοσιευθεῖσαν τῷ 1826, σ. 126. Καὶ εἰς σελ. 148 ὁ Ν. Σπηλιάδης προσθέτει ἐν σημειώσει: « Γενναῖοί τινες πατριῶται... ἐξύπνησαν ἀπὸ τὸν λήθαργον τοὺς Ἕλληνας καὶ ὅλοι ἀπεφασίσσαμεν ν' ἀποθάνωμεν κάλλιον ἐντιμον θάνατον... Κάλλιοναί μᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ — παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακή, μᾶς εἶπε μὲ τὸ παράδειγμά του ὁ ἀθάνατος Ρήγας... Ὅθεν τοῦτον τὸν ἥρωα καὶ τοὺς ὁπαδούς του μιμούμενοι καὶ ἡμεῖς... ἀφοῦ μᾶς ὑπενθύμιζον τὰ ἱερὰ λόγια τοῦ Ρήγα « Κάλλιοναί κ.τ.λ. » ...ἐλάβομεν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἀνθρώπου... ».

ἐπομένης τῆς διασπορᾶς του καὶ καθ' ὅλον τὸ 24ετὲς διάστημα μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Θούριος ἀπηγγέλλετο ἢ ἐψάλλετο εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ τῶν κωμοπόλεων μέχρι τοῦ τελευταίου ὄρει-
νοῦ χωρίου ἢ ἀπομεμακρυσμένης νησίδος, συγκλονίζων τὰς ψυχὰς τῶν ὑπο-
δούλων, ἀνυψώνων τὸ φρόνημα, τρέφων τὴν παρήγορον ἐλπίδα καλυτέρου
μέλλοντος. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1798 ὁ ὕμνος τοῦ Ρήγα ἦτο γνωστός εἰς τοὺς Σου-
λιώτας καὶ τοὺς χωρικοὺς τῆς Ἡπείρου. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς, εὐρισκόμενος τότε
εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὡς μετέχων εἰς τὴν ἐκστρατείαν πρὸς καταστολὴν τοῦ
κινήματος τοῦ Πασβάνογλου, ἐλάμβανεν ἀνησυχαστικὰς εἰδήσεις ἐκ μέρους
τοῦ υἱοῦ του. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἡπείρου, γράφει, εἶχον ἀρχίσει νὰ τραγου-
δοῦν « δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς ποῖον ὕμνον, εἶδος Μασσαλιώτιδος, κάποιου Θεσ-
σαλοῦ Ρήγα »¹.

Ἡ διάδοσις τοῦ Θουρίου μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα ἐσημειώθη καὶ εἰς
τὴν Ἑπτάνησον, ὅπου ἄλλωστε ὑπῆρχον αἱ πλέον εὐνοϊκαὶ προϋποθέσεις,
χάρις εἰς τὴν πρώτην κατάληψιν ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων καὶ τὴν
ἐπακολουθήσασαν τῶν Ρώσων, ἐκεῖ δὲ ἐπανεξεδόθη ὁ Θούριος ὑπὸ τοῦ Περ-
ραιβοῦ. Κατὰ περισυλλεγένητα ὑπὸ Ἑλληνοῦ ἱστορικοῦ τῶν Ἰονίων νήσων
στοιχεῖα, οἱ κάτοικοι τῆς Κερκύρας ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους κατὰ τὴν δευ-
τέραν κατοχὴν ἄδοντες εἰς τὰς ἀποβάθρας τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα². Ἄλλος
ἐπτανήσιος χρονογράφος βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν Ζάκυνθον ὁ Θούριος « μεταδίδει
ὡς δι' ἡλεκτρισμοῦ ἐλπίδας ζωῆς καὶ ἐλευθερίας. Ἡ διεγερτικὴ τοῦ πρωτο-
μάρτυρος φωνὴ λαμβάνει ἡχὼ εἰς πᾶσαν εὐγενῆ καρδίαν ». Ὁ ἐπιφανὴς ἐκεῖ
διδάσκαλος καὶ ποιητὴς Μαρτελάος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀσυγκρατήτου ἐνθου-

1. Pouqueville, Hist. de la régén. de la Grèce, τ. Α', σ. 124. Θὰ ἦτο
δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος », ἡ ὁποία
ἀποδίδεται εἰς τὸν Ρήγαν καὶ θέλει μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐν συνεχείᾳ. Ἐν τούτοις, δὲν
ἀποκλείεται νὰ πρόκειται καὶ περὶ τοῦ Θουρίου, ὁ ὁποῖος κατὰ παρομοίωσιν καλεῖ-
ται ἐνίοτε Μασσαλιώτης. Διὰ τοῦτο ἐκρίνομεν σκόπιμον νὰ μεταφέρωμεν καὶ ἐνταῦθα
τὴν ἀφήγησιν αὐτήν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τὸ Σούλι καὶ τὴν Ἡπειρον διεδόθη ὁ
Θούριος ὀλίγον βραδύτερον ἀπὸ τῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Γάλλων Πρεβέζης καὶ
Πάργας, ἐνθα ἔδρα ὁ διαφυγὼν σύντροφος τοῦ Ρήγα Περραιβός (βλ. ἐν μελέτῃ μας
« Ρήγας καὶ Περραιβός »).

2. Κ. Χιώτου, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑπτανήσου, Κέρκυρα, 1843,
τ. Γ' (1863), σ. 644 κ.έ. Κατὰ τὸν Χιώτην (ἔ.ἀ., σ. 646 « τὰ θούρια τοῦ Ρήγα
ἐτραγουδοῦντο ἀναφανδὸν καὶ ἐνέπνεον αὖρας ἐλευθερίας καὶ ἀνέφλεγον ἡρωϊκὰς
καρδίας τῶν ἐλληνικῶν λαῶν... ». Ἐπίσης καὶ ὁ Χ. Ἀναργύρου (Τὰ Σπετσιο-
τικά, τ. Α', σ. 46) γράφει : « μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὴν Ἰταλίαν,
ἠκούσθησαν τὰ ᾄσματα τοῦ Ρήγα... ». Κατὰ τὸν Οἰκονόμου (Ἀπομνημονεύ-
ματα..., σ. 58) « ὁ Ρήγας ὅτε μὲν ὡς νυκτοκόραξ ἐν ἐρειπίοις θρηνηδῶν διὰ τὴν
ἐρήμωσιν, ὅτε δὲ ὡς ἀηδῶν πρὸ τῆς ἡοῦς ἀφυπνίζουσα καὶ παρορμῶσα εἰς τὴν
ζωὴν καὶ τὴν ἐργασίαν, ἔψαλλε τὰ ἐθνεγερτήρια ὡς τις προφήτης ἢ ἄγγελος θείας
βουλῆς... ».

σιασμοῦ, μόλις διαβάζει τὸν Θούριον, καὶ ἀναφωνεῖ « μὲ τὸ συντακτικὸν τοῦ Γαζῆ θὰ παραδίδω ἀπὸ τοῦδε καὶ τὴν γραμματικὴν τοῦ Ρήγα »¹.

« Οἱ Ἕλληνες, γράφει ὁ Φιλήμων, ἀντέγραφον (τὸ ποίημα τοῦ Ρήγα) μὲ τόσῃ προθυμίᾳ, ὅση ἦτον ἡ σπανιότης (τῶν ἐντύπων φυλλαδίων) καὶ ἡ δίψα τῆς μὴ ὑπαρχούσης ἐλευθερίας »². Ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε προσωπικῶς τὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκφράζει τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὴν ἀστραπιαίαν διάδοσιν τοῦ Θουρίου ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν « Τὰ τραγούδια (τοῦ Ρήγα), γράφει, διεδόθησαν κατ' ὀλίγον εἰς ὅλον τὸ γένος. Μικροὶ καὶ μεγάλοι καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἔψαλλον τὴν τοῦ Ρήγα ᾠδὴν εἰς πᾶν συμπόσιον καὶ πᾶσαν συντροφίαν. Μ' ὅλον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐψάλλετο ὥς εὖμορφον τραγούδιον, ἤρχισεν ὅμως κατ' ὀλίγον νὰ ἐνεργῇ ψυχικῶς »³. Καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀκούοντες καθημερινῶς νὰ ἀντηχῇ εἰς συναναστροφὰς καὶ συμπόσια τῶν Ἑλλήνων τὸ ᾄσμα τοῦ Ρήγα, συνήθισαν ὅχι μόνον νὰ τὸ ἀνέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ ἀκούουν μετ' εὐχαριστήσεως, ἐπαναλαμβάνοντες πολλάκις καὶ οἱ ἴδιοι τοὺς πρώτους στίχους, χωρὶς νὰ λαμβάνουν τὸν κόπον νὰ πληροφορηθοῦν τὸ βαθύτερον νόημά των! Ὁ Ρίζος Νερουλός, ὁ ὁποῖος διῆλθεν ἐπίσης τὰ νεανικά του ἔτη εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων γράφει: « Δὲν ἤκουε κανεὶς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἢ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρήγα. Ὅλοι οἱ νέοι τοὺς ἐπανελάμβανον εἰς τὰς συναναστροφὰς καὶ εἰς τὰς διασκεδάσεις των τὸν χειμῶνα εἰς τὴν γωνίαν μὲ τὴν φωτιὰν τῆς θερμάνσεως, τὸ θέρος εἰς τὴν σκιὰν τῶν ἐλαιῶν καὶ τῶν πλατάνων. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἀντήχουν εἰς τὰ ὦτα τῶν βαρβάρων, ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ σουλτάνου. Ἐγὼ ὁ ἴδιος, παριστάμενος κάποτε εἰς μίαν διασκεδάσιν Τούρκων ὑπουργῶν, τοὺς ἤκουσα νὰ διατάσσουν τοὺς Ἕλληνας μουσικοὺς νὰ τραγουδήσουν (τὸν Θούριον)... Ὁ ἤχος ἤρесе τόσον εἰς τοὺς Τούρκους, ὥστε εἶχον ἀποστηθίσει τὰς πρώτας λέξεις, χωρὶς νὰ λάβουν ποτὲ τὴν περιέργειαν νὰ πληροφορηθοῦν τὴν ἔννοιάν των... »⁴.

1. Κατράμη, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου, σ. 414.

2. Ἰω. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Φιλικῆς Ἑταιρείας, σ. 98. Καὶ κατὰ τὸν Chassiotis (L'instruction publique chez les Grecs..., σ. 121) « πάντες οἱ ἐνθουσιῶντες νέοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον εἰς τὴν κατοχὴν των τὰς ποιήσεις τοῦ Ρήγα, ὡς καὶ τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα τὰς ἐμιμοῦντο ».

3. Κ. Κούμας, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ. ΙΒ', σ. 601.

4. Rizo-Neroulo, Cours de littérature grecque moderne, Genève, 1828, σ. 48. Κατὰ τὸν Ν. Ὑψηλάντην (Mémoires..., σ. 97) « τοῦ Ρήγα τὰ τραγούδια ἤκούοντο παντοῦ, οἱ Ἕλληνες πρὸ τῆς ἐπαναστάσεώς των τὰ ἐτραγουδοῦσαν, ἰδίως τὴν παρορμητικὴν καὶ συγκινητικὴν ᾠδὴν του « Ὡς πότε παλληκάρια... ». Καὶ κατὰ τὸν Ν. Σπηλιόδη (Ἀπομνημονεύματα..., τ. Α', σ. 2) « ἀντήχουν εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐστίαν τῆς τυραννίας, τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὰ εἰς ἐπανάστασιν προτρέπτικά τοῦ Ρήγα ». Βλ. καὶ Φωτεινοῦ, Ἀθλοὶ ἐπαναστάσεως..., σ. 7.

Εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ἐνθα τὸ καθεστὼς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, παρὰ τὸ ἄγρυπνον βλέμμα τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας, ἐπέτρεπε πλέον ἐλευθέρων ἐκδήλωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τοῦ ἐκεῖ πολυπληθοῦς ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα ἐκυκλοφόρουν καὶ ἐψάλλοντο σχεδὸν ἐλευθέρως, ἐνίοτε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κύκλους τῆς ἡγεμονικῆς αὐλῆς. Ἀναφέρεται ὅτι τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1818, μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἡγεμόνος, τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν παράστασιν τοῦ ἔργου τοῦ Βολταίρου « Ἰούλιος Βροῦτος », εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνοντο ἐξάρσεις τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, οἱ θεαταὶ « κατὰ τὴν ἐκ τοῦ θεάτρου ἐξοδὸν ἐξεκένωσαν ἐξ ἐνθουσιασμοῦ τὰς πιστόλας των καὶ ἔψαλλον τὸν Θούριον τοῦ Ρήγα »¹.

Ἄλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θουρίου κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα κατέχομεν ἐξόχως συγκινητικὴν περιγραφὴν, ἥ ὁποία καὶ μόνη θὰ ἤρκει νὰ δώσῃ παραστατικὴν εἰκόνα. Ἀνευρίσκεται εἰς τὸν πρόλογον τῆς δημοσιεύσεως κειμένου καὶ μεταφράσεως τοῦ Θουρίου τῶν ἑλληνικῶν ᾠσμάτων ὑπὸ τοῦ Γάλλου καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων Claude Faugiel τῷ 1825. Παραθέτομεν ταύτην πιστῶς ἐνταῦθα: « Τῷ 1817 εἰς Ἑλληνὸν ἐκ τῶν φίλων μου ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Μακεδονίαν μὲ τὴν συνοδείαν ἑνὸς μοναχοῦ ἢ καλογήρου. Ὅταν ἔφθασαν εἰς ἓνα χωριό, τοῦ ὁποίου δὲν συνεκράτησα τὸ ὄνομα, ἐστάθμευσαν πρὸς ἀνάπαυσιν εἰς τὸ κατάστημα ἑνὸς ἀρτοποιοῦ, ὃ ὁποῖος ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ πανδοχεὺς τῆς περιοχῆς. Εἰς τὸ μικρὸν αὐτὸ κατάστημα - πανδοχεῖον εὗρίσκετο εἰς νεαρὸς ἀρτοποιός, τοῦ ὁποίου ἡ ὄψις τοὺς ἔκαμεν ἐντύπωσιν. Ἦτο Ἡπειρώτης μὲ ὑπέροχον ἀνάστημα καὶ ἀγερώχου ὁμορφιάς ὄψιν, τοῦ ὁποίου οἱ βραχίονες, τὸ στῆθος καὶ αἱ γυμναὶ κνήμαι θὰ ἠδύναντο νὰ δώσουν τὸν τύπον τῆς κομψότητος μετὰ τοῦ σφρίγγους. Παρετήρησε πρῶτον μὲ προσοχὴν τοὺς δύο ταξιδιώτας καὶ στρεφόμενος πρὸς τὸν λαϊκὸν τὸν ἠρώτησεν: « γνωρίζετε νὰ διαβάσετε; » Ὅταν αὐτὸς τοῦ ἀπήντησε ναί, ὁ νεαρὸς Ἡπειρώτης τὸν παρεκάλεσε νὰ τὸν συνοδεύσῃ εἰς ἓνα γειτονικὸν ἀγρόν. Ὁ ταξιδιώτης ἐδέχθη καὶ ἠκολούθησε τὸν νεαρὸν ἐργάτην τοῦ ἀρτοποιείου εἰς ἓν εἶδος περιφραγμένου γηπέδου καλλιεργείας. Καὶ οἱ δύο ἐκάθησαν εἰς ἓνα σωρὸν λίθων, πλησίον μιᾶς σιτοκαλλιεργείας. Ὁ νέος ἐβύθισε τότε τὸ χέρι του εἰς τὸ στῆθος του, ἀπὸ ὅπου ἐξήγαγε κατὶ προσδεδεμένον εἰς τὸ ἄκρον διὰ σπάγγου, πού περιέβαλλε τὸν λαιμὸν του. Ἦτο ἓνα μικρὸν βιβλίον αὐτὸ πού παρουσίασε εἰς τὸν ταξιδιώτην μὲ τὴν παρακλήσιν νὰ τοῦ διαβάσῃ κατὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἦσαν τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα. Ὁ ταξιδιώτης τὸ ἐπῆρεν καὶ ἤρχισεν ὅχι νὰ τραγουδᾷ,

1. Ν. Λάσκαρη, Ἰστ. τοῦ νεοελλ. θεάτρου, σ. 199, σημ. 1 (ἐνθα καὶ παραπομπὴ εἰς Olleanescu, Teatrul la Romani, τ. Β', σ. 11).

ἀλλ' ἀπλῶς νὰ διαβάξῃ μὲ κάποιον στόμφον ἀπαγγελίας. Ὑστερον ἀπὸ ὀλίγα λεπτὰ ἐσήκωσε τὰ μάτια του πρὸς τὸν ἀκροατὴν του. Ἀλλὰ ποία ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς του! Ὁ ἀκροατὴς του δὲν ἦτο πλέον ὁ ἴδιος ἄνθρωπος. Τὸ πρόσωπόν του ἐφαίνετο φλογισμένον καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά του ἀπέδιδον ἔξαρσιν, τὰ μισοανοικτά του χεῖλη ἐδονοῦντο, χεῖμαρροι δακρύων ἐπιπτον ἀπὸ τὰ μάτια του, ἐνῶ τὸ σκιῶδες στῆθός του ἐταράσσετο καὶ συνεσπᾶτο. « Διὰ πρώτην φοράν ἀκούετε νὰ σᾶς διαβάξουν τὸ βιβλιαράκι αὐτό; » τὸν ἐρωτᾷ ὁ ταξιδιώτης. « Ὁχι, τοῦ ἀπαντιᾷ, παρακαλῶ ὅλους τοὺς ταξιδιώτας πού περνοῦν ἀπὸ δῶ νὰ μοῦ διαβάσουν κάτι. Καὶ ἔχω ἤδη ἀκούσει ὅλα αὐτά ». « Καὶ πάντοτε μὲ τὴν ἰδίαν συγκίνησιν; » τὸν ἐρωτᾷ ὁ πρῶτος. « Ναὶ μὲ τὴν ἰδίαν », ἀπαντιᾷ αὐτός¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, διὰ σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς δὲν ἦτο μόνον ἐθνικὸς ποιητὴς καὶ μαρτυρικὸς ἥρωας τῆς ἐλευθερίας. Χάρις εἰς τὸν Θούριον, τὸ ὄνομά του εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔλαβε μορφήν συμβόλου, ἐνσαρκοῦντος τὴν ἰδέαν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους. Οὕτω δὲ καὶ μόνον ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ τὰ κυκλοφορήσαντα, σχετικῶς ὀλίγα, ἀντίτυπα τῆς πρωτοτύπου ἐκδόσεως τῆς Βιέννης ἐξηφανίσθησαν ταχέως, οὐδεμία δὲ ἄλλη ἐκδοσις ἐκυκλοφόρησεν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως, ὁ Θούριος διεσπάρη χειρόγραφος εἰς ἀναριθμήτους χιλιάδας χειρογράφων παντοῦ, ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες, καὶ ἦτο εἰς τὰ στόματα ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς τάξεως, ἡλικίας καὶ ἀσχολίας².

1. C1. F a u r i e l, Chants populaires de la Grèce moderne, Paris 1825, τ. Β', σ. 18 κ.έ. Ἡ αὐτὴ ἀφήγησις ἀνευρίσκεται καὶ εἰς F i r m e n i s c h, Neugriechische Volksgesänge, Berlin 1840, σ. 28, μὲ τὴν βεβαίωσιν τοῦ συγγραφέως ὅτι « ἤκουσε ταύτην παρ' Ἑλλήνου, διελθόντος τὴν Μακεδονίαν μικρὸν πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ».

2. Αἱ διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις καὶ πολιτικαὶ συνεννοήσεις μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ρήγα, αἱ ἀνευρισκόμεναι εἰς τὸν δημοσιευθέντα φάκελον δικαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἐγγράφων, ἐπιμένουν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐτυπώθησαν εἰς τὴν Λειψίαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπαναστατικά ἔντυπα, διασπειρόμενα ἐκεῖθεν εἰς τὴν Τουρκίαν, ἰδίως μέσῳ Μολδοβλαχίας (Ἑγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 41, 55, 159, 163). Οὐδεμίαν ἄλλοθεν ἔχομεν περὶ τούτου εἰδησιν. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ παρεξηγήσεως τῆς πρώτης στιγμῆς ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, δηλαδὴ ἐκυκλοφόρησαν, ἴσως διὰ Λειψίας, ἀντίτυπα τῶν ἀνευ τόπου ἐκδόσεως φυλλαδίων τῆς Βιέννης καὶ ὑπετέθη ὅτι πρόκειται περὶ ἐκδόσεως τῆς Λειψίας, ἀφοῦ μάλιστα εἰς τὴν Λειψίαν ἀσφαλῶς θὰ εἶχον σταλῇ ἀντίτυπα, οἱ δὲ ἐκεῖ Ἕλληνες θὰ ἔκαμον πολὺν θόρυβον, ὁ ὁποῖος θὰ εὗρεν ἀπήχησιν εἰς ἐκεῖθεν σταλείσας μυστικὰς ἐκθέσεις. Ἡ κατὰ τὸ 1798 γενομένη ἀνατύπωσις ὑπὸ τοῦ Χρ. Περγραιβοῦ οὐδόλως ἐκυκλοφόρησεν, καθ' ὅσον ὀλίγον ἔπειτα κατέστρεψεν ὁ ἴδιος τὰ ἀντίτυπα καὶ μόλις διεσώθη κάποιον, ἀποκρυβὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην

Μεγίστη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Θουρίου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου αἱ πηγαὶ ἀφθονοῦν καὶ δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα εἶχε καταστή σύνθημα καὶ σύμβολον τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας. Σχεδὸν πάντες οἱ γράψαντες ἀπομνημονεύματα ἀγωνισταὶ καὶ οἱ ὀπωσδήποτε ἐρευνήσαντες τὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγῶνος βεβαιοῦν ὅτι εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς περιοχὰς ἡ ἐπανάστασις ἤρχισε μετὰ τὸ ᾄσμα « Ὡς πότε παλληκάρια », τὸ ὁποῖον ἀντὶ τῆς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος εἰς τὰς πόλεις, εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς μάχας, ὡς κίνητρον ἐνθουσιασμοῦ καὶ δόξα τῆς θυσίας τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Ἀπὸ τῆς

(βλ. λεπτομερῶς εἰς μελέτην μας « Ρήγας καὶ Περραιβός », σ. 168). Ὁ Ρίζος Νερουλὸς (ἔ.ἀ., σ. 43 καὶ 146) εἶχε γράψει ὅτι κατὰ τὸ 1814 εἶχε γίνει λαθραία ἀνατύπωσις τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα εἰς τὸ Ἰάσιον μετὰ προσθήκης καὶ ἄλλων τοῦ αὐτοῦ εἰδους, ἀλλ' ὑποδεστέρων. Εἰς τοῦτο προφανῶς στηριχθεὶς ὁ Ἀ. Παπαδοπούλος - Βρετός (Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθ. 1857, τ. Β', σ. 174) ἀνέγραψεν: « Ρήγα Βελεστινῇ, Ὕμνος καὶ ᾠδαί. Μετὰ προσθήκης καὶ ἄλλων τινῶν. Ἐν Ἰασίῳ 1814 ». Ἐκτοτε ἐπανελαμβάνετο τοῦτο ὑπὸ πάντων τῶν βιβλιογράφων, ἐρευνητῶν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ἱστοριογράφων περὶ Ρήγα (Κ. Σάθας, Νεοελλ. φιλολ., σ. 540. — Nicolai, Gesch. d. neuogr. Lit., Leipzig, 1876, σ. 154. — Γκίνη καὶ Μέξας, Ἑλλην. βιβλ., Ἀθ. 1939, τ. Α', σ. 133), υἱοθετήθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν καὶ βιβλιογράφων Erbiceanu, Bîanu, κ.ἀ. Εἰς τὸ ἔργον μου « Les ceuvres de Rhigas », σ. 27 ἠρκέσθην νὰ παραθέσω τὰς ὡς ἄνω πληροφορίας τοῦ Ρίζου Νερουλοῦ καὶ τοῦ Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, χωρὶς νὰ λάβω θέσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀπαιτοῦντος προφανῶς εἰδικὴν ἐρευναν. Ἡδὴ ἀπεδείχθη ὅτι τῷ 1814 οὐδεμία τοιαύτη ἔκδοσις εἶχε γίνει ἐν Ἰασίῳ, ἐπρόκειτο δὲ περὶ παραξηγήσεως. Πρὸ τινος ἀνευρέθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἀνώνυμον καὶ ἀχρονολόγητον φυλλάδιον, ἐπιγραφόμενον « ᾠσματα καὶ ποιήματα διαφόρων, ἐν Κοσμοπόλει », εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἐθνικο-γεωγραφικῶν ποιημάτων καὶ πεζῶν καὶ ὁ Θούριος (ὡς καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » καὶ ἡ λεγομένη « Μασσαλιώτις »), παρηλλαγμένος ἄλλωστε δι' ἐπικαίρων προσθηκῶν, παραλείψεων καὶ μεταβολῶν. Ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἑλληνορουμάνος, ἱστορικὸς ἐρευνητῆς Νέστορ Καμαριανὸς εἰς ἐμπεριστατωμένην μελέτην του (« Ἡ συλλογὴ πατριωτικῶν τραγουδιῶν... » ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑτ., τ. 14, 1960, σ. 343 κ.ἐ.) ἀπέδειξεν ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο ἐξεδόθη ἀνωνύμως καὶ ἀχρονολογήτως εἰς Ἰάσιον τῷ 1821, ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου, ὑπὸ τοῦ μεμνημένου εἰς τὰ τῆς ἐπικειμένης ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος Ἑλλήνος λογίου Μανουὴλ Βερνάρδου καὶ ὅτι ἡ ἐκ παρανοήσεως ἢ παραδρομῆς ἀναγραφὴ τοῦ Ρίζου Νερουλοῦ, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ὅλας τὰς μετέπειτα ἐσφαλμένας πληροφορίας περὶ ἐκδόσεως τοῦ 1814. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο ἐπεξεργάσθημεν προσφάτως ἐν Βουκουρεστίῳ, γράφομεν δὲ περὶ τούτου περισσότερα ἐν συνεχείᾳ. Ὡς πρώτη ὁλοκληρωτικὴ καὶ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Θουρίου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Cl. Fauriel (ἔ.ἀ.), γενομένη τῷ 1825 ἐν Παρισίοις (βλ. κατωτ., σ. 110). Ἀλλὰ καὶ αὕτη, παρὰ τὴν τεραστίαν ἀπήχησιν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, παρέμεινε σχεδὸν ἀγνωστος εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα. Μόνον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ὁ Θούριος κατέστη προσφιλὲς δημοσίευμα εἰς τὰς συλλογὰς ἐθνικῶν ᾠμάτων καὶ εἰς τὰ σχολικὰ ἀναγνωσματοάρια. Περὶ τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων βλ. κατωτ.

Μολδοβλαχίας μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀπὸ τῆς Ἡπείρου μέχρι τῶν ἐγγύς τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νήσων οἱ πολεμισταὶ τῶν ὁρέων καὶ τῶν κοιλάδων καὶ τῶν θαλασσῶν διακηρύσσουν τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ὑστάτης θυσίας διὰ τὴν ἐλευθερίαν ψάλλοντες τὸν Θούριον. Εἰς ὅλα τὰ στόματα ἀκούονται οἱ περιλάλητοι στίχοι τοῦ Βελεστινλή, οἱ ὅποιοι τώρα ἀντηχοῦν ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰς κοιλάδας καὶ τὰς θαλάσσας τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ὡς μία τραγικὴ πραγματικότητα.

*Καλλιό'ναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακή!*

Θὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μερικὰ ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα. Αὕτῃ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία, κατὰ τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀγῶνος, ἐχρησιμοποίησε τὸν Θούριον ὡς σύνθημα καὶ ὡς μέσον προσηλυτισμοῦ καὶ ὑποκινήσεως ἐνθουσιασμοῦ. Ἦδη τῷ 1808, ἔξ δηλαδὴ ἔτη πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ ὁργανωτῶν ταύτης Παναγιώτης Σέκκερης ἀναφέρεται ὡς διαδίδων εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ ἄσματα τοῦ Ρήγα¹. Ὁ συγκεντρώσας τὰ περὶ Φιλικῆς Ἑταιρείας στοιχεῖα Ἰω. Φιλήμων γράφει ὅτι ὁ Ἀναγνωσταρᾶς «σκοπῶν νὰ μυήσει τινὰ ἐλάμβανε τὸ μπουζούκι του, ἐτραγουδεῖ μὲ τὴν γλυκεῖαν φωνήν του ἐν ἄσμα τοῦ Ρήγα καὶ διεγείρων οὕτω τὸν ἐνθουσιασμόν του, ἠνκόλυνε τὴν πιστὴν ἀποδοχὴν τῆς κατηχήσεως...». Κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ Φιλικοὶ Δικαῖος, Ἀριστείδης, Περραιβός, Σέκκερης, Ἀφθονίδης κ.λ.π., μετὰ τὰς λαθραίας συσκέψεις των καὶ εἰς τὰ συμπόσια ἔψαλλον τὰ πατριωτικὰ ἄσματα τοῦ Ρήγα. Καὶ τέλος, ὅτε ὑψώθη εἰς τὸ Βουκουρέστι ἡ τρίχρους σημαία τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τὴν 17 Μαρτίου 1821 μὲ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ὑψηλάντου, μετὰ τὴν τέλεσιν δοξολογίας, ἐνῶ ὁ εἰς ἐκ τῶν ἱερέων ἐκράτει τὸν σταυρόν, ὁ δὲ ἄλλος τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον, «ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἴσταται ὁ ἐνθουσιαστικώτατος Ἀριστεάς, φέρων τὴν σημαίαν καὶ κατόπιν τούτου δέκα ξιφήρεις, ἐξῆλθον ἄδοντες τὸν Θούριον τοῦ Ρήγα, ὑπὸ πλήθους ὀπλοφόρων καὶ ἐντοπίων παρακολουθούμενοι». Ὁ Θούριος ἦτο τὸ πλέον προσφιλὲς ἄσμα τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντου, ὁ ὅποιος εἶχε καταστήσει τοῦτο εἶδος πολεμικοῦ ὕμνου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας². Εἰς τὴν Πελοπόννη-

1. Ν. Σπηλιᾶδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', σ. 3, σημ. 5.

2. Ἰ. Φιλήμωνος, Δοκ. Φιλ. Ἑτ., σ. 201. — Τοῦ αὐτοῦ, Δοκ. Ἑλλ. Ἐπαν., τ. Α', σ. 15 καὶ 99 καὶ τ. Β', σ. 134. — Ἡλ. Φωτεινοῦ, Ἀθλοὶ τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἐπαναστάσεως, ἔκδ. 1956, σ. 68. Βλ. καὶ Rouqueville, Hist. de la régen. de la Grèce, τ. Β', σ. 388. Κατὰ τὸν Γ. Ἰωαννίδην («Ἡθικοπολιτικὴ σύγκρισις», Ἀθ. 1870, σ. 4) οἱ συλληφθέντες εἰς τὸ Δραγατσάνι αἰχμάλωτοι Ἱερολοχῖται, ὁδηγούμενοι εἰς μαρτυρικὸν θάνατον, ἔψαλλον τὸν Θούριον. Βλ. καὶ Φ. Μιχαλοπούλου, Ρήγας Βελεστινλή, σ. 62. Βλ. καὶ Ν. Σπηλιᾶδου ἐν τῇ μεταφρά-

σον ὅλαι αἱ πυρετώδεις πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν γίνονται ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν τραγουδιῶν τοῦ Ρήγα. « Ἀρχισαν, γράφει ὁ Φωτάκος, νὰ πηγαίνουν εἰς τὰ βουνά, νὰ ρίχνουν εἰς τὸ σημάδι καὶ νὰ γυμνάζωνται εἰς τὸ τουφέκι... ἐτραγούδαγαν τοῦ Ρήγα τὰ ἥρωικά τραγούδια »¹. Εἰς λαϊκὸς ποιητῆς, ὁ Τσοπανάκος, περιφερόμενος ἀνὰ τὰ στρατόπεδα τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐξορμῶν πρὸς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν μαχῶν, ἐνεθουσίαζε τοὺς πολεμιστὰς ἀπαγγέλλων τὸν Θούριον καὶ ἔπειτα ἀνακράζων τοὺς ἰδικούς του στίχους:

*Ἕλληνες, τώρα ἄγωμεν,
τὰ ὅπλα μας ἄς λάβωμεν
ἡ πατρίδα μᾶς φωνάζει
καὶ ὁ Ρήγας μᾶς διατάζει*².

Ἀλλὰ καὶ ὁ Γάλλος φιλέλλην Voutier, ὁ ὁποῖος κατέφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ ἀγῶνος, ἀφηγεῖται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι εἰς τὰς διασκεδάσεις, εἰς τὰς μάχας, εἰς τὰς πατριωτικὰς συγκεντρώσεις, παντοῦ ἤκουε νὰ ἀντηχοῦν « τὰ μελωδικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα ἄξια τοῦ Τυρταίου », τὰ ὁποῖα « ἦσαν ζωηρὰ ἐντυπωμένα εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων »³.

Εἰς τὰς Σπέτσας, εὐθὺς ὥς ἐγένετο ὁ πρῶτος ἐπαναστατικὸς συναγερμὸς « ἀναβὰς ἐπὶ τῆς στέγης οἰκίας τινὸς ὁ ἐταιριστὴς Χρυσοσπάθης καὶ ἀπαγγέλλων τὰ Θούρια τοῦ Ρήγα « δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » καὶ « ὥς πότε παλληκάρια » κατεγοήτευσεν τόσον τὸν λαόν, ὥστε ἄλλοι μὲν ἔχυνον δάκρυα χαρᾶς, ἄλλοι ὠμνυον τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος χύσιν τοῦ αἵματός των καὶ ἄλλοι γονυκλινεῖς ἐδέοντο εἰς τὸν Θεόν... »⁴. Κατ' ἄλλας πληροφορίας χρονικογράφων τοῦ ἀγῶνος, ὁ Μιαούλης ἐνεθουσιάζετο ἀκούων τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα, κατὰ δὲ τὴν πλέον κρίσιμον στιγμὴν τῆς ναυμαχίας τῆς Σάμου, διέταξε νὰ τραγουδοῦν ὅλοι τὸν Θούριον.

Οἱ Σουλιῶται μὲ τὸν Μπότσαρην ἐφώρμων εἰς τὰς μάχας ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν ᾠσμάτων τοῦ Ρήγα⁵. Κατὰ τὸν Κριτοβουλίδην « τὰ ᾠσματα τοῦ Φεραίου ἦσαν γνωστότατα εἰς Κρήτην » μὲ ταῦτα ἐνεθουσίαζε τὸ φιλοπόλε-

σει τοῦ ἔργου τοῦ Bignon (ὡς ἀνωτ., σ. 101, σημ. 1) ἐν σ. 198, ὑποσημ., ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἥρωικῶς πεσόντος ἱερολοχίτου Ἰω. Κρόκια, ὁ ὁποῖος ἔχυνε δάκρυα « τραγουδῶν τὸ τοῦ ἀθανάτου Ρήγα ὡς πότε παλληκάρια ».

1. Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 11.

2. Τσοπανάκου, ᾠσματα πολεμιστήρια, Ἀθ. 1838, σ. 1.

3. Colonel Voutier, Mémoires sur la Grèce, Paris 1823, σ. 29 καὶ 40. Καὶ ὁ Blaquière, The Greek revolution, Λονδ. 1824, σ. 40) γράφει « ὁ Ρήγας δικαίως ὠνομάσθη ὁ Τυρταῖος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ».

4. Ἀ. Ὁρλάνδου, Τὰ Ναυτικά, τ. Α', σ. 60.

5. Rouquerville, ἑ.ἀ., τ. Β', σ. 179.

μον τῶν Κρητῶν ὁ εὐφωνος Στέφανος Χάλης κρούων ἐν Θερίσσω τὴν φόρμιγγά του »¹. Εἰς τὴν Νάουσαν τῆς Μακεδονίας, εὐθὺς ὥς ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις, « ἅπαντες οἱ πολῖται εὐρέθησαν ἄδοντες τὸν ὄρκον τοῦ Φεραίου, οὐτινος τὰ πατριωτικὰ ἔσματα ἐψάλλοντο πρὸ πολλοῦ ἀνεπιφυλάκτως ἐν Νιαούσῃ »².

Ἄλλ' ὁ καλύτερος καὶ ἐν τῇ λογικῇ ἀπλότητί του χαρακτηρισμὸς τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Θουρίου κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ 1821 ἐδόθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡρωικοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου Κολοκοτρώνη: « Ὁ Ρήγας ἐστάθη ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς φυλῆς μας. Ἐγραψε τροπάρια ἄλλο σόϊ. Τὸ « ὥς πότε παλληκάρια » ἀπὸ τὰ πολεμικά του τραγούδια τὸ τελειότερο, παρέχει μίαν ἐπιθεώρησι τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος ὅλοι εἶναι παρόντες... »³. Ὁ ἀγωνιστής, δικαστής καὶ λόγιος Γ. Τερτσέτης ἔδωσε τὸν ἀκόλουθον ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἔσμάτων τοῦ Ρήγα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821: « τὰ τραγούδια τοῦ ἀδικοθανάτου Ρήγα ἐγκρέμισαν καθὼς οἱ σάλπιγγες εἰς τὴν Ἱερὴν τὰ τείχη τῆς Τριπολιτσᾶς, εἰτίναξαν εἰς τὸν αἶρα μὲ τοὺς ἀλλόφυλους τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασιᾶς, τοῦ Ναυπλίου, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ τρικάρτα τοῦ ἐχθροῦ »⁴. Ὁ δὲ ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Κ. Παπαρηγόπουλος, κρίνων τὸν Θούριον τοῦ Ρήγα, ἔγραψεν: « Οἱ ὕμνοι ἐκεῖνοι ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην ἠδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὥς ἡ πυρφόρος θυγαλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821... ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις καὶ συγκινήσεις καὶ ὁρμὰς τοιαύτας, ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος »⁵.

1. Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 14.

2. Φιλίππιδου, Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ καταστροφή τῆς Νιαούσης, σ. 44. Καὶ ὁ Ζαμπέλιος (πόθεν ἡ λέξις τραγουδῶ, σ. 68) γράφει: « ἐνῷ αἱ παρθέναι (τῆς Ζακύνθου) ξαίνουνσι τίλμα διὰ τὰς πληγὰς (τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν) ἱερεῖς τελοῦσι παρακλήσεις ἐν παραβύσσω, καί, εὐφωνοὶ ὄντες, τονίζουσιν ἐν τοῖς συμποσίοις, εἰς τὸ πείσμα τῶν Ἀγγλων Τοπαρχῶν, τοὺς ὕμνους τοῦ Ρήγα... ».

3. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, εἰσαγωγή, σ. κζ'. Ὡς τοὺς « πατριωτικοὺς ὕμνους τοῦ Ρήγα » ἐννοεῖ καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης (Ἰστ. Ἑλλήν. ἐπαν., τ. Γ', σ. 264) ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἔψαλλεν ὁ Καψάλης καὶ ὅσοι ἀντετινάχθησαν μετ' αὐτοῦ, θέσαντες πῦρ εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος κατὰ τὴν Ἐξοδὸν τοῦ Μεσολογγίου.

4. Γ. Τερτσέτης, Τί εἶδα εἰς τὴν τετράμηνον περιοδείαν μου, σ. 41.

5. Κ. Παπαρηγόπουλου, Ἰστ. τοῦ ἑλλήν. ἔθν., ἔκδ. 5η, Ἀθ. 1925, τ. 5, μέρος Β', σ. 212. Ὡς πρώτη ἐν Ἑλλάδι κριτικὴ τοῦ Θουρίου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Ψύλλα δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν « ἑφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν », ἔτος Β', ἀρ. 11, Νοέμβρ. 1825, ἐνθα οὗτος εἰς ἐνθουσιώδη ἔπαινον τοῦ νεοφανέντος ὕμνου τῆς ἐλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ γράφει: « τὰ ποιήματα τοῦ ἀθανάτου Ρήγα, μὲ ὅλον πού εἶναι γραμμένα μὲ πατριωτικὸν σκοπόν, δὲν ἡμποροῦν νὰ μεταδώσῃν εἰς ταῖς καρδίαις

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα εἶχε μεγάλην ἀπήχησιν. Ἰδίως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἀγῶνος ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς πλείστας χώρας μετὰ μεταφράσεως, προβαλλόμενος ὡς τὸ ἐθνεγερετήριο ἄσμα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ σύμβολον τῶν ἡρωισμῶν των¹. Ἦδη τῷ 1824 ὁ Pouqueville, ἐξιστορῶν τὰ ἔως τότε ἐπεισόδια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς, παρέθεσεν ἐκ χειρογράφου, τὸ ὅποιον εἶχε λάβει ἐξ Ἑλλάδος, καὶ μέγα μέρος τοῦ Θουρίου². Τῷ 1825 ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῆς Σορβόννης καὶ ἐνθουσιώδους φιλέλλην Claude Faugiel ἐξέδωσε τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ διαφωτιστικῶν σχολίων. Εἰς τὸν Β' τόμον ἐδημοσίευσεν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Θουρίου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ βιογραφικῆς περὶ Ρήγα εἰσηγήσεως³. Κυρίως ἡ μετάφρασις αὕτη τοῦ Φωριέλ κατέστησε τὸν Θούριον γνωστὸν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν, λίαν δὲ ἐπικαίρως, λόγῳ τῶν ἐξαγγελλομένων ἀνδραγαθημάτων καὶ δραματικῶν θυσιῶν τῶν ἀγωνιζομένων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἅτινα προεκάλουν συγκίνησιν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον. Ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα ἐχαρκτηρίσθη πανταχοῦ ὡς τὸ ἄξιον τῶν ἡρώων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἄσμα, ἀνεδημοσιεύθη δὲ καὶ μετεφράσθη ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει εἰς τὰς πλείστας τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν⁴.

τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος ἐκείνην τὴν φλόγα ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἦτον ἀναμμένος ὁ ποιητὴς των καὶ μὲ ὅλον τοῦτο δὲν ἔλειψαν νὰ κάμουν καὶ αὐτὰ τὴν ἐνέργειάν των εἰς ταῖς εὐαίσθηταις καρδίαις τῶν Ἑλλήνων». Καὶ ὁ Ἡλ. Βουτιερίδης (Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἕλληνες, σ. 38) φρονεῖ ὅτι δὲν ἐπιδέχεται σύγκρισιν ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα «ποὺ ἡ πατριωτικὴ τους ἀξία εἶναι πολὺ κάτω ἀπὸ τὸν πατριωτικὸν τους σκοπὸν». Ἀλλ' εἶπομεν ὅτι αἱ φιλολογικαὶ αὐταὶ κριτικαὶ τῶν μεταγενεστέρων στηρίζονται ἐπὶ ἄλλων κριτηρίων καὶ δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰς πραγματικότητας, τὰς ὁποίας ἀντιλοῦμεν ἐκ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς καθόλου πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς καταστάσεως τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων τῆς τελευταίας περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας.

1. Ὁ ἦρωας τῆς Ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως Ἰ. Γαριβάλδι ἔψαλλε συχνὰ ἑλληνιστὶ μὲ κιθάραν τὸν Θούριον, τὸν ὅποιον, ὡς ἀφηγεῖτο, διερχόμενος τῷ 1822 ἐκ Μυτιλήνης, ἤκουσε παρὰ τινος Ἑλλήνου πλοιάρχου, τοῦ ἤρесе δὲ τόσον, ὥστε ἐξέμαθε τὰ λόγια καὶ τὴν μουσικὴν. Ἐκτοτε δὲν ἔπαυσε καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ μεγάλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῆς Ἰταλίας, νὰ ἀπαγγέλλῃ καὶ νὰ τραγουδῇ μὲ τὴν βοήθειαν κιθάρας τὸν Θούριον (Κ. Καροφύλα, Τί ὀφείλει ἡ Ἰταλία εἰς τὴν Ἑλλάδα, σ. 40 κ.έ.). Σημειωτέον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Γαριβάλδι ἀφηγεῖται εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του, ὅτι πράγματι τῷ 1822 παρέμεινεν εἰς Μυτιλήνην καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐξέμαθε τὴν ἑλληνικὴν, χρησιμεύων ὡς παιδαγωγὸς τέκνων ἑλληνικῆς οἰκογενείας.

2. Pouqueville, ὡς ἄνωτ., ἑλλην. μετφρ. Ξ. Ζυγούρα, 1890, τ. Α', σ. 202.

3. Cl. Faugiel (ἑ.ἀ., τ. Β', σ. 15 κ.έ.). Βλ. καὶ ἄνωτ., σ. 104.

4. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Faugiel, ὁ Γάλλος ἀκαδημαῖκός Nepomucène-Lemercier ἐδημοσίευσεν εἰς δύο τόμους ποιητικὰς μεταφράσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον (Suite des chants popu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ ΤΟΥ ΘΟΥΡΙΟΥ

Ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐθνεγεργτικὸν ἄσμα, πολεμικὸς παιάν, ὃ ὁποῖος κατακεραυνώνει τὴν τυραννίαν καὶ συναρπάζει τὰ πλήθη πρὸς ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Μέχρις ἐνὸς σημείου εἶναι καὶ πολιτικὴ κατήχησις, προωρισμένη ὑπὸ τύπον πολεμιστηρίου ἄσματος νὰ ἐμφυσήσῃ ὑψηλὰ πολιτικὰ καὶ ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη, συγχρόνως δὲ νὰ διδάξῃ ὠρισμένας πολιτικὰς ἀρχὰς περὶ τοῦ προσκαίρου καὶ ἐπικινδύνου τῶν ἀξιωματῶν, τὰ ὅποια παραχωροῦν οἱ δεσποτικοὶ κυρίαρχοι, περὶ ἐνότητος, πενθαρχίας κ.λ.π. Ταῦτα ἄλλωστε εἶναι εἰς τὰς συνηθείας τοῦ Ρήγα, ὃ ὁποῖος ὀλίγον βραδύτερον, συντάσσων τὸ πολίτευμα τῆς ἐλληνικῆς δημοκρατίας, βάσει τοῦ γαλλικοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, προσέθεσε πλῆθος ὑποδείξεων καὶ παραδειγμάτων παρορμητικοῦ ἢ ἐρμηνευτικοῦ χαρακτῆρος, τὰ

laïres des soldats et matelots Grecs, Paris 1825, σ. 5) ἐδημοσίευσεν ἔμμετρον ἐλευθέραν μετάφρασιν τοῦ Θουρίου. Ὁ N e r o m u c è n e - L e m e r c i e r (ἔ.ἀ., σ. 5) γράφει διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θουρίου : « Ὁ Ὕμνος τοῦ Ρήγα κατέστη περίφημος εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην λόγῳ τοῦ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποὺ προκαλεῖ εἰς τοὺς πολεμιστὰς (Ἕλληνας), οἱ ὅποιοι τὸν ψάλλουν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Κατέστη ὁ πολεμικὸς παιάν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι μάχονται σήμερον διὰ τὴν ἐλευθερίαν των ». Κατὰ τὸν N e r o m u c è n e - L e m e r c i e r, ἔ.ἀ., σ. 5, « τὸ κείμενον τοῦ Θουρίου ἦτο γνωστὸν εἰς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν » δηλ. πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ Rouqueville καὶ τοῦ Fauriel. Εἰς ἐλευθέραν ἔμμετρον μετάφρασιν βάσει τῆς τοῦ Fauriel, ἀνευρίσκονται ἐπίσης ἀποσπάσματα τοῦ « Θουρίου » εἰς τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Aug. B o n j o u r, Les Lacédémoniennes, Paris 1826 (ἐντὸς τοῦ μακροῦ καὶ πλήρους φιλελληνικῆς θέρηης ποιήματος « le tombeau de Rhigas ou le berceau de la Révolution grecque. Ὁ I k e n (Eunomia..., τ. Β', σ. 4) μετέφρασε γερμανιστὶ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ Θουρίου, ἀλλὰ παρηλλαγμένους, λόγῳ κακῆς μορφῆς τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου, τὸ ὅποιον ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν εἰς στεροῦμενος μορφώσεως Ἕλλην πλοίαρχος. Στίχοι τοῦ Θουρίου μετεφράσθησαν ἐπίσης γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ K i n d (Neugriechische Christomathie, σ. 149). Εἰς τὴν Γερμανίαν διὰ τῶν μεταφράσεων τοῦ Müller ὁ Θούριος προεκάλεσε συγκίνησιν καὶ θαυμασμόν. Ἀπὸ τοῦ κειμένου τοῦ Fauriel μετεφράσθη ἐπίσης εἰς τὴν ρωσικὴν, δημοσιευθεὶς εἰς τὸ περ. Sorrémennik, τ. 107 τοῦ μεγάλου Ρώσου ποιητοῦ Pouchkine (βλ. N. T r a i k o f f, Rigas Velestinlis en Russie, εἰς Byzant. neugriech. Jahrbücher, τ. XVI (1939), ἐνθα καὶ τὸ κείμενον τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως. Κατὰ τὸν Θ. Μοσχόπουλον (Οἱ Φαναριῶται ἀπολογούμενοι ἐκ τοῦ τάφου, Βουκ. 1898, σ. 85), ὁ Τρανσυλβανὸς ποιητὴς Muresianu (1848) ἔγραψεν ἀπομίμησιν τοῦ Θουρίου εἰς τὸν ρουμανικὸν Dectépta-te Române. Ἐπίσης ὁ ἐλληνομαθὴς κληρικὸς Ναοὺμ Ρημνιτσάνου ἔγραψε θούριον, προσκαλῶν τοὺς Ρουμάνους εἰς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀκολουθῶν κατὰ βῆμα τὸν θούριον τοῦ Ρήγα.

ὅποια μεταβάλλουν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἐπαναστατικὴν διακήρυξιν καὶ δημοκρατικὴν κατήχησιν.

Ἄλλ' ὁ Ρήγας εἰς τὸν Θούριον δὲν περιορίζεται εἰς ταῦτα. Ἦδη, ἐν τοῦλάχιστον ἔτος πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτεύματος, διακηρύσσει τὴν πολιτικὴν καὶ ἐν πλήρει ἰσότητι καὶ ἀδελφοσύνῃ συνεργασίαν τῶν βαλκανικῶν λαῶν εἰς κοινὸν ἄγωνα ὑπὲρ ἐλευθερίας. Ἔτι πλέον ἀπευθύνεται ὅχι μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τάξεις καὶ περιοχάς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανικοὺς λαούς, πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, τοὺς Ἀρμενίους, ἀκόμη καὶ πρὸς τὸν Πασβάνογλου καὶ ἄλλους πασάδες, ἀντάρτας ἢ ὑποτιθεμένους ἀποστάτας κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ σουλτάνου, τῶν ὁποίων ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν καὶ συνεργασίαν παρορμῶν πρὸς ἐπανάστασιν ὁμοῦ μετὰ τῶν ραγιαδῶν καὶ ὑπισχνούμενος ἀδελφότητα καὶ ἐν ἰσότητι πολιτικὴν ζωὴν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Ταῦτα πάντα, ἔστω καὶ χαρακτηριζόμενα ὡς θεωρητικαὶ ἐξάρσεις καὶ γεννήματα φλογιζομένης ὑπὸ ἐπαναστατικοῦ μένους ποιητικῆς φαντασίας, πάντως μαρτυροῦν σκέψεις καὶ ὑπολογισμούς, ἀποτελοῦν δὲ ἐν τῷ συνόλῳ των ἱκανῶς περιπεπλεγμένον πολιτικὸν πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον σήμερον δὲν εἶναι νοητὸν ἄνευ ἀναδρομῆς εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐν γένει δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Θούριος, παρὰ τὴν ἀπλότητα τῶν στίχων καὶ τῶν ποιητικῶν εἰκόνων, περιλαμβάνει πολυμόρφους ἐννοίας, αἱ ὅποιαي χρῆζονται εἰδικῆς ἐρμηνείας ἢ διονυχιστικῆς ἐρεύνης. Διὰ τοῦτο κρίνομεν σκόπιμον, ὅπως διαθέσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἰς ἐπεξηγηματικὰ σχόλια καὶ ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις τοῦ κειμένου.

Τὸ ἔργον τοῦτο προϋποθέτει ἀναγκαίως καὶ τὴν παράθεσιν τοῦ κειμένου τοῦ Θουρίου. Εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Θουρίου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως προέβημεν πρὸ πολλοῦ χρόνου, ἀναδημοσιεύσαμεν δὲ ἐνταῦθα τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεώς μας ἐκείνης¹.

1. Ap. Dascalakis, Les œuvres de Rhigas Velestinlis, Paris 1937, σ. 62 κ.ε. Βασικῶς τὸ κείμενον τοῦτο στηρίζεται εἰς τὴν ἐν Κερκύρα τῷ 1798 γενομένην ὑπὸ τοῦ Χρ. Περραιβοῦ ἔκδοσιν (βλ. ὡς ἄνωτ., σ. 30), ἣτις δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ εἶναι ἢ πλέον πιστὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον κείμενον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ρήγα ἐκδοθέντος ὀλίγον πρὶν ἐν Βιέννῃ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου. Ὁ ἴδιος ὁ Περραιβὸς βεβαίως ὅτι εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ μετὰ τὴν ἐκ Τεργέστης διαφυγὴν του ἐν φυλλάδιον τοῦ Ρήγα, βάσει τοῦ ὁποίου προέβη εἰς τὴν ἀνατύπωσιν (Περραιβοῦ, Βιογραφία τοῦ Ρήγα..., σ. 39). Ἐν τούτοις, ὡς ἐν τῇ προγενεστέρᾳ ἐκδόσει μας καὶ ἐν τῇ παρούσῃ λαμβάνομεν εἰς τὰς σημειώσεις μας ὑπ' ὄψιν τὰς μεταβολὰς αἱ ὅποιαι ἀνευρίσκονται εἰς τρία, τὰ μᾶλλον πληρέστερα, κείμενα, ἥτοι: 1) Εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ Fauriel (Chants populaires de la Grèce moderne, τ. Β', σ. 20-27). 2) Εἰς τὴν ἀνευρεθεῖσαν παρ' ἡμῶν ἐν τῇ Ἑθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (Man. suppl. grecs, No 729) γαλλικὴν μετάφρασιν ἔργων τοῦ ἐκεῖ ζῶντος κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον Ἕλληνας λογίου Μηνᾶ Μινωίδου. 3) Εἰς τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ μνήμης ὁ Χρ. Περραιβὸς ἀντέγραψεν ἐν τῇ «Βιογραφίᾳ τοῦ Ρήγα...

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΙΣΟΤΗΣ

ΘΟΥΡΙΟΣ

*Ἦτοι Ὀρμητικὸς Πατριωτικὸς Ὑμνος πρῶτος,
εἰς τὸν ἦχον Μία προσταγή μεγάλη.

Ὡς πότε παλικάρια νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
Μονάχοι σὰ λιοντάρια σταῖς ῥάχαις, στὰ βουνά;
Σπηλαιῖς νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
Νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν Κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά.
Νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, Πατρίδα καὶ Γονεῖς,
Τοὺς φίλους, τὰ παιδιὰ μας κί' ὅλους τοὺς συγγενεῖς.
Καλλιῶναι μιᾶς ὥρας, ἐλεύθερη ζωή,
Παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά, καὶ φυλακή.
Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης, καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά,
Στοχάσου πὼς σὲ φένουν, καθ' ὥραν στὴ φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης κί' ἂν σταθῇς,
Ὁ τύραννος ἀδίκως, σὲ κάμει νὰ χαθῇς.
Δουλεύεις ὅλ' ἡμέρα, σὲ ὅ,τι κί' ἂν σοὶ πῇ,
Κί' αὐτὸς πασχίζει πάλιν, τὸ αἷμα σου νὰ πιῇ.
Ὁ Σοῦτζος, κί' ὁ Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,

σ. 17-18. Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἤδη προσθέτομεν τὸ κείμενον τοῦ Θουρίου ἀνευρεθὲν παρ' ἡμῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας χειρόγραφον (Man. gr. No 928 ἀπὸ σ. 447). Τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ν. Παρπαρίγου ἐν Ἰασίῳ τῷ 1807, ἤτοι μόλις ἐννέα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα, ἐπομένως εἶναι τὸ ἀρχαιότερον διασωθὲν χειρόγραφον κείμενον τοῦ Θουρίου. (Βλ. πλήρη περιγραφὴν, ὡς καὶ τὸ κείμενον ἐν μελέτῃ μας δημοσιευομένη ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐτ., τ. 16, 1962, σ. 370 κ.έ.). Αἱ διαφοραὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκδοσιν τῆς Κερκύρας εἶναι ἐλάχισται, ὀφειλόμεναι μᾶλλον εἰς παραδρομὰς ἢ κακογραφίας ἀντιγραφέων. Καὶ ἀκριβῶς ἡ σημασία τοῦ ἀνευρεθέντος τούτου χειρογράφου ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Περγραιβὸς ἐξέδωκεν ἐν Κερκύρᾳ τὸ πιστὸν κείμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θουρίου ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τοῦ Ρήγα. Τὸ πλῆθος τῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν γενομένων ἐκδόσεων ἐν Ἑλλάδι δὲν παρουσιάζει ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι εἴτε ὁμοιάζει πρὸς τὰ ἀνωτέρω, εἴτε περιλαμβάνει προσθήκας καὶ μεταβολάς, γενομένας μεταγενεστέρως. Ἐπίσης τὸ ἀναγραφόμενον ὡς κείμενον τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μαυροῦλ Βερνάρδου τοῦ Κρητὸς δημοσιευθείσῃ ἀνωνύμως τῷ 1821 συλλογῇ ἐθνικῶν ποιημάτων μετὰ τὸν τίτλον «Ἄσματα καὶ πονημάτων διαφόρων ἐν Κοσμοπόλει» (βλ. ἀνωτ., σ. 106 σημ.) παρουσιάζει μὲν ἐνδιαφέρον ἱστορικόν, καθ' ὅσον εἶναι ἡ πρώτη μετὰ τὴν τοῦ Περγραιβοῦ γνωστὴ ἀναδημοσίευσις, ἀλλ' ἀπὸ κριτικῆς ἀπόψεως στερεῖται παντὸς ἐνδιαφέροντος, καθ' ὅσον κατὰ μέγα μέρος περιλαμβάνει ἀλλοιώσεις, παραλείψεις καὶ προσθήκας, αἱ ὁποῖαι παραμορφώνουν ἐντελῶς τὸ πρωτότυπον κείμενον. Ὁ Ἀντ. Σιγάλας (Συλλογὴ ἐθνικῶν ᾠμάτων, Ἀθ. 1880, σ. 33 κ.έ.) εἶχε δημοσιεύσει στίχους τοῦ Θουρίου μετὰ τῆς μουσικῆς των εἰς βυζαντινὴν παρασημαντικὴν.

Γκίκας, καὶ Μαυρογένης, καθρέπτῃς εἰν' νὰ ἰδῇς.
 Ἀνδρεῖοι Καπετάνοι, Παπάδες, λαϊκοί,
 Σκοτώθηκαν κι' Ἀγάδες, μὲ ἄδικον σπαθί.
 Κι' ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι, καὶ Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοί,
 Ζωὴν καὶ πλοῦτον χάνουν, χωρὶς καμμιὰ ἴφορμή.
 Ἐλᾶτε μ' ἕναν ζῆλον, σὲ τοῦτον τὸν καιρὸν,
 Νὰ κάμωμεν τὸν ὄρκον, ἐπάνω στὸν Σταυρόν.
 Συμβούλους προκομμένους, μὲ πατριωτισμόν,
 Νὰ βάλωμεν εἰς ὅλα νὰ δίδουν ὁρισμόν.
 Οἱ Νόμοι νᾶν' ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὁδηγός,
 Καὶ τῆς Πατρίδος ἕνας νὰ γένη Ἀρχηγός.
 Γιατὶ κι' ἡ ἀναρχία, ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά,
 Νὰ ζοῦμε σὰ θηρία, εἰν' πλιὸ σκληρὴ φωτιά.
 Καὶ τότε μὲ τὰ χέρια ψηλὰ στὸν οὐρανὸν
 Ἀς ποῦμ' ἀπ' τὴν καρδιά μας, ἐτοῦτα στὸν Θεόν.
 Ἐδῶ συκώνονται οἱ πατριῶται ὀρθοὶ καὶ ὑψώνοντες τὰς χεῖρας
 πρὸς τὸν οὐρανόν, κάμνουν τὸν Ὅρκον.

Ὅρκος κατὰ τῆς τυραννίας καὶ ἀναρχίας.

ὦ Βασιλεῦ τοῦ κόσμου, ὀρκίζομαι σὲ σέ,
 Στὴν γνώμην τῶν τυράννων, νὰ μὴν ἔλθῃ ποτέ.
 Μήτε νὰ τοὺς δουλεύσω, μήτε νὰ πλανηθῶ,
 Εἰς τὰ ταξίματά τους, γιὰ νὰ παραδοθῶ.
 Ἐν ὅσῳ ζῶ στὸν Κόσμον, ὁ μόνος μου σκοπός,
 Γιὰ νὰ τοὺς ἀφανίσω, θὲ νᾶναι σταθερός.
 Πιστὸς εἰς τὴν Πατρίδα, συντρίβω τὸν ζυγόν,
 Ἀχώριστος γιὰ νᾶμαι, ὑπὸ τὸν Στρατηγόν.
 Κι' ἂν παραβῶ τὸν Ὅρκον, νὰ στράψ' ὁ οὐρανός,
 Καὶ νὰ μὲ κατακάψῃ, νὰ γένω σὰν καπνός.

Τέλος τοῦ ὄρκου.

Σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύσι, καὶ Νότον καὶ Βοριά
 Γιὰ τὴν Πατρίδα ὅλοι, νᾶχωμεν μιὰ καρδιά.
 Στὴν πίστιν του καθ' ἕνας, ἐλεύθερος νὰ ζῇ,
 Στὴν δόξαν τοῦ πολέμου, νὰ τρέξωμεν μαζί.
 Βουλγάροι κι' Ἀρβανῆτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί,
 Ἀράπιδες καὶ ἄσπροι, μὲ μιὰν κοινὴν ὁρμή,
 Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν, νὰ ζώσωμεν σπαθί,
 Πῶς εἴμασθ' ἀντρωμένοι, παντοῦ νὰ ξακουσθῇ.
 Ὅσ' ἀπ' τὴν τυραννίαν, πῆγαν στὴν ξενητεία

50

Στὸν τόπον του καθ' ἓνας, ἃς ἔλθῃ τώρα πιά.
 Καὶ ὅσοι τοῦ πολέμου, τὴν τέχνην ἀγροικοῦν,
 Ἐδῶ ἃς τρέξουν ὅλοι, τυράννους νὰ νικοῦν.
 Ἡ Ρούμελη τοὺς κράζει, μ' ἀγκάλαις ἀνοιχταῖς,
 Τοὺς δίδει βιὸ καὶ τόπον, ἀξίαις καὶ τιμαῖς.
 Ὡς ποτ' Ὀφφικιάλλος, σὲ ξένους Βασιλεῖς;
 Ἐλα νὰ γίνῃς στῦλος, δικῆς σου τῆς φυλῆς.
 Κάλλιο γιὰ τὴν Πατρίδα, κανένας νὰ χαθῇ,
 Ἡ νὰ κρεμάσῃ φοῦντα, γιὰ ξένον στὸ σπαθί.
 Καὶ ὅσοι προσκυνήσουν, δὲν εἶνε πλιὸ ἐχθροί,
 Ἀδέλφια μας θὰ γένουν, ἃς εἶνε κι' ἐθνικοί.
 Μὰ ὅσοι θὰ τολμήσουν, ἀντίκρου νὰ σταθοῦν,
 Ἐκεῖνοι καὶ δικοί μας, ἂν εἶνε ἃς χαθοῦν.
 Σουλλιώταις καὶ Μανιάταις, λιοντάρια ξακουστά,
 Ὡς πότε σταῖς σπηλιαῖς σας, κοιμᾶστε σφαλιστά;
 Μαυροβουνιοῦ καπλάνια, Ὀλύμπου σταυραετοί,
 Κι' Ἀγρᾶφων τὰ ξευτέρια, γεννῆτε μιὰ ψυχή.
 Ἀνδρεῖοι Μακεδόνες, ὀρμήσετε γιὰ μιά,
 Καὶ αἷμα τῶν τυράννων, ῥουφήστε σὰ θεριά.
 Τοῦ Ζάββα καὶ Δουνάβου, ἀδέλφια Χριστιανοί,
 Μὲ τ' ἄρματα στὸ χέρι, καθ' ἓνας ἃς φανῇ.
 Τὸ αἷμα σας ἃς βράσῃ μὲ δίκαιον θυμόν,
 Μικροὶ μεγάλ' ὀμῶστε, τυράννου τὸν χαμόν.
 Λεβέντες ἀντρωμένοι, Μαυροθαλασσινοί,
 Ὁ βάρβαρος ὡς πότε, θὲ νὰ σᾶς τυραννῇ.
 Μὴ καρτερῆτε πλέον, ἀνίκητοι Λαζοί,
 Χωθῆτε στὸ μπογάζι, μ' ἐμᾶς καὶ σεῖς μαζί.
 Δελφίνια τῆς θαλάσσης, ἄζδέρια τῶν Νησιῶν,
 Σὰν ἀστραπὴ χυθῆτε, κτυπᾶτε τὸν ἐχθρόν.
 Τῆς Κρήτης καὶ τῆς Νίδρας θαλασσινὰ πουλιά,
 Καιρὸς εἶν' τῆς Πατρίδος, νὰ κοῦστε τὴν λαλιά
 Κι' ὅσ' εἴστε στὴν Ἀρμάδα, σὰν ἄξια παιδιά,
 Οἱ Νόμοι σᾶς προστάζουν, νὰ βάλλετε φωτιά.
 Μ' ἐμᾶς κ' ἐσεῖς Μαλτέζοι, γεννῆτ' ἓνα κορμί,
 Κατὰ τῆς Τυραννίας, ριχθῆτε μὲ ὀρμή.
 Σᾶς κράζει ἡ Ἑλλάδα, σᾶς θέλει, σᾶς πονεῖ,
 Ζητᾷ τὴν συνδρομὴν σας, μὲ μητρικὴν φωνή.
 Τί στέκεις Πασβαντζόγλου, τόσον ἐκστατικός;
 Τεινάζου στὸ Μπαλκάνι, φώλιασε σὰν ἀητός.
 Τοὺς μπούφους καὶ κοράκους, καθόλου μὴ ψηφᾶς,

60

65

70

75

80

85

- 90 Μὲ τὸν ραγιά ἐνώσου, ἂν θέλεις νὰ νικᾷς.
 Σηλίστρα καὶ Μπραῖλα, Σμαῆλι καὶ Κυλί,
 Μπενδέρι καὶ Χωτῆνι, ἐσένα προσκαλεῖ.
 Στρατεύματά σου στεῖλε, κ' ἐκεῖνα προσκυνοῦν,
 Γιατὶ στήν τυραννίαν, νὰ ζήσουν δὲν μποροῦν.
 95 Γιουρτζῆ πλιά μὴ κοιμᾶσαι, συγκώσου μὲ ὁρμήν,
 Τὸν Μπρούσια νὰ μοιάσης, ἔχεις τὴν ἀφορμήν.
 Καὶ σὺ ποὺ στὸ Χαλέπι, ἐλεύθερα φρονεῖς,
 Πασιᾶ καιρὸν μὴ χάνεις, στὸν κάμπον νὰ φανῇς.
 Μὲ τὰ στρατεύματά σου, εὐθὺς νὰ σηκωθῇς,
 100 Στῆς Πόλης τὰ φερμάνια, ποτὲ νὰ μὴ δοθῇς.
 Τοῦ Μισιογιοῦ ἀσλάνια, γιὰ πρώτη σας δουλιὰ,
 Δικόν σας ἓνα Μπέϊ, κάμετε Βασιλιά.
 Χαράτzi τῆς Αἰγύπτου, στήν πόλ' ἄς μὴ φανῇ,
 Γιὰ νὰ φοφῆσ' ὁ λύκος, ὁποῦ σᾶς τυραννεῖ.
 105 Μὲ μιὰ καρδίαν ὅλοι, μία γνώμην, μία ψυχὴ,
 Κτυπᾶτε τοῦ τυράννου, τὴν ρίζαν νὰ χαθῇ.
 Νᾶνάφωμεν μιὰ φλόγα, σὲ ὅλην τὴν Τουρκιά,
 Νὰ τρέξ' ἀπὸ τὴν Μπόσνα, καὶ ὡς τὴν Ἀραπιά.
 Ψηλὰ στὰ μπαῖράκια, συγκῶστε τὸν Σταυρόν,
 110 Καὶ σὰν ἀστροπελέκια, κτυπᾶτε τὸν ἐχθρόν.
 Ποτὲ μὴ στοχασθῆτε, πῶς εἶνε δυνατός,
 Καρδιοκτυπᾶ καὶ τρέμει, σὰν τὸν λαγὼ κι' αὐτός.
 Τρακόσιοι Γκιρζιαλίδες, τὸν ἔκαμαν νὰ διῇ,
 Πῶς δὲν μπορεῖ μὲ τόπια, μπροστά τους νὰ εὐγῇ.
 115 Λοιπὸν γιατί ἀργῆτε, τί στέκεσθε νεκροί;
 Ξυπνήσατε μὴν εἰσθε, ἐνάντιοι ἐχθροί.
 Πῶς οἱ Προπάτορές μας, ὁρמוῦσαν σὰν θεριά,
 Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν, ᾠηδοῦσαν στὴ φωτιά.
 Ἔτzi κ' ἐμεῖς, ἀδέλφια, ν' ἀρπάξωμεν γιὰ μιὰ,
 120 Τάρματα, καὶ νὰ βγοῦμεν ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά.
 Νὰ σφάξωμε τοὺς λύκους, ποὺ τὸν ζυγὸν βαστοῦν,
 Καὶ Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους, σκληρὰ τοὺς τυραννοῦν.
 Στεργιάς καὶ τοῦ πελάγου, νὰ λάμψη ὁ Σταυρός,
 Κ' εἰς τὴν δικαιοσύνην, νὰ σκύψη ὁ ἐχθρός.
 125 Ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ, ἀπ' αὐτὴν τὴν πληγὴν,
 Κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδέλφια εἰς τὴν Γῆ.

Ὁ τίτλος ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν κατὰ τὸ 1798 ἐν Κερκύρᾳ ἀνατύπωσιν ὑπὸ τοῦ Περγραιβοῦ. Αἱ λέξεις «ἐλευθερία ἰσότης» δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς

γενομένας μεταγενεστέως, βάσει χειρογράφων ἀντιγράφων, ἐκδόσεις, οὐδ' εἰς τὴν ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Ρήγα ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ τῷ 1860, βάσει τῶν ὧσων « διετηρήθησαν ἐν τῇ μνήμῃ του » (Χρ. Περραιβοῦ, Βιογραφία Ρήγα... σ. 17). Λαμβανομένου ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἔμβλημα τοῦτο τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως χρησιμοποιεῖ ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν ὁ Ρήγας, ἔχει δὲ πληρέστερον (ἐλευθερία, ἰσοτιμία, ἀδελφότης) προτάξει καὶ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὸν τίτλον τοῦ Θουρίου καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον. Ὡς πρὸς τὸ ὑπόλοιπον κείμενον τοῦ τίτλου πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς γνήσιον, διότι ἔχει περίπου, μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν, παραθέσει ἀπὸ μνήμης ὁ Περραιβὸς εἰς τὸ περὶ Ρήγα φυλλάδιόν του (ἔ. ἄ.) « Θούριος ὕμνος, ἦτοι ὁρμητικὸν ἄσμα (εἰς τὸν ἦχον) Μιὰ προσταγὴ μεγάλη ». Ὁ Ρήγας πιθανώτατα προετίμησε νὰ ὑποδείξῃ τὸν ἦχον λίαν διαδομένου τότε ἑλληνικοῦ ἄσματος, διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν διασποράν του εἰς τὰς τάξεις ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἐν χειρ. Βουκ. ἀντὶ τίτλου ἀναγράφεται μόνον « ἐκ τῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ τοῦ Θετταλοῦ ».

Στ. 1-8. Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ ὁκτὼ στίχοι τοῦ Θουρίου εἶναι ἀναμφισβήτητως οἱ παθητικώτεροι καὶ οἱ προκαλοῦντες τὰς ἰσχυροτέρας συγκινήσεις. Αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ, παρ' ὅλην τὴν ἀπλότητά των εἶναι πολὺ ἔντονοι, παρασύρουν τὸ αἶσθημα, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ὀδηγοῦν τὴν φαντασίαν πρὸς σύλληψιν στυγνῶν πραγματικοτήτων διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τοῦ σκλαβωμένου γένους. Εἶναι συγχρόνως σπαρακτικὴ κραυγὴ πόνου, ἀλλὰ καὶ ὁρμητικὴ ἰαχὴ πολεμικοῦ παιᾶνος δι' ἀγῶνα ὑπὲρ πάντων, ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Αἰσχύλου « ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε ». Ὁ Ρήγας εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς ἀποδίδει θαυμασίως τὰ τρικυμιώδη συναισθήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων κατείχετο κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἀκόμη δὲ σημαντικώτερον, κατορθώνει νὰ μεταδώσῃ τὰ συναισθήματα αὐτὰ εἰς ὅσους θὰ ἐδιάβαζον ἢ θὰ ἔψαλλον τὸν Θούριον. Αἱ πρῶται λέξεις « ὥς πότε παλικάρια... » ἀντικατοπτρίζουν εἰς τὴν ἐντέλειαν τὸν τεταραγμένον κόσμον τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνυπομονεῖ καὶ ἀγωνιᾷ διὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, μοχθεῖ καὶ πρὸς μετάδοσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ συναισθήματος αὐτοῦ τῆς ἀνυπομονησίας καὶ ἀγωνίας. Ἀνευρίσκονται εἰς τὰ πλεῖστα τῶν μετέπειτα παρορμητικῶν τῆς ἐπαναστάσεως ποιημάτων, προβάλλονται δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ « πολεμιστηρίου ἄσματος » τοῦ Κοραῆ (Φίλοι μου συμπατριῶται, δοῦλοι νᾶμεθα ὥς πότε), μολονότι οὐδεμία ἐπαφὴ ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν δύο προδρόμων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας (βλ. Ἀ. Δασκαλάκη, Κοραῆς καὶ Ρήγας, σ. 26). Ἐκ πρώτης ὄψεως, οἱ τέσσαρες πρῶτοι στίχοι φαίνονται ὥς νὰ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῶν ὁρέων, τοὺς Ἀρματωλοὺς καὶ Κλέφτες. Ἀλλὰ βαθυτέρα ἐξέτασις των ἐπιτρέπει τὴν γνώμην ὅτι ἀποτελοῦν ποιητικὴν παρόρμησιν, ἀπευθυνομένην πρὸς ὅλους ἐν γένει τοὺς Ἕλληνας. Εἰς τοὺς στίχους 3-6 ὑπαινίσσεται μᾶλλον τὰς ἀθρόας

ἐγκαταλείψεις τῆς πατρῷας γῆς καὶ τῶν οἰκογενειῶν των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ δεινὰ τῆς δουλείας, ἴσως ἀπηχῶν καὶ τὴν ἰδίαν περιπέτειαν τῆς ἀπὸ νεότητος ἐγκαταλείψεως τῆς γενετείρας του. Εἰς τοὺς πρώτους στίχους τοῦ Θουρίου δύναται νὰ ἀναζητηθῇ ἀπήχησίς της ἀπὸ τὰ Κλέφτικα δημοτικὰ τραγούδια (χώραις, λαγκάδια κ' ἐρημιαῖς ἔχουν τὰ παληκάρια - παρὰ μὲ Τούρκους, μὲ θηριὰ καλῆτερα νὰ ζοῦμε). Οἱ στίχοι 7-8 εἶναι οἱ ὠραιότεροι ὁλοκλήρου τοῦ ποιήματος, δὲν θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἐξαρθῇ ἐπιτυχέστερον ἢ ἔννοια τῆς θυσίας, χάριν τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐλευθερίας. Ἦσαν εἰς τὸ στόμα ὅλων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὴν ἐπανάστασιν. Ἔχουν μεταφρασθῇ εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας, προβαλλόμενοι μέχρι σήμερον ὡς σύμβολον παντὸς ἀγῶνος ἐλευθερίας. Γενικῶς οἱ πρῶτοι αὐτοὶ ὀκτὼ στίχοι τοῦ Θουρίου ἦσαν οἱ πλεόν διαδεδομένοι, αὐτοὶ τοὺς ὁποίους ἐγνώριζον ἀπὸ στήθους καὶ ἀπήγγελλον ἢ ἔψαλλον εἰς τὰς κατοικίας των, εἰς τὰς συγκεντρώσεις των, εἰς τὰς μάχας κ.λ.π. πάντες οἱ Ἕλληνες τῶν προεπαναστατικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν χρόνων. Ἡ πρώτη λέξις τοῦ 7ου στ. «καλλιῶναι» (= κάλλιο εἶναι) εἰς τὴν ἔκδ. Φωριέλ ἀνευρίσκεται «καλύτερα», αὕτη δὲ φαίνεται εἶχεν ἐπικρατήσῃ εἰς τὰ λαϊκὰ στόματα ὡς πλεόν εὔηχος. Ἐν χειρ. Βουκ. ἡ τελευταία λέξις τοῦ 1ου στ. «βουνὰ» καὶ τοῦ 2ου στ. «κλαδιά», εἰς δὲ τοὺς στ. 3 καὶ 4 τὸ δεύτερον σκέλος ἀνευρίσκεται ἀντιστρόφως. Ἐν στ. 7 ἡ λέξις «καλλιῶναι» ἐγράφη «κάλλιον».

Στ. 9-14. Εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς, στρεφόμενος πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνειργάζοντο στενῶς μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἀπέστρεγον τὴν ἐπανάστασιν, προβάλλει τὸ πρόσκαιρον καὶ τὴν ματαιότητα τῶν τίτλων καὶ ἀξιομάτων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πάντες, ὅσονδήποτε ὑψηλὰ καὶ ἂν εὔρεθῶν, τελικῶς ὑπόκεινται εἰς τὴν ἰδίαν οἰκτρὰν τύχην. Ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάλητον ἀγνωμοσύνην τοῦ τυράννου (σουλτάνου), ὁ ὁποῖος δὲν ἀναγνωρίζει τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας τοῦ προσφέρουν, ἀλλὰ τελικῶς ἀπογυμνώνει ἐκ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐξοντώνει τοὺς πάντας. Χαρακτηριστικὸν ὅτι μετὰ τῶν Ἑλλήνων Δραγουμάνων, οἱ ὁποῖοι ἔχαιρον προσκαίρως μεγάλων τιμῶν, τοποθετεῖ καὶ τοὺς Βεζύρας καὶ τοὺς Τούρκους μεγάλους πασάδες, εἰς μερικοὺς ἰσχυροὺς ἐκ τῶν ὁποίων ἐν συνεχείᾳ στρέφεται, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν των εἰς τὸν κατὰ τοῦ σουλτάνου ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα.

Στ. 15-20. Ὁ Ρήγας κατὰ λογικὴν συνέχειαν τῆς ἐννοίας τῶν προηγουμένων στίχων μὲ ὀλιγωτέραν ποιητικὴν διάθεσιν, ἀλλὰ μὲ περισσοτέραν πολιτικὴν σκοπιμότητα, προβάλλει τὸ παράδειγμα ἕξ ἐπιφανῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ὁποῖοι ἀνῆλθον εἰς ἡγεμονικά ἀξιώματα, ἀπῆλυσαν πλούτου, ἰσχύος, τιμῶν καὶ δόξης, εὖρον ὅμως οἰκτρὸν τέλος καὶ αἱ κεφαλαὶ των ἔπεσαν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου. Ὁ Κωνστ. Σοῦτσος, Μέγας Διερμηνεὺς τῆς Πύλης, καταστάς ὑποπτος, ὅτι συνεννοεῖτο μετὰ τῶν Ρώσων κατὰ τὸν

ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, ἀπεκεφαλίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1769. Ὁ Γεώργιος Μουρούζης, Μέγας Διερμηνεύς, περιελθὼν εἰς ἔριδας μὲ τὸν ἀρχιναύαρχον Χουσεῖν πασᾶν, ἐξωρίσθη εἰς Κύπρον, ὅπου καὶ ἐσφάγη τῷ 1793. Διὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Μουρούζη ἡ « Ἐφημερίς » τῆς Βιέννης ἐδημοσίευσεν λεπτομερεῖς περιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ἴσως ἐπηρέασαν τὸν Ρήγαν. Ὁ Πετράκης « ζαρσιχανελῆς », πανίσχυρος τραπεζίτης τοῦ σουλτάνου, ἐπηρεάζων καὶ εἰς τὸν διορισμὸν Μεγάλων διερμηνέων καὶ ἡγεμόνων, εὐθύς ὥς ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ὁ ἐχθρὸς τοῦ Νικ. Μαυρογένους καὶ κατ' αἴτησιν τούτου, ἐκαρτομήθη τῷ 1786 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Δημ. Σκαναβῆς, ἀντιπρόσωπος τῶν Χίων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ πανίσχυρος, χάρις εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς Βασιδῆ Σουλτάνας, τελικῶς ἐξέπεσε τῆς εὐνοίας τοῦ σουλτάνου καὶ ἐθανατώθη τῷ 1778. Ὁ Γρηγ. Γκίκας, Μέγας Διερμηνεύς, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς Μολδαβίας, φημιζόμενος δὲ διὰ τὸν μέγαν πλοῦτόν του, πεσὼν τελικῶς εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ σουλτάνου, ἀπεκεφαλίσθη, ἡ δὲ περιουσία του ἐδημεύθη τῷ 1777. Ὁ Νικ. Μαυρογένους, ἐν ἀρχῇ Δραγουμάνος τοῦ στόλου, κατόπιν ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας καὶ ἀρχιστράτηγος τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων εἰς τὸν κατὰ τῶν Ρώσων καὶ Αὐστριακῶν πόλεμον, ἔφθασεν εἰς μοναδικὸν δι' Ἑλληνα βαθμὸν δυνάμεως, ἀλλὰ τελικῶς, τῷ 1790, κατ' ἐντολὴν τοῦ σουλτάνου ἀπεκεφαλίσθη. Ὁ Ρήγας εἶχε χρηματίσει γραμματεὺς τοῦ Μαυρογένους. Ὁ Περραιβὸς (Βιογραφία τοῦ Ρήγα..., σ. 13) ἰσχυρίζεται ὅτι εἶχεν ἀκούσει πολλάκις ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ρήγα τὴν ἀφήγησιν τοῦ τραγικοῦ τέλους τοῦ Μαυρογένους, ὁ ὁποῖος πρὸ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ « ἀνεφώνησε τρεῖς ἀνάθεμα εἰς τὸν ὅστις ὑπηρετήσῃ πιστῶς τουρκικὸν βασίλειον ». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ρήγας ὑπενθυμίζει τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Μαυρογένους, τῶν (εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Τούρκων εὐρεθέντων) καπεταναίων, τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν Ἑλλήνων ἀκόμη καὶ τῶν Τούρκων ἀγάδων, διὰ νὰ καταλήξῃ ὅτι ὄχι μόνον μεγάλοι ἄρχοντες ἀξιωματοῦχοι, ἀλλὰ καὶ ἀναρίθμητοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι χάνουν καθημερινῶς καὶ ἄνευ λόγου περιουσίαν καὶ ζωὴν. Ταῦτα συμφωνοῦν πρὸς τὸ ὅλον πρόγραμμα τοῦ Ρήγα προβολῆς καὶ τῶν Τούρκων ὥς καταπιεζομένων πρὸς ἐπιτυχίαν συνεργασίας των εἰς ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ σουλτάνου. Εἰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις, βάσει χειρογράφων ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σκεφθοῦν συνεργασίαν μετὰ τῶν Τούρκων, οἱ λέξεις « ἀγάδες » καὶ « Τοῦρκοι » ἔχουν ἀντικατασταθῇ.

Στ. 21-28. Καὶ οἱ στίχοι αὐτοὶ παρουσιάζουν πολλὴν πολιτικότητα, εἶναι δὲ σύμφωνοι πρὸς τὸ ὅλον διδακτικὸν καὶ νουθετικὸν πρόγραμμα τοῦ Ρήγα, ὥς ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ Πολίτευμα. Ὁ Ρήγας γνωρίζει καλῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων ρέποντα πρὸς ἀτομικὰς φιλοδοξίας καὶ διαιρέσεις, φοβεῖται δὲ ὅτι, εὐθύς ὥς θὰ ἐκηρύσσετο ἡ ἐπανάστασις, θὰ ἤρχιζον αἱ διχόνοιαί, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἀναρχίαν καὶ ἀποσύνθε-

σιν. Τὰ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἀπέδειξαν ὅτι οἱ φόβοι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἀδικαιολόγητοι. Διὰ τοῦτο ζητεῖ νὰ δώσουν ὅλοι ὄρκον ὅτι θὰ τηρήσουν αὐστηρὰν πειθαρχίαν, ὅτι θὰ ἐκτελοῦν προσταγὰς καλῶν καὶ « προκομμένων » συμβούλων καὶ θὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς νόμους. Πολιτικοὶ ἀφορισμοὶ μεγίστης πρακτικῆς σκοπιμότητος, οἱ ὅποιοι δὲν ἔπαυσαν νὰ προβάλλωνται ἐκάστοτε κατὰ τὰς περιστάσεις ὡς ἐπικαιροὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ παρομοίωσις τῆς ἀναρχίας πρὸς τὴν σκλαβιά καὶ τὴν κατάστασιν ἀγρίων θηρίων εἶναι πολὺ ἐπιτυχής! Ὁ στίχος « καὶ τῆς πατρίδος ἕνας νὰ γένῃ Ἀρχηγὸς » προεβλήθη ἐνίστε ὡς συνιστῶν συγκέντρωσιν ἐξουσιῶν εἰς ἓν πρόσωπον καὶ ὁδηγῶν εἰς δικτατορικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλ' ὁ Ρήγας ἦτο φανατικὸς δημοκράτης, εἰς δὲ τὸ Πολίτευμα θεσπίζει λαϊκὰς ἐξεγέρσεις καὶ ἐπιβάλλει θανατικὴν ποινὴν εἰς πάντα ἀποπειρώμενον σφετερισμὸν τῶν λαϊκῶν ἐξουσιῶν. Ἐνταῦθα παροτρύνει εἰς ἐνότητα καὶ ἐκλογὴν ἀρχηγῶν πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι, ἐνῶ ζητεῖ καὶ συμμετοχὴν τῶν Τούρκων εἰς τὸν ἀγῶνα, καλεῖ τοὺς ἀγωνιστὰς νὰ ὀρκισθοῦν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα » ὁ Περραιβὸς προσθέτει μετὰ τὸν στίχ. 22 δύο ἄλλους: « Σᾶς κράζει ἡ πατρίδα, σᾶς θέλει, σᾶς πονεῖ, - Ζητᾷ τὴν συνδρομὴν σας μὲ μητρικὴν φωνήν », οἱ ὅποιοι προφανῶς εἶναι ἐμβόλιμοι.

Στ. 29-40. Ὁ Ρήγας παρεμβάλλων τὸν « ὄρκον κατὰ τῆς τυραννίας καὶ ἀναρχίας » εἶναι συνεπὴς πρὸς τὰς προηγηθείσας παρορμήσεις τοῦ μέχρι ἐσχάτων πολέμου κατὰ τῶν τυράννων καὶ τῆς ὑπακοῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ προσταγὰτα τῶν ἀρχηγῶν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὰς δύο αὐτὰς προϋποθέσεις τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπιχειρεῖ νὰ συνδέσῃ τοὺς πατριώτας δι' ἱεροῦ ὄρκου μετὰ φοβερῶν συνεπειῶν διὰ τοὺς παραβάτας. Πολλοὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ ὄρκου διαβλέπουν ἐπίδρασιν, ἂν μὴ ἐπιταγὴν, τεκτονικῆς ἢ ἄλλης τινὸς μυστικῆς ἐταιρείας, ἰδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Ρήγα. Ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὰς τεκτονικὰς καὶ τὰς ἄλλας μυστικὰς ἐταιρείας, ἐνταῦθα ὁ ὄρκος δίδεται ἀπὸ τοὺς « πατριώτας » δημοσίᾳ μὲ τεταμένας πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς χεῖρας, οὐδὲν δὲ περιλαμβάνει συμβολικὸν σῆμα ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τεκτονικὰς στοάς. Ἐπομένως, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τοιοῦτον συμπέρασμα. Τὸ προηγούμενον τοῦ ὄρκου πεζὸν κείμενον « ἐδῶ συκῶνονται οἱ πατριῶται » ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Κερκύρας, ἣ ὁποία ἐγένετο βάσει τοῦ πρωτοτύπου ἐντύπου. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας, γενομένας βάσει χειρογράφων, πολλάκις συνταχθέντων δι' ἀπομνημονεύσεως τῶν στίχων, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνευρίσκηται τοῦτο. Ἐν χειρ. Βουκ. ἀναγράφεται μόνον « Ὁρκος ». Ὁ ὄρκος εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν πλέον ἐκφραστικῶν τμημάτων καὶ πλήρες ὑψηλῶν διανοημάτων κείμενον τοῦ Θουρίου. Καὶ τὸ τμήμα τοῦτο ἦτο πολὺ γνωστὸν καὶ ἐψάλλετο πολλάκις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐπανειλημμένως δὲ ἐχρησιμοποιήθη πρὸ τῶν μαχῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Στ. 41-48. Καὶ οἱ στίχοι αὗτοὶ παρουσιάζουν ποιητικὴν δύναμιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἔξοχον πολιτικότητα, σύμφωνα ἄλλωστε πρὸς τὸ ὅλον πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Ρήγα, ὡς διατυποῦται εἰς τὸ πολίτευμα, περὶ συνεργασίας πάντων τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐν πνεύματι ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας. Ὁ στ. « Σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύσι, καὶ Νότον καὶ Βοριά » μόνον ὡς ποιητικὴ παράστασις δύναται νὰ λογισθῇ, δηλαδή « ὅλοι γενικῶς χωρὶς καμμίαν ἑξαίρεσιν ». Ἐπίσης ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν φράσιν « Ἀράπιδες καὶ ἄσπροι » καὶ οὐχὶ ἐν κυριολεξίᾳ. Ὁ Ρήγας εἰς τὸν στ. 43, ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὴν προσέλκυσιν τῶν Τούρκων καὶ ἄλλων μὴ χριστιανῶν ὀρθοδόξων, φροντίζει νὰ διακηρύξῃ καὶ εἰς τὸν Θούριον τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν παντὸς θρησκευάτος, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεσπίζει διὰ σειρᾶς ἄρθρων τοῦ Πολιτεύματος. Εἰς τὰ πλεῖστα μεταγενέστερα χειρόγραφα καὶ τὰς βάσει τούτων ἐκδόσεις, ἔχει ἀπαλειφθῇ ὁ στ. 45, στερούμενος πλέον πρακτικοῦ νοήματος, δεδομένου ὅτι δὲν ἐγίνετο πλέον λόγος ἢ περὶ ἀγῶνος καθαρῶς ἐθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν ἐκδοσιν Φωριέλ ἀντὶ « Ἀρμένιοι » ἔχει τεθῇ « Σέρβοι » καὶ οἱ « Ἀράπιδες καὶ ἄσπροι » ἐγένοντο « Σέρβοι καὶ Βλάχοι ». Σημειωτέον ὅτι, ὡς καὶ εἰς τὸ Πολίτευμα, καὶ ἐνταῦθα ὁ Ρήγας ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστικῶς τοὺς λαοὺς αὐτούς, ἰδίως δὲ τοὺς Σέρβους, πιθανῶς ἐκ πολιτικῆς προνοίας, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀργῆς τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἣ ὁποία εἶχεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς μεγάλης μάζας νοτιοσλαβικῶν λαῶν. Κατωτέρω ὁμοίως ἐν στ. 69 (τοῦ Σάβα καὶ Δουνάβου, ἀδελφία Χριστιανοὶ) στρέφεται καὶ πρὸς τούτους μεταφορικῶς. Τὸ ὅτι οὐδένα συναισθηματικὸν ἢ πολιτικὸν λόγον εἶχεν ὁ Ρήγας νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς Σέρβους τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος ὡς κακῶς ὑπέθεσάν τινες ἐκ τῆς μὴ ρητῆς μνείας εἰς τὸν Θούριον καὶ τὸ Πολίτευμα, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς τὸ μελλοντικὸν ἐλεύθερον κράτος καὶ ἐκ τῶν προσδιορισμῶν « πάντες οἱ λαοὶ οἱ στενάζοντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ σουλτάνου » ἢ ἐκ τῶν ἀλληγορικῶν φράσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ μιᾶς σημειώσεως, ἀνευρισκομένης εἰς τὴν Χάρταν τῆς Ἑλλάδος « οἱ ἀδελφοί μας Σέρβοι ».

Στ. 49-54. Ἐνταῦθα ὁ Ρήγας ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πολυπληθεῖς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα των, λόγῳ τῆς τυραννίας καὶ ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μονίμως. Παρορμᾷ νὰ ἐπιστρέψουν ὅλοι εἰς τὸν τόπον των καὶ νὰ λάβουν τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου. Παρέχει ὑπόσχεται ὅτι θὰ γίνουν δεκτοὶ μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας καὶ ὅτι θὰ ἀπολαύσουν τιμῶν, ἀξιομάτων καὶ ὑλικῶν ὠφελημάτων. Ἡ συνδρομὴ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀπετέλει πολὺ σημαντικὸν παράγοντα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος, ὡς ἀπεδείχθη καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Εἶναι περίεργον ὅτι μεταχειρίζεται τὴν φράσιν « Ἡ Ρούμελη τοὺς κράζει » ἀντὶ ἢ « Ἑλλάς ». Ἴσως δὲν ἤθελε νὰ χρησιμοποίησιν τὴν λέξιν Ἑλλάς ἐκ πολιτικῶν λόγων, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἀγῶνος ἐλευθερίας, εἰς συμμετοχὴν τοῦ ὁποῖου ἐκα-

λοῦντο πάντες οἱ λαοὶ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Πάντως, ἡ λέξις Ρούμελη εἶχε τότε καὶ τὴν ἔννοιαν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ Πολίτευμα θέτει ὡς τίτλον « νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας », ἐπομένως εἰς τὴν λέξιν « Ρούμελη » περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρωτικὴν Τουρκίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἰς τὴν ἔκδ. Φωριέλ ἔχει ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν φράσιν « ἔδω Ἑλλὰς τοὺς κράζει ». Ἐπίσης εἰς τὴν ἔκδ. Φωριέλ ἔλλείπουν οἱ στ. 49 - 50.

Στ. 55 - 58. Ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς ξένας χώρας καὶ ἔχοντας ἐκεῖ λάβει πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ζητῶν μετὰ μεγάλης ποιητικῆς ἐξάρσεως νὰ ἐπιστρέψουν ὅλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ γίνουν ἐκεῖ στυλοβάται τῆς φυλῆς των. Οἱ στ. 57 - 58 εἶχον καταστῇ ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος παροιμιώδεις. Λέγεται ὅτι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ὑπηρέτησε διαδοχικῶς εἰς τὴν Ἐπτάνησον, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ὑπὸ τοὺς Γάλλους, τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Ἀγγλους, λαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς προτροπὰς αὐτὰς τοῦ Ρήγα, δὲν ἔθεσε ποτὲ φούνταν εἰς τὸ σπαθί του!

Στ. 59 - 62. Ὁ Ρήγας δίδει προκαταβολικῶς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν, ἐν εἵδει ἁμνηστίας εἰς οἵουσδήποτε προσεχώρουν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ὑπετάσσοντο εἰς τὴν νομιμότητα τοῦ νέου κράτους, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀπειλεῖ δι' ἐξοντώσεως οἵουσδήποτε, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀντετάσσοντο, ἔστω καὶ ἂν ἦσαν Ἕλληνες.

Στ. 63 - 64. Ἀπευθύνεται ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς Σουλιώτας καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας, διότι εἰς αὐτοὺς ἐστήριξε κυρίως τὴν ἐπιτυχίαν ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἑναρξίν της. Οἱ ἥρωισμοὶ τῶν Σουλιωτῶν ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ γίνωνται γνωστοὶ εἰς τὸ ἔξωτερικόν, κυρίως διὰ βιβλίων περιηγητῶν καὶ περιγραφῶν ἑφημερίδων, διελαλοῦντο δὲ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ. Οἱ Μανιάται ἔζων ὡς πολεμικὴ κοινωνία ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων πρὸς τὸ Ταῖναρον ὄροσειρῶν τοῦ Ταῦγέτου ἐν ἡμιανεξαρτησίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἐπιτόπιος ἀρχηγὸς διωρίζετο ἡγεμὼν - μπέης τῆς χώρας. Ὁ Ρήγας διετέλει ἐν πλήρει γνώσει τῆς σημασίας τῶν δύο αὐτῶν πολεμικῶν περιοχῶν διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Κατὰ τὰ πορίσματα τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 70) εἶχε σκοπὸν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μάνην, διὰ νὰ κηρύξῃ ἐκεῖ τὴν ἐπανάστασιν καί, ἀφοῦ θὰ ἀπηλευθέρωνε τὴν Πελοπόννησον, νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ νὰ ἐνώσῃ μετὰ τῶν Μανιατῶν τοὺς Σουλιώτας καὶ ἔπειτα νὰ ἐξαπλώσῃ τὴν ἐπανάστασιν πρὸς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος.

Στ. 65 - 68. « Ὀλύμπου σταυραετοὶ » καὶ « Ἀγράφων τὰ ξεντέρια » εἶναι οἱ Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφτες, εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν ὁποίων ὁ Ρήγας ἀποδίδει

εὐλόγως σημασίαν διὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα. Ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς « ἀνδρείους Μακεδόνας ». Ὑπὸ τὴν αὐτὴν μᾶλλον ἔννοιαν, διότι εἰς ὠρισμένας περιοχὰς τῆς Μακεδονίας, εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἔδρων ἀρματωλικά καὶ κλέφτικα σώματα. Περιέργον εἶναι ὅτι προσθέτει τοὺς Μαυροβουνίους « Μαυροβουνιοῦ καπλάνια », δηλαδὴ τοὺς Σέρβους τοῦ Μοντενέγκρο, προφανῶς λόγῳ τῆς πολεμικότητος τῶν κατοίκων, ζώντων ἐν ἡμιανεξαρτησίᾳ ὡς πολεμικὴ κοινωνία. Ἐν χειρ. Βουκ. εἰς στ. 65, ἀντὶ « Μαυροβουνιοῦ », πιθανῶς ἐκ παραδρομῆς, γράφεται « Μαύρου ».

Στ. 69 - 72. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ Ρήγας εἰς τὸν Θούριον δὲν ὀνομάζει τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Ρουμάνους. Ἐν τούτοις, εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰ « ἀδέρφια Χριστιανοὺς τοῦ Σάββα καὶ Δουνάβου » δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ ὑπονοῇ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Ρουμάνους, τῶν ὁποίων τὰ ἐδάφη διασχίζουν οἱ δύο αὐτοὶ ποταμοί.

Στ. 73 - 76. Μαυροθαλασσινοὶ ἔλέγοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες τὰ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Βοσπόρου παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἐκυριάρχει ὁ Ἑλληνισμός, εἶχον δὲ ἀναπτυχθῇ μεγάλαι πόλεις (Βάρνα, Στενήμαχος κλπ.) ἐξ ἀκραιφνοῦς ἑλληνικοῦ καὶ θερμοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος στοιχείου. Συγχρόνως ὁ Ρήγας στρέφεται πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ Εὐξείνου, ὅπου ἐπίσης ἔζων πολυπληθεῖς καὶ ἀγνοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος Ἕλληνες, εἰς τὰ ἐδάφη τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, καλούμενοι « Λαζοί ». Διὰ τῆς φράσεως « χωθῆτε στὸ Μπογάζι » ἐννοεῖ « ὁρμήσατε πρὸς τὸν Βόσπορον, πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ». Οἱ στ. 67 - 78 δὲ ἀνευρίσκονται εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα » τοῦ Χρ. Περραιβοῦ. Ἐπίσης οἱ στ. 73 - 76 ἔχουν παραλειφθῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν Φωριέλ. Προφανῶς τὰ περὶ « ἀδελφῶν τοῦ Σάββα τοῦ Δουνάβου κ.λ.π. » δὲν ἐνδιέφερον πλέον τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, καὶ παρελείποντο ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Μινωίδου ἔχουν παρεντεθῇ στίχοι ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς « Λεβαντίνους », δηλαδὴ τοὺς Καθολικοὺς τῆς Τουρκίας, κατὰ τὸ πλεῖστον γαλλικῆς ὑπηκοότητος, προφανῶς διότι μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 ἠλπίζετο ἡ συμμετοχὴ των.

Στ. 77 - 82. Ἦδη ὁ Ρήγας ἐπανέρχεται εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῶν νήσων, τοὺς ὁποίους, μετὰ προφανοῦς ποιητικῆς ὑπερβολῆς ἄλλωστε, φαντάζεται δελφίνια καὶ ἄζδέρια τῶν Νησιῶν, ἔτοιμα νὰ ὁρμήσουν κατὰ τῶν Τούρκων, ἐνῶ, πλὴν ὀλίγων νήσων ναυτικοῦ ἢ πολεμικοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὰς λοιπὰς κατῴκουν φιλήσυχτοι πληθυσμοὶ πᾶν ἄλλο ἢ ἐνδεδειγμένοι δι' ἐπαναστατικὰς ἐξορμήσεις. Ἀπευθύνεται ἰδιαιτέρως πρὸς τὰ « θαλασσινὰ πουλιά », τοὺς θαλασσοπόρους « τῆς Κρήτης καὶ τῆς Νίδρας » (Ὑδρας). Ἀγνοεῖ τὸ ναυτικὸν τῶν Σπεισῶν καὶ τῶν Ψαρῶν. Ἡ Κρήτη δὲν εἶχεν ἀξιόμαχον ναυτικόν, εἶχεν ὁμῶς πολεμικώτατον πληθυσμόν, τοῦ ὁποίου

αἱ συχναὶ ἐπαναστάσεις πιθανῶς εἶχον κινήσει τὴν προσοχὴν τοῦ Ρήγα. Ἐκ τῆς φράσεως « ὅς' εἴστε στήν Ἀρμάδα » ἀποδεικνύεται ὅτι διετέλει ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ ναυτικαὶ νῆσοι εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἀποστέλλουν κατ' ἔτος ἀριθμὸν νέων πρὸς ὑπηρεσίαν εἰς τὸ τουρκικὸν ναυτικόν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχε συλλάβει τὸ χιμαιρικὸν σχέδιον νὰ πυρπολήσῃ τὸν τουρκικὸν στόλον διὰ τῶν ὑπηρετούντων εἰς αὐτὸν Ἑλλήνων νησιωτῶν. Ὁ στ. 79 εἰς τὴν ἔκδοσιν Φωριέλ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως ἔχει μεταβληθῇ, « θαλασσινοὶ τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Ψαρῶν πουλιά », μετέπειτα δὲ ἀνευρίσκεται « Σπεισῶν, Ψαρῶν καὶ Ὑδρας θαλασσινὰ πουλιά ».

Στ. 83-86. Ἄγνωστον διατὶ ὁ Ρήγας ἀποδίδει τόσην σημασίαν, ὥστε νὰ διαθέσῃ 4 στίχους εἰς τὴν Μάλταν καὶ τοὺς Μαλτέζους, τῶν ὁποίων ἡ συμβολὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν δι' ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα εἰς τὸ Αἰγαῖον. Πιθανῶς, εἶχεν ἐπηρεασθῇ ἐκ τοῦ ἐκεῖ ἐγκαθιδρυμένου τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο πολὺς λόγος, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκδιώξεώς των ὑπὸ τοῦ Βοναπάρτου.

Στ. 87-94. Οἱ στίχοι αὗτοὶ ἔχουν προκαλέσει μέχρι σήμερον πολλὰς συζητήσεις καὶ ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς εἰκασίας ἐν σχέσει μὲ τὴν μυστικὴν συνεργασίαν τοῦ Πασβάνογλου μετὰ τοῦ Ρήγα καὶ συμμετοχὴν τοῦ πρώτου εἰς τὰ ἐπαναστατικά σχέδια τοῦ δευτέρου. Κατὰ τὸν Περραιβὸν (Βιογραφία Ρήγα..., σ. 10 κ.έ.) ὁ Ρήγας ὡς διοικητὴς τῆς Κραϊόβας εἶχε σώσει τὴν ζωὴν τοῦ Πασβάνογλου, ἀσήμου ἀκόμη μπέη, τοῦ ὁποίου εἶχε διαταχθῇ θανάτωσις παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Μαυρογένη, ἔκτοτε δὲ παρέμεινε πιστὸς καὶ ἀφωσιωμένος φίλος εἰς τὸν σωτήρὰ του, τοῦ ὁποίου ἠσπάζετο τὰ ἐπαναστατικά σχέδια. Πάντως, κατὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ρήγας ἔγραφε τὸν Θούριον, ὁ Πασβάνογλου εὗρίσκετο ἐν ἀνταρσίᾳ, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξορμήσει πρὸς κατάληψιν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Θράκης, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ὅτε ἔφθασε μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Βελιγραδίου καὶ διὰ μίαν ἐποχὴν ἠπειλήσε τὴν ὀλοσχερῇ κατάληψιν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Θράκης. Ἐγένετο περὶ τὸ ὄνομά του πολὺς θόρυβος εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βοναπάρτης ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἐνισχύσεις, ὅταν ἀκόμη εἶχεν ἐν νῶ ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τουρκίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐνεῖχε καὶ πρακτικὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα ἢ πλήρης ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ὁρμητικῆς πνοῆς ἀποστροφὴ αὐτῇ τοῦ Ρήγα πρὸς τὸν Πασβάνογλου, τοῦ ὁποίου ἡ συνεργασία θὰ ἀπετέλει πολὺ σημαντικὸν παράγοντα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων (βλ. καὶ ἐν μελέτῃ μας, Τὰ ἐπαναστατικά σχέδια τοῦ Ρήγα, κεφ. Β'). Διὰ τῆς ποιητικῆς εἰκόνης « τεινάξου σιὸ Μπαλκάνι, φώλιασε σὰν ἀητός », ὁ Ρήγας ἀναγνωρίζει ἐμμέσως εἰς τὸν Πασβάνογλου τὴν κυριαρχίαν ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Αἱ πόλεις τῆς Θράκης, Βουλγαρίας καὶ Ρουμανίας, τὰς ὁποίας ὀνομάζει, ἀπειλῶν ὀχυρὰ φρούρια, μερικὰ τῶν ὁποίων

ἐν συνεχείᾳ περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πασβάνογλου. Ἐν χειρ. Βουκ. ὁ στ. 91 γράφεται « σμαῖλη καὶ μπραῖλα κερμάνι καὶ κελί ».

Στ. 95 - 100. Οἱ στίχοι αὗτοὶ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς πασάδες τὸν πρόην τῆς Γεωργίας (Γιουρτζῆ) καὶ τότε τῆς Θράκης, τὸν τῆς Προύσης (Μπρούσια) καὶ τὸν τοῦ Χαλεπίου, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐπιδείξει τάσεις αὐτονομίας πρὸς δημιουργίαν κληρονομικῶν ἡγεμονιῶν. Δὲν εἶχον ὁμῶς φθάσει μέχρι φανεράς ἀνταρσίας καὶ δὲν δικαιολογοῦνται ἐκ τῶν πραγμάτων αἱ πρὸς αὐτοὺς παρορμήσεις τοῦ Θουρίου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἐκ τῶν τότε περιγραφῶν τῶν ἑφημερίδων (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἑλληνικὴ « Ἐφημερίς » τῆς Βιέννης), αἱ ὁποῖαι παρίστανον τὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Σουλτάνου ἐν διαλύσει καὶ μετέδιδον ὑπερβολικὰς ἢ καὶ φανταστικὰς εἰδήσεις περὶ ἀνταρσιῶν, ἐπαναστατικῶν κινημάτων κ.λ.π. ἀνὰ τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Οὕτως, ἐφαντάσθη ὅτι θὰ ἦδύνατο νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰς ἀνταρσίας των ὡς ἀντιπερισπασμὸν τῶν τουρκικῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων. Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἰς οὐδεμίαν μετ' αὐτῶν συνεννόησιν ἢ καὶ ἀπλὴν ἐπαφὴν εἶχεν ἔλθει ὁ Ρήγας.

Στ. 101 - 104. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ρήγας στρέφεται πρὸς τὰ « ἀσλάνια τοῦ Μισιργιοῦ », δηλαδὴ τὰ λεοντάρια, τοὺς γενναίους τῆς Αἰγύπτου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ Αἴγυπτος διετέλει ἐν πλήρει ἀναρχίᾳ εὐρισκομένη ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Μαμελούκων καὶ διαφόρων ἀλληλομαχομένων μπέηδων, διοικούντων μικρὰ στρατιωτικὰ σώματα. Ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν δὲν εἶχε νὰ ἀναμένῃ τι τὸ σοβαρὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Ρήγας παρορμᾷ τοὺς μπέηδες νὰ σχηματίσουν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ σουλτάνου κράτος, ἀνακηρύσσοντες ἓνα ἐξ αὐτῶν ἡγεμόνα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπικρατήσαντος τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Παροτρύνων τοὺς Αἰγυπτίους νὰ μὴ στέλλουν χαράτσι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, « γιὰ νὰ ψοφήσῃ ὁ λύκος... », εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν πλοῦτον τῆς Αἰγύπτου, μέγα μέρος τοῦ ὁποίου ἀπελάμβανεν ὁ σουλτάνος. Οἱ στ. 83 - 104, ἀναφερόμενοι εἰς παρορμήσεις τῶν πασάδων καὶ μπέηδων πρὸς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ σουλτάνου, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὴν ἐκδοσιν Φωριέλ, γενικῶς δὲ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα καὶ τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ μετέπειτα ἐλλείπουν, ὥς μὴ παρουσιάζοντες πλέον ἐνδιαφέρον. Ὁ Περραιβὸς ἐνεθυμήθη τοὺς σχετικούς πρὸς τὸν Πασβάνογλου στίχους, τοὺς ὁποίους παραθέτει ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θουρίου εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα ».

Στ. 105 - 110. Ἦδη, ἀφοῦ διὰ ποιητικῆς προσλαλιᾶς παρώρμησεν ὀνομαστικῶς πρὸς κοινὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοὺς Ἕλληνας κατὰ περιοχάς, καὶ τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀκόμη δὲ καὶ ἰσχυροὺς πασάδες, τοὺς ὁποίους φαντάζεται συμμάχους, στρέφεται πρὸς πάντας ἀπὸ κοινοῦ. Καλεῖ πάντας « μὲ μιὰ καρδίαν ὅλοι, μία γνώμην, μία ψυχὴ » νὰ ἐξορμήσουν κατὰ

τοῦ τυράννου. Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀποδίδουν θαυμασίως τὸ ἐπαναστατικὸν μένος, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατείχεται ὁ Ρήγας. Ἡ ἐπαναστατικὴ « φλόγα », τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνάψῃ, πρέπει νὰ τρέξῃ « ἀπὸ τῆ Μπόσνα καὶ ὡς τὴν Ἀραπιά », δηλαδὴ ἀπὸ τῆς Βοσνίας, ἀπὸ τῶν ἀκραίων πρὸς τὴν Αὐστρουγγαρίαν συνόρων, ἕως τὰ βάθη τῆς Ἀφρικῆς, ἐπομένως εἰς ὅλα τὰ ἐδάφη, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον τότε εἰς τὴν Ὄθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Πάντως, ἡ παρότρυνσις, ὅπως ὑψώσουν ἐπὶ τῶν πολεμικῶν σημαιῶν ὡς σύμβολον τοῦ κεραυνοβόλου ἀγῶνος τὸν Σταυρόν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπευθύνεται παρὰ πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λαούς.

Στ. 111-114. Διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς μέλλοντας μαχητὰς τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ρήγας διακηρύσσει τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν δειλίαν τοῦ σουλτάνου. Οἱ « γκιρζιαλίδες », τοὺς ὁποίους προβάλλει ὡς παράδειγμα, ἦσαν μικρὰ ληστρικὰ σώματα, δρῶντα εἰς τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς τῆς Βουλγαρίας, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ αὐτὴν συνεργαζόμενα μετὰ τῶν ἐπιβουλευομένων τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Τὰ ἐπεισόδια τῆς συγκρούσεως τῶν γκιρζιαλίδων μετὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἦσαν τοπικῆς ἐντελῶς σημασίας. Ἀλλ' ὁ Ρήγας εὐστόχως προβάλλει ταῦτα, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ ἐπαναστάται δύνανται νὰ νικήσουν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἔστω καὶ διαθέτοντα πυροβολικόν. Ἐν χειρ. Βουκ. ὁ στ. 112 μετεβλήθη « αὐτὸς νὰ μᾶς νικήσῃ δὲν εἶναι βολετὸν » καὶ ἐν στ. 114 ἀντὶ « νὰ εὐγῇ » γράφει « νὰ σταθῇ ».

Στ. 115-126. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ στίχοι τοῦ Θουρίου ἔχουν τὴν ὀρμητικὴν πνοὴν τῶν πρώτων. Ὁ Ρήγας συνδέει διὰ τούτων τὸ ἐρώτημα « ὥς πότε » τῆς ἀρχῆς τοῦ Θουρίου, μαρτυρῶν ἀνυπομονησίαν καὶ διακηρύσσων τὴν ἀνάγκην τῆς σπουδῆς πρὸς ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος. Ὁ στίχος 117 « πῶς οἱ Προπάτορές μας... » ἀπευθύνεται βεβαίως πρὸς τοὺς Ἑλλήνας, δυσκόλως πῶς ἐναρμονιζόμενος πρὸς τοὺς προηγουμένους καὶ πρὸς τοὺς ἐν συνεχείᾳ, εἰς τοὺς ὁποίους παρορμᾷ διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας πάντας τοὺς δούλους λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπίσης καὶ ὁ στίχος 123, ἐνθα παρορμᾷ νὰ λάμπῃ ὁ σταυρὸς ἀνὰ τὰς ξηρὰς καὶ τὰ πελάγη, μαρτυρεῖ τὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγῶνος, μολονότι εἰς τὸν προηγούμενον στίχον ὁμιλεῖ περὶ τῶν σκληρῶς τυραννουμένων « Χριστιανῶν καὶ Τούρκων ». Ὁ στίχος αὐτὸς (122) εἰς τὴν ἐκδοσιν Φωριέλ καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Μινωίδου μετεβλήθη « καὶ Ἑλλήνας τολμῶσι σκληρῶς νὰ τυραννοῦν ». Πράγματι οἱ σχετικοὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς Βαλκανικοὺς λαούς, ἔτι δὲ περισσότερον πρὸς τοὺς Τούρκους στίχοι, δὲν εἶχον πλέον νόημα διὰ τοὺς Ἑλλήνας καὶ εἰς τὰ ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως χειρόγραφα, βάσει τῶν ὁποίων ἐγένοντο αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις, ἀφηρέθησαν ἢ μετεβλήθησαν καταλλήλως. Ὁ Θούριος τελειώνει μὲ μίαν θαυμασίαν διακήρυξιν τῶν ἰδεῶδων καὶ τῶν εὐγενῶν σκοπῶν τοῦ ἀγῶνος, πρὸς τὸν ὁποῖον παρορμᾷ τοὺς Ἑλλήνας καὶ τοὺς ἄλλους λαούς: νὰ κύψῃ ὁ ἐχθρὸς πρὸ τῆς δικαιοσύ-

νης, νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν πληγὴν τῆς καταδυναστεύσεως καὶ νὰ ζήσουν πάντες ἐλεύθεροι καὶ ἀδελφοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ο «ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ»

Ἐγράφη ἄνωτέρω ὅτι τὸ δεύτερον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον κατεσχέθη εἰς τὰ τυπογραφεῖα τοῦ Πούλιου, πρὶν προλάβῃ νὰ κυκλοφορήσῃ, περιελάμβανεν, ἐκτὸς τοῦ στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου, καὶ δύο ποιήματα. Ταῦτα ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις χαρακτηρίζει ὡς «ἐλληνικὴν μίμησιν τῶν σφόδρα ἐπαναστατικῶν ᾠσμάτων *la Carmagnole* καὶ *Freut euch des Lebens*»¹. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι οὐδὲν ἀντίτυπον τοῦ φυλλαδίου τούτου διεσώθη, ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα μοχθεῖ πρὸς διαπίστωσιν τούτων βάσει διαφόρων παραδεδομένων στοιχείων περὶ ποιητικῶν ἐπαναστατικῶν ἔργων τοῦ Ρήγα πέραν τοῦ Θουρίου.

Τὴν πρώτην ἐπὶ τούτων θέσιν κατέχει ὁ «πατριωτικὸς ὕμνος». Αἱ εἰς χεῖρας ἡμῶν ἱστορικαὶ πληροφορίαι πείθουν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου γνωστοῦ ἐπαναστατικοῦ ποιήματος τοῦ Ρήγα. Βεβαίως ὁ Περραιβὸς εἶναι περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐνδεδειγμένος νὰ παράσχῃ εἰς ἡμᾶς θετικὰς πληροφορίες, δεδομένου ὅτι αὐτὸς ὁ Ρήγας ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του εἶπεν ὅτι εἶχε δώσει εἰς τοῦτον τὰ χειρόγραφα τοῦ δευτέρου φυλλαδίου πρὸς ἀντιγραφὴν μετὰ τῆς ἐντολῆς, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα τῆς ἐκτυπώσεώς των εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου². Πιθανὸν ὁ Ρήγας ἔρριπτεν εἰς τὸν Περραιβὸν τὰς

1. «Eine griechische Nachahmung der äusserst aufrührerischen Lieder: *La carmagnole*, und *Freut euch des Lebens*». Ταῦτα διαπιστώνει κατὰ τὸ τέρας τῶν ἀνακρίσεων ὁ αὐστριακὸς δικαστὴς βάσει τοῦ ἐντύπου, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐνώπιόν του ὡς στοιχεῖον ἐνοχῆς, καὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ Πούλιου (Ἐγγραφα... ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 184-186. Βλ. καὶ ἄνωτ. ἐν παρούσης μελέτης κεφ. Α'). Εἰς τὴν ἀρχὴν, βάσει τῶν κατασχεθέντων χειρογράφων τοῦ Ρήγα καὶ τῆς ἀπολογίας τούτου, εἶχε περιορισθῇ νὰ γράψῃ: «μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ (τῇ δημοκρατικῇ Προπαιδεΐᾳ, ἡ ὁποία ἀνευρέθη χειρόγραφος) εὑρισκομένων καὶ ὑπὸ ἐλληνικῶν ἰδεῶν διαπνεομένων δύο ᾠσμάτων, ὧν τὸ μὲν εἶναι μίμησις τοῦ γαλλικοῦ *La carmagnole*, τὸ δὲ τοῦ γνωστοῦ (γερμανικοῦ) *Freut euch des Lebens* (ἀπολαύετε τοῦ βίου) καὶ ἐν οἷς κατὰ τὴν ὑπὸ στοιχεῖον G συνημμένην γερμανικὴν μετάφρασιν περιέχονται λογοκοπίαι κατὰ τῶν τυράννων καὶ παρακινεῖται ὁ λαὸς εἰς ἀποστασίαν». (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 66).

2. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 66. Ἀναγράφεται ὡς «Χριστοφόρος Χατζηβασίλης», δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ (βλ. μελέτην μας «Ρήγας καὶ Περραιβός»).

εὐθύνας τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ φυλλαδίου, διότι ἐγνώριζεν ὅτι οὗτος ἤδη διέφυγεν ἐκ Τεργέστης καὶ ἐπομένως οὐδένα διέτρεχε κίνδυνον. Ἄλλ' ὥς πρὸς τὴν παρεχομένην πληροφορίαν περὶ ἀντιγραφῆς, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ταύτην, ὥς ἐν μέρει τοῦλάχιστον, λίαν πιθανήν. Ὁ νεαρὸς σπουδαστὴς « συνοδοιπόρος » τοῦ Ρήγα εἰς τὸ ταξίδιον ἀπὸ Βιέννης εἰς Τεργέστην καὶ ἀπὸ Τεργέστης εἰς Ἑλλάδα, ἂν δὲν ἐμεσολάβει ἐκεῖ ἡ σύλληψις, ἀσφαλῶς θὰ εὕρισκετο κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ Ρήγα. Τίποτε τὸ φυσικώτερον νὰ εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Ρήγαν τὰ χειρόγραφα τοῦ παρασκευαζομένου δευτέρου φυλλαδίου πρὸς ἀντιγραφὴν, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ δημοσίευσίς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως καὶ ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμπεριλάβῃ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπαναστατικῶν ἐντύπων, τὰ ὅποια εἶχε ρίψει εἰς τὰ κιβώτια τὰ προοριζόμενα διὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ φυλλάδιον τοῦτο. Ἀλλὰ τὸ πλεόν πιθανὸν εἶναι ὅτι αὐτὸς ὁ Ρήγας ἔδωκεν, ὥς ἄλλωστε περὶπου λέγει εἰς τὴν ἀνάκρισιν, τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν Περραιβὸν νὰ ἀντιγράψῃ τὰ χειρόγραφα του καὶ κατόπιν νὰ παραδώσῃ τὰ ἀντίγραφα εἰς τὸ τυπογραφεῖον, ἵνα διατηρήσῃ ὁ ἴδιος τὰ αὐτόγραφα του κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετάβασιν, ἀφοῦ δὲν προελάμβανε νὰ ἔχῃ ἀντίτυπα¹. Ταῦτα φαίνεται ὅτι κατεσχέθησαν ἐν Τεργέστη κατὰ τὴν σύλληψίν του καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὥς πρῶτα ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα.

*Εξ ὧσων γράφει ὁ Περραιβὸς εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα » δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶχεν ἀντιγράψῃ καὶ διὰ λογαριασμόν του, ἂν μὴ πάντα, τὰ πλεῖστα, ἰδίως τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα, πρὶν παραδοθῶν, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, τὰ ἀντίγραφα εἰς τὸ τυπογραφεῖον πρὸς δημοσίευσιν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου. Ἀλλὰ τὰ χειρόγραφα αὐτά, τὰ ὅποια διεφύλαττεν ὥς ἱερὸν κειμήλιον, κατεστράφησαν, ὥς γράφει, κατὰ τὰς πολεμικὰς περιπετείας². Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχε προλάβῃ νὰ ἀντιγράψῃ, τὸ ἐπαναστατικὸν ποίημα θὰ εἶχεν ἀντιγραφῇ παρὰ τούτου.

1. *Εγγράφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 66. Ὁ Ρήγας, διὰ νὰ ἀποσείσῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην, ἰσχυρίζεται ὅτι ἔλαβε ταῦτα παρὰ τινος ἐν Πρεβέζῃ Ἑλλήνος Λαυρεντίου Ἀλεξάνδρου, ἀπλῶς δὲ ἀντέγραψε ταῦτα καὶ κατόπιν παρέδωκε πρὸς νέαν ἀντιγραφὴν εἰς τὸν συνοδοιπόρον του Χριστοφόρον Χατζηβασίλην (Περραιβὸν) μετὰ τὴν ἐντολὴν, ὅπως μετὰ τὴν ἀντιγραφὴν παραδώσῃ εἰς τὸ τυπογραφεῖον πρὸς δημοσίευσιν (βλ. κεφ. Α' παρούσης μελέτης). Περὶ τῶν ποιημάτων δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία ὅτι ἦσαν ἰδικὰ του ἔργα. Ἄλλ' ὥς πρὸς τὴν δημοκρατικὴν κατῆχσιν, ἡ ὁποία ἄλλωστε τελικῶς δὲν ἐδημοσιεύθη, ἴσως ὑπάρχει δόσις ἀληθείας εἰς ὅσα εἶπεν ὁ Ρήγας εἰς τὴν ἀνάκρισιν. Ἰσως δηλαδὴ ἔλαβε μέσῳ τῆς γαλλοκρατουμένης Πρεβέζης κείμενον τῆς δημοκρατικῆς κατηχίσεως, τὸ ὁποῖον ἀντέγραψεν ἢ διεσκαύασεν, τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς αὐτόν, ὅπως γενικεύσῃ εἰς τὴν ἀπολογία του τὴν ἐκ Πρεβέζης ἀποστολὴν ὅλου τοῦ περιεχομένου τοῦ φυλλαδίου. Περὶ τῆς « δημοκρατικῆς κατηχίσεως » βλ. κατωτ., κεφ. Ζ'.

2. Χρ. Περραιβὸς, Βιογραφία τοῦ Ρήγα..., σ. 22.

Εὐθύς ὥς ἔφθασεν εἰς τὴν Κέρκυραν, ἔσπευσε νὰ τυπώσῃ τρία φυλλάδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο περιελάμβανον ποιήματα τοῦ Ρήγα καὶ τὸ τρίτον ἰδίαν ἐπαναστατικὴν σύνθεσιν¹. Ὁ ἴδιος γράφει ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ ἠνωμένου ρωσοτουρκικοῦ στόλου, λόγῳ τοῦ ἐπικρατήσαντος γενικοῦ φόβου, ἠναγκάσθη νὰ « πυρπολήσῃ εἰς τὸν φοῦρνον » ἅπαντα τὰ δευτεροτυπωθέντα ἄσματα τοῦ Ρήγα ὁμοῦ καὶ τὸ ἰδικόν του². Ἀλλά, γράφων ταῦτα 63 ὅλα ἔτη μετὰ τὰ ἱστορούμενα γεγονότα καὶ εἰς βαθὺ γῆρας, δὲν ἐνεθυμεῖτο ὅτι εἶχε διανείμει ἐν τῷ μεταξὺ φυλλάδιά τινα, τὰ ὁποῖα καὶ διέφυγον τὴν καταστροφὴν, φθάσαντα μέχρις ἡμῶν. Οὕτως, διεσώθησαν καὶ τὰ τρία τυπωθέντα ἐν Κερκύρᾳ ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ φυλλάδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὸν « Θούριον », τὸ δεύτερον τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » καὶ τὸ τρίτον ποίημα τοῦ ἰδίου τοῦ Περραιβοῦ, φέρον τὸν τίτλον « Ὑμνος ἐγκωμιαστικὸς — παρ' ὅλης τῆς Γραικίας — πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον Μποναπάρτε — εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας »³. Μόνον τὸ τρίτον ἀναγράφει « ποίημα Χριστοφόρου τοῦ Περραιβοῦ ». Τὰ δύο ποιήματα τοῦ Ρήγα ἔδη-

1. Χρ. Περραιβοῦ, Βιογραφία..., σ. 39: « ἀφίχθεις τῷ 1797 (μᾶλλον ἀρχὰς 1798) ὁ Περραιβὸς εἰς Κέρκυραν εὗρε Κυβέρνησιν ἐλευθέραν, ἥτοι δημοκρατικὴν... ἡ ἐλευθέρᾳ λοιπὸν Κυβέρησις τῶν Γάλλων καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος ἐνθουσιασμός τῶν Ἑπτανησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἠρέθισαν αὐτὸν νὰ δευτεροτυπώσῃ τὰ δύο ἄσματα τοῦ Ρήγα, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ κατωτέρω ἰδικόν του... ». Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ ἰδικόν του ἄσμα « Ὑμνος ἐγκωμιαστικὸς παρ' ὅλης τῆς Γραικίας, πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον — Μποναπάρτε — εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας », ἔχει περιλάβει δύο στίχους « κι' ἐσᾶς χρυσὰς κολῶνας — σᾶς κάμουν εἰς αἰῶνας », οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἔχουν ληφθῇ ἐκ τῆς 20ῆς στροφῆς τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου ». Ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο τούτων στίχων ὁ Σπ. Λάμπρος (Μικταὶ σελίδες, σ. 651) παρεσύρθη εἰς γνώμην ὅτι καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶναι ἔργον τοῦ Περραιβοῦ. Ἡ ταυτότης αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τυχαία, δεδομένου ὅτι ὁ Περραιβὸς εἶχεν ἀπομνημονεύσει πολλοὺς στίχους τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » (ἐξηντατρία ἔτη βραδύτερον παρέθεσεν ἀπὸ μνήμης, ὥς γράφει, 22 ἐκ τούτων εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα », σ. 21), ἤρχοντο δὲ οὕτω αὐτομάτως εἰς τὴν σκέψιν του.

2. Ἐ.ἀ., σ. 40. Περὶ τοῦ εἰς Κέρκυραν μεταφερθέντος ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων ἐλληνικοῦ τυπογραφείου καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκδοθέντων ἐκεῖ ἐλληνικῶν ἐντύπων βλ. Ermanno Lunzi, Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Repubblicani Francesi, Venezia, 1860, σ. 124 κ.έ. — Rodocanacchi, Bonaparte et les îles Ioniennes, Paris 1899, σ. 83 (Ἑλλην. μετφρ. ὑπὸ Ν. Πασσᾶ, Κέρκυρα 1937, σ. 102 κ.έ.). — Α. Ἰδρωμένου, Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας, Κέρκ. 1895, σ. 98 κ.έ. — Δ. Χιώτου, Ἰστ. Ἀπομνημ. Ἑπτανήσου, τ. Α' - Γ', ἐν Κερκ. 1849 - 1888, τ. Γ' (1863), σ. 637 κ.έ.

3. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ ἀντίτυπα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ παπᾶ - Ἀνδρέα Ἰδρωμένου, διαπρεποῦς λογίου καὶ κληρικοῦ, στενοῦ φίλου τοῦ Περραιβοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Ἰδρωμένος εἶχε προστατεύσει καὶ προσλάβει ὥς διδάσκαλον εἰς τὴν Πάργαν. Ὅμως ἀνευρέθησαν σποράδην καὶ τινα ἄλλα ἀντίτυπα, προφανῶς διασκορπισθέντα εἰς ἔμπιστα πρόσωπα ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ πρὸ τῆς γενικῆς καταστροφῆς των.

μοσιεύθησαν ἀνωνύμως, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀνώνυμος ἦτο καὶ ἡ ἐκδοσίς των ἐν Βιέννῃ, ἡ δὲ ἀνάκρισις διεπίστωσε τὴν πατρότητα τοῦ Ρήγα μόνον ἐκ τοῦ αὐτογράφου τῶν κατασχεθέντων χειρογράφων. Καὶ τὰ τρία καθορίζουν ὅτι ἐτυπώθησαν « ἀπὸ τὴν τοῦ Γένους τυπογραφίαν », ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἄλλη ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰονίων νήσων συσταθεῖσαν ἐν Κερκύρᾳ ἐλληνικὴν τυπογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδημοσιεύθησαν αἱ προκηρύξεις τοῦ στρατηγοῦ Γκεντιλύ, αἱ ἐπίσημοι πράξεις καὶ διάφορα προπαγανδιστικὰ φυλλάδια, προοριζόμενα πρὸς διάδοσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ.

Τὸ τρίτον, τοῦ Περραιβοῦ, ἀναγράφει « Ἐν Κερκύρᾳ. Χρόνος ἕκτος πολιτικός ». Ἔτος ἕκτον κατὰ τὸ καθιερωθὲν τότε νέον ἡμερολόγιον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο τὸ 1798. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὰ δύο ἄλλα, τὰ ὁποία εὐλόγως δὲν φέρουν τόπον καὶ χρόνον ἐκδόσεως, ἀφοῦ ἐπρόκειτο περὶ πιστῆς ἀνατυπώσεως τῶν ἐν Βιέννῃ ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ἀνετυπώθησαν συγχρόνως, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Περραιβὸς βεβαιοῖ τοῦτο. Λαμβανομένης δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς ἐτέρας βεβαιώσεως τοῦ Περραιβοῦ, ὅτι προέβη εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τῶν τριῶν φυλλαδίων, ὅταν ἔφθασαν εἰς Κέρκυραν, αὕτη πρέπει νὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἢ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1798. Ἐξ ἄλλου ὁ Περραιβὸς εἰς τὸν « Ἐγκωμιαστικὸν ὕμνον » πανηγυρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Βοναπάρτου κατάληψιν τῆς Μάλτας κατὰ τρόπον πείθοντα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὅλως προσφάτου γεγονότος κινήσαντος τὸν ἐνθουσιασμόν Γάλλων καὶ Ἑλλήνων ἐν Κερκύρᾳ, εὐθὺς ὡς ἐγνώσθη τοῦτο. Ἡ κατάληψις τῆς Μάλτας ἐγένετο τὴν 12 Ἰουνίου 1798. Ἐπομένως, ὁ « Θούριος » καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », τὰ δύο αὐτὰ ἐπαναστατικά ποιήματα τοῦ Ρήγα, οἱ δύο πολεμικοὶ παιᾶνες τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς τὴν Κέρκυραν, καθ' ἣν περίπου ἐποχὴν (24 Ἰουνίου 1798) εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ φρουρίου τοῦ Βελιγραδίου ὁ ἐθνομάρτυς ποιητής των ὑφίστατο τὸ μαρτύριον τοῦ στραγγαλισμοῦ!

Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » διετυπώθησαν ἀντιρρήσεις. Ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ δὲν περιλαμβάνετο εἰς τὰ ἐν Βιέννῃ τυπωθέντα φυλλάδια τοῦ Ρήγα, οὐδ' ἄλλως πως προῆλθεν ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ ἐθνομάρτυρος, ἀλλὰ πρόκειται περὶ « ἀποκρύφου », ἀνήκει δηλαδὴ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν συνταχθέντων ὑπὸ ἄλλων βραδύτερον καὶ κακῶς ἀποδοθέντων εἰς τὸν Ρήγαν. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ Σπ. Λάμπρος, παρὰ πεισθεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὡς καθίσταται φανερόν καὶ ἐκ προχείρου τυπογραφικῆς συγκρίσεως, ἔδημοσιεύθη συγχρόνως ἢ τοῦλάχιστον ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τυπογραφείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτυπώθη καὶ τὸ ἐνυπόγραφον ποίημα τοῦ Περραιβοῦ¹. Ἐν τούτοις, ἡ πατρότης τοῦ Περραιβοῦ ἀποκλείεται, ἀφοῦ αὐτὸς

1. Σπ. Λάμπρου, Σημειώματα περὶ Ρήγα καὶ Περραιβοῦ, Μικταὶ σελίδες,

ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἔργα του λέγει σαφῶς ὅτι ἐδημοσίευσε μόνον ἐν ἰδικόν του, ὅτι τὰ δύο ἄλλα ἦσαν ἔργα τοῦ Ρήγα καὶ ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » περιλαμβάνετο εἰς ταῦτα. Ἐξ ἄλλου, ὁ Περραιβὸς οὐδένα εἶχε λόγον νὰ ἀποδώσῃ ἴδιον ἔργον εἰς τὸν Ρήγαν καὶ μάλιστα μετὰ 37 καὶ 63 ἔτη ἀντιστοίχως, ὅτε ἔγραφε τὰ « Ἀπομνημονεύματα » καὶ τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα ». Δὲν ἠγάπα τὴν ἀνωνυμίαν καὶ πρὸ πάντων δὲν διεκρίνετο δι' ὑπερβολικὴν μετριοφροσύνην, ὥστε νὰ ἀποδίδῃ ἴδια ἔργα εἰς ἄλλους, ἔστω καὶ εἰς τὸν Ρήγαν, τοῦναντίον κατηγορήθη ὅτι εἰς ἄλλων ἔργα ἔθεσε τὸ ὄνομά του¹. Τέλος στίχοι τινὲς τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », ὡς θέλομεν ἐκθέσει ἐν τῇ ἀναλύσει τοῦ ποιήματος, δικαιολογοῦνται μόνον, ἐὰν ἐγράφησαν εἰς τὴν Βιέννην, θὰ ἐστεροῦντο δὲ οἰουδήποτε νοήματος, ἐὰν ἐγράφοντο εἰς τὴν Κέρκυραν ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ ἢ μεταγενεστέρως ὑπ' ἄλλου τινός.

Ὁ Περραιβὸς εἰς τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1836 δημοσιευθέντα ἀπομνημονεύματά του, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀκόμη πολὺ ἑναργὴ ἀνάμνησιν τῶν ὧσων εἶδε καὶ ἤκουσεν εἰς τὴν Βιέννην, γράφει: « Ὁ Ρήγας... ἐτύπωσε κρυφίως ἐν βιβλίον πολεμικόν, ἐπιγραφόμενον ἐγκόλπιον Στρατιωτικόν, ὁμοίως καὶ κανόνας τινάς νομικοὺς διὰ τὴν Ἑλλάδα, σὺν αὐτοῖς καὶ ἐν ποίημα, φέρον τίτλον, Θούριος Ὑμνος, οὗ ἡ ἀρχὴ « Ὡς πότε παλληκάρια »... ἕτερον πάλιν « Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν, κ' εἰς τοὺς τυράννους των ὁρμοῦν » καὶ ἄλλους διαφόρους πατριωτικοὺς ὕμνους ἀπέδωσάν τινες εἰς τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἠπατήθησαν... »². Ἡ ἀφήγησις αὕτη φαίνεται καὶ πῶς περιπελεγμένη καὶ, προχείρως ἀναγινωσκομένη, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι περιλαμβάνει ὅλα αὐτὰ τὰ επαναστατικά ἔργα τοῦ Ρήγα εἰς ἓν φυλλάδιον, ὃπερ δὲν εἶναι ἀληθές. Βραδύτερον ἐξεταζομένη, μὲ τὰς προϋποθέσεις διατυπώσεως ἐννοιῶν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρέχει μετ' ἀκριβείας τὸ ἐρευνώμενον θέμα. Ἡ λέξις « ὁμοίως » ὑπονοεῖ τὸ προηγηθὲν « ἐτύπωσε », ἐπομένως πρόκειται περὶ ἑτέρας ἐκτυπώσεως περιλαμβανούσης τοὺς νομικοὺς

¹ Αθ. 1905, σ. 623 κ.έ. (ἀναδημοσίευσίς ἐκ περ. « Ἐθνικὴ Ἀγωγή », τ. Α' (1898), σ. 129 κ.έ., 147 κ.έ., 163 κ.έ., 180 κ.έ.). Ὅλως παραδόξως, καὶ παρὰ τὰς γενομένας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξονυχιστικὰς ἐρεῦνας, αἱ ὁποῖαι ἀποκλείουν τοῦτο, ἐπέμεινεν ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ Περραιβοῦ ὁ Ν. Βέης, Καλβικά μελετήματα, ἐν περ. « Ν. Ἑστία », τ. ΜΒ' (1947), σ. 145δὰ καὶ εἰς ἔκδ. Ἀπάντων τοῦ Περραιβοῦ, Ἀθ. 1956, ἐν εἰσαγ., σ. 9, σημ. 4. Ἐπὶ τοῦ ὅλου θέματος τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » ἀφιερῶσαμεν εἰδικὸν κεφάλαιον ἐν τῷ ἔργῳ μας « Les oeuvres de Rhigas », σ. 40 κ.έ. Ἡ πλέον πρόσφατος ἐπὶ τοῦ θέματος ἐργασία εἶναι ἡ τοῦ Α. Βρανούση, Ὁ πατριωτικὸς ὕμνος τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἐλληνικὴ καρμανιόλα, Ἀθ. 1960.

1. Ἰδιαιτέρως ὡς πρὸς τὴν « Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας » καὶ τὴν « Ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων » βλ. ὡς ἀνωτ. μελέτην μας « Ρήγας καὶ Περραιβός ».

2. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθ. 1836, τ. Α', ἐν εἰσαγ., σ. θ'. Νέα ἐκδοσις ὑπὸ Ἑμμ. Πρωτοψάλτου, Ἀθ. 1956, σ. 16.

κανόνας (Πολίτευμα) καὶ ἐν ποίημα, τὸν Θούριον, οὐχὶ δὲ τῆς τοῦ « Ἐγκολπίου ». Καὶ αἱ ἐν συνεχείᾳ λέξεις « ἕτερον πάλιν » διαχωρίζουν τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ποιήματος « Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν » δηλαδὴ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐγκολπίου, ἀφοῦ, ὥς γνωρίζομεν καλῶς, δὲν ἐξεδόθησαν ἡ δύο καὶ μόνον ἐπαναστατικὰ φυλλάδια. Κατὰ ταῦτα, ὁ Περραιβός, ἐπακριβῶς ἐρευνωμένων τῶν ὄσων γράφει εἰς τὰ « Ἀπομνημονεύματα », περιλαμβάνει τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦ « Ἐγκολπίου ».

Εἰς τὴν « Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα » ὁ Περραιβός, παρὰ τὸν διαρρέυσαντα μακρὸν χρόνον, εἶναι εὐκρινέστερος καὶ κατηγορηματικώτερος : « ἐνεθουσίασαν ὁμῶς αὐτοὺς (τοὺς ἐν Βιέννῃ ὁμογενεῖς) σφόδρα δύο Θούριοι ὕμνοι (τοῦ Ρήγα), ὧν, καίπερ ἀτελῶν ὄντων, καταχωρίζονται ἐνταῦθα τεμάχιά τινα, ὅσα δηλαδὴ διετηρήθησαν ἐν τῇ μνήμῃ του »¹. Καὶ ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύει κατὰ τὸ μέγιστον μὲν μέρος τὸν Θούριον, τεμάχια δὲ τινα (22 στίχους) « ἐκ τοῦ δευτέρου ᾠσματος », δηλαδὴ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », ὅσα ἐνεθυμεῖτο « λόγῳ συχνῆς ἐπαναλήψεως ».

Πολλαὶ ἄλλαι πηγαί, οὐχὶ ἀπομεμακρυσμέναι τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς, ἐνισχύουν τὴν γνώμην, ἂν μὴ μεταβάλλουν ταύτην εἰς πεποίθησιν, ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶναι γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἀπησχόλησεν ἤδη ἡμᾶς τὸ ἐσχάτως ἀνευρεθὲν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περιγραφέν φυλλάδιον, φέρον τὸν τίτλον « ᾠσματα καὶ πονημάτια διαφόρων », ἀνώνυμος ἔκδοσις τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου τοῦ Κρητός, γενομένη τῷ 1821, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Ἰασίῳ². Εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦτο δημοσιεύεται, ἀναγραφόμενον ρητῶς « ἐκ τῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ » καὶ « ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος ». Τὸ ὅτι ἔχει ὑποστῇ πολλὰς μεταλλαγὰς διὰ προσθαφαιρέσεων δὲν ἔχει σημασίαν, καθ' ὅσον καὶ εἰς τὸν Θούριον συμβαίνει τὸ αὐτό. Τὸ φυλλάδιον αὐτὸ ἐξεδόθη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀπὸ τοῦ Προύθου πρὸς τὸ Ἰάσιον, ἔχουν δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου σκοπίμως παραλειφθῇ ὅσα δὲν ἐφαίνοντο πλέον ἐπικαίρα καὶ προστεθῇ ὅσα θὰ ἦσαν πλέον πρόσφορα διὰ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ μεγάλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Σημασίαν πρὸ παντὸς ἄλλου ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς αὐτὰς τὰς ἡγεμονίας, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις περὶ Ρήγα καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς δραστηριότητός του ἦτο ζῶσα, θὰ ἔζων δὲ ἀκόμη καὶ πολλὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα εἶχον γνωρίσει προσωπικῶς αὐτόν, εἰς ἐποχὴν κατὰ

1. Περραιβοῦ, Βιογραφία τοῦ Ρήγα..., σ. 17. Μόνον ὡς πρὸς τὸ ἰδικόν του ποίημα δὲν ἐβοηθήθη ὑπὸ τῆς μνήμης ὁ Περραιβός, γράφων μετὰ 63 ἔτη καὶ παραθέτων στίχους, ἄλλου προφανῶς ποιήματός του, ἐντελῶς ξένου πρὸς τὸ ποίημά του « Ὑμνος ἐγκωμιαστικός », τὸ ὁποῖον εἶχε δημοσιεύσει ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1798 !

2. Βλ. ἄνωτ. ἐν κεφ. Δ'.

τὴν ὁποίαν ἐκυκλοφόρουν ἐλευθέρως ἐκεῖ πολλά ἀντίγραφα τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα, ἴσως δὲ νὰ ἐσφύζετο εἰσέτι καὶ τὸ πρωτότυπον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον, ὃ « Πατριωτικὸς ὕμνος » ἐδημοσιεύθη ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα.

Ἐν τῷ προμνημονευθέντι χειρογράφῳ τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ ὁποῖον ἐγράφη τῷ 1807, ἐννέα μόλις ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα, ἀνευρίσκεται καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » ἄνευ τῶν πρὸς τοὺς Ἀρματωλοὺς παρορμήσεων καὶ μετὰ πολλῶν παραλλαγῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἀντὶ τίτλου τούτου ἀναγράφεται « ἕτερον (μετὰ τὸν Θούριον) ἄνωνύμου ». Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἔχει περιληφθῇ μετὰ τὸν Θούριον καὶ Πολιτεύματος τοῦ Ρήγα, παρέχει ἱκανὴν ἔνδειξιν περὶ τοῦ θεωρουμένου ὡς συγγραφέως. Πιθανῶς ἡ λέξις « ἄνωνύμου » ἐτέθη λόγῳ τῆς παρενθέσεως ὠρισμένων ἐξαστίχων, τὰ ὁποῖα δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς πατρότητα τοῦ Ρήγα. Πράγματι, εἰς τὰ ἐξάστιχα αὐτὰ εὐλογεῖται ἡ μνήμη τοῦ Ρήγα καὶ ἐκτοξεύονται κατὰραι κατὰ τῆς Αὐστρίας (Ἀούστρια ἡ τυραννὶς - ἡ πόρνη καὶ ἡ μοιχαλὶς), διότι παρέδωκεν εἰς τοὺς Τούρκους πρὸς μαρτυρικὸν θάνατον τὸν Ρήγαν καὶ τοὺς συντρόφους του ἥρωας τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ρήγα!

Ἐτερον στοιχεῖον περὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » ἀντλούμεν ἐκ τῶν πολλάκις μνημονευθέντων ἀνωτέρω ἀντιγράφων τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, αὐτογράφων τοῦ Ἑλληνος λογίου Μηνᾶ Μινωίδου¹. Εἰς ταῦτα περιλαμβάνεται καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν. Δὲν δύναται δὲ νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τυχὸν περιέπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Μινωίδου τὸ φυλλάδιον τοῦ Ἰασίου καὶ ἐκ τούτου ἀντέγραψεν, καθ' ὅσον εἰς τὰ ἀντίγραφα του δὲν ἀνευρίσκονται αἱ προσθῆκαι καὶ παραλλαγαί, αἱ ἀνευρισκόμεναι εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἰασίου. Ἐπομένως, πρόκειται περὶ νέου ἀποδεικτικοῦ στοιχείου. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπίσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Γερμανὸς φιλέλλην Carl Iken εἰς τὸ ἐξόχως ἐνδιαφέρον βιβλίον του περὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας μετὰ παρενθέσεως πεζῶν καὶ ποιητικῶν κειμένων δημοσιεύει τὰς δύο πρώτας στροφὰς τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », τὰς ὁποίας ἀπήγγειλεν, κατὰ τὴν βεβαίωσίν του, ἐνώπιόν του ὁ Ἕλλην Νέγρης, παρέχει

1. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα εὐρίσκονται ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλ. τῶν Παρισίων, ἐμελετήθησαν δὲ παρ' ἡμῶν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὸ ἔργον « Les œuvres de Rhigas » καὶ ἰδίως διὰ τὴν ἐν αὐτῷ κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Θουρίου. Τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » καὶ τῆς « Μασσαλιώτιδος » ὑπάρχουν τὰ ἑλληνικὰ κείμενα καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις, ἐνῷ τοῦ Θουρίου ὑπάρχει μόνον ἡ μετάφρασις. Δὲν φέρουν χρονολογίαν ἀντιγραφῆς καὶ μεταφράσεως, πρέπει ὁμως νὰ τοποθετήσωμεν ταῦτα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, πάντως δὲ πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1825 γενομένης ἐκδόσεως τοῦ Faugiel, περιλαμβάνει δὲ καὶ στίχους ἀγνοουμένους εἰς τὴν ἔκδοσιν Faugiel, ἀναμφισβητήτως ἀνήκοντας εἰς τὸν Ρήγαν.

δὲ συγχρόνως τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ στίχοι ἀποτελοῦν μικρὸν τμῆμα ἑνὸς μακροῦ ποιήματος τοῦ Ρήγα¹.

Εἰς τὸ ἀρχεῖον Καποδίστρια ἀνευρέθησαν ἀντίγραφα τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα, σταλέντα εἰς τὸν Κυβερνήτην ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Ἑλληνοῦ λογίου Δημητρίου Σχινᾶ, ὁ ὁποῖος ἦτο φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Ἀ. Μουστοξύδου, ἔχοντος ἀναλάβει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων². Ὁ Δ. Σχινᾶς, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς του, φυλασσομένης ἐν τῷ αὐτῷ ἀρχεῖῳ, εἶχεν λάβει ἐντολὴν παρὰ τοῦ Καποδιστρίου, ὅπως, μεταβαίνων εἰς Βουκουρέστι, Βιέννην καὶ Τεργέστην, « πληροφορηθῇ καλῶς περὶ τῶν κατὰ τὸν Ρήγαν ». Ἐπομένως, τὰ ἀντίγραφα ταῦτα συνέλεξεν ἢ ἔγραψε βάσει ἄλλων, ἐκεῖ ἔνθα ἔζησεν ὁ Ρήγας καὶ ὑπῆρχον ζῶσαι παραδόσεις, πιθανῶς εἰς Βουκουρέστιον. Μόνον ὅτι, κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν νέων γεγονότων ἢ τῆς σκοπιμότητος πρὸς διάδοσιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, εἶχον γίνεαι πολλαὶ μεταβολαί, ἀπαλοίφαι καὶ προσθῆκαι. Ἐκαστος ἐκ τῶν ἀντιγραφῶν ἐνόμιζεν ἐπιτετραμμένον νὰ ἀφαιρέσῃ ὅ,τι δὲν εὑρίσκεν ἐπίκαιρον ἢ νὰ μεταβάλλῃ ἢ νὰ προσθέσῃ στίχους νέους, ἰδίου ἢ ἄλλου τινός, πολλάκις ἀνουςίους καὶ κακοτέχνους καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐμφανῶς σήμερον ἐμβολίμους, ρίπτων τούτους ἐπὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς φήμης τοῦ ἐθνομάρτυρος ! Οὕτω καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » τοῦ Ρήγα, ὡς καὶ εἰς ἄλλα χειρόγραφα, καὶ εἰς ἐκεῖνο τοῦ ἀρχείου Καποδίστρια ὑπέστη σημαντικὰς μεταβολάς. Περιλαμβάνει 33 ἑξαστίχους στροφάς, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον 9 ἀνευρίσκονται ἄνευ παραλλαγῶν ἢ μὲ ἐλαχίστας διαφορὰς εἰς τὸ ἐκ 42 στροφῶν φυλλάδιον τῆς Κερκύρας τῆς ἐκδόσεως Περραιβοῦ. Αἱ λοιπαὶ εἴτε ἀποτελοῦν μίμησιν ἢ πλήρη παραλλαγὴν, εἴτε εἶναι ὅλως νέαι, μεταγενέστερα κατασκευάσματα, πολλάκις κατὰ μίμησιν ἢ δανεισμὸν φράσεων καὶ στίχων ἐκ δημοτικῶν ἢ ἄλλων τραγουδιῶν³.

1. C a r l I k e n, Eupnomia, Darstellungen und Fragmente neugriechischen Poesie und Prosa, in Originalen und Übersetzungen, Grimma 1827, τ. Α' - Γ', τ. Β', σ. 120 κ.έ.

2. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα τῶν Θουρίων τοῦ ἀρχείου Καποδίστρια εἶδε πρῶτος καὶ ἐσχολίασεν ὁ Κ. Ἀμαντος, δημοσιεύσας τὸ κείμενον τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », ὡς ἔχει ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ εἰς « Ἑλληνικά », τ. Η' (1935), σ. 197 κ.έ.

3. Αἱ στροφαὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », κοιναὶ εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ ἀρχείου τοῦ Καποδίστρια καὶ εἰς τὸ φυλλάδιον τῆς Κερκύρας, εἶναι ὡς αἱ δημοσιευόμεναι ἐκ τοῦ τελευταίου κατωτ. ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 4, 15, 16, 21, 33 καὶ 34. Ἡ πλέον χαρακτηριστικὴ μεταβολὴ εἶναι ἡ τῆς 2ας στροφῆς στ. 3 - 4, ἔνθα ἡ ἐκδοσις Κερκύρας περιλαμβάνει « διέτε τὴν Ἰταλίαν - πῶς πῆρ' ἐλευθερίαν », παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ προβάλλῃ ὁ Ρήγας τῷ 1797 μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τοῦ Βοναπάρτου. Ἀλλὰ μεταγενεστέρως οἱ στίχοι αὗτοί δὲν εἶχον νόημα καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς μετέβαλε : « ἰδῆτε τὴν Σερβίαν - πῶς πῆρ' ἐλευθερίαν ». Καὶ αὐτὸ βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφῇ τῷ 1797, ὅτε δὲν εἶχεν ἐλευθερωθῇ ἡ Σερβία !

Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ θέμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ὁ χάριν τοῦ Καποδίστρια προβάς εἰς εἰδικὰς ἐπιτοπίους ἐρεῦνας διεπίστωσεν ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », ἀνεξαρτήτως τῶν μεταγενεστέρων μεταβολῶν, ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Ρήγα.

Ἐκ τῶν μαρτυριῶν ἀπομνημονευματογράφων καὶ ἱστορικῶν τοῦ ἀγῶνος, ἀξιόλογος εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰω. Φιλήμονος, ὁ ὅποιος εἶχε συλλέξει μετὰ προσοχῆς πᾶν στοιχεῖον ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Φιλήμων δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶναι γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα¹. Ἄλλος ἀπομνημονευματογράφος τοῦ ἀγῶνος, ὁ Ν. Σπηλιάδης, γράφει: « Καὶ ὁ ἀθάνατος Ρήγας Φερραῖος ὡς ἥρωας τοὺς ἐξύμνησε (τοὺς Κλέφτες)· αὐτὸς οὗτος ἀναφέρει καὶ τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὸ πολεμικόν του ᾄσμα, τὸ κατὰ τὴν Γαλλικὴν πορείαν (= marche, στρατιωτικὸν Θούριον) dansons la carmagnole: ἰδὲ τὸν Κολοκοτρώνη, τοὺς Τούρκους πῶς σκοτώνει· κόπτει, πατεῖ, ξεσχίζει τὴν Τουρκιὰ βρὲ παιδιά! »². Ὁ Σπηλιάδης δὲν μνημονεύει ρητῶς τὸν « πολεμικὸν ὕμνον », ἀλλ' εἶναι σαφέστατον ὅτι περὶ αὐτοῦ πρόκειται, δεδομένου ὅτι εἰς αὐτὸν ὁ Ρήγας ἐξυμνεῖ τοὺς Κλέφτες, οἱ δὲ περὶ Κολοκοτρώνη στίχοι ἀνευρίσκονται μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν εἰς τὴν 30ὴν στροφὴν τοῦ « πολεμικοῦ ὕμνου ». Τέλος ὁ Πολυζωίδης, καὶ αὐτὸς ζήσας τὰ τοῦ ἀγῶνος, γράφει ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ρήγα συντεθέντα ᾄσματα ἦσαν δύο, ὁ Θούριος καὶ ὁ Παιὰν « Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν... », ἐπομένως δὲ ὁ πολεμικὸς ὕμνος³.

Εἰς πολλὰς συλλογὰς ἐθνικῶν ᾄσμάτων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶχε περιληφθῇ ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἐν πρώτοις, θεωροῦμεν ὡς ἰδιαιτέρας σημασίας τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῇ λαθραιτύπῳ συλλογῇ ἐθνικῶν ᾄσμάτων, ἡ ὁποία ἐξεδόθη εἰς τὸ Ἰάσιον τῷ 1821 ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου, περιλαμβάνεται, ἔστω καὶ μετὰ πολλῶν ἀλλοιωσέων ἢ προσθηκῶν καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » ὡς ᾄσμα τοῦ Ρήγα⁴. Ἀξία ἰδιαιτέρου λόγου εἶναι ἡ συλλογὴ τοῦ Μ. Ραπτάρχη, ἡ ἐκδοθεῖσα τῷ 1868 ὑπὸ Κ. Τεφαρίκη, ἔνθα δημοσιεύονται δώδεκα στροφαὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », ὡς ἀκριβῶς ἔχουν αὗται καὶ εἰς τὸ ἐντυπον τῆς Κερκύρας τοῦ 1798,

1. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκ. περὶ τῆς Φιλ. Ἐτ., σ. 98. Ἐν συνεχείᾳ (σ. 99) ὁ Φιλήμων γράφει: « Καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, δύο κυρίως ἦσαν αἱ ποιήσεις τοῦ Ρήγα... Ὁ Θούριος ὡς πότε παληκάρια καὶ ὁ παιὰν ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν ».

2. Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', σ. 564, σημ. 1. Ἀξίον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ὅτι ὁ Σπηλιάδης εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, ὁ ὅποιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας, ὡς διεπίστωσε καὶ ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. λεπτομερέστερον κατωτ.

3. Ἀ. Πολυζωίδου, Τὰ νεοελληνικά, τ. Β', σ. 158, σημ. 1.

4. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀνωνύμου καὶ ἀχρονολογήτως ἐκδοθέντος φυλλαδίου τοῦ Μ. Βερνάρδου « ᾄσματα καὶ πονημάτια διαφόρων ». Περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐγγράψαμεν ἤδη ἄνωτ. ἐν κεφ. Γ' τοῦ Μέρους τούτου, ὡς γράφομεν δὲ καὶ κατωτέρω ἐν κεφ. Σ'.

μετὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι ἐλήφθησαν « ἐκ σπανίας συλλογῆς περιεχούσης ἀποσπάσματα τῶν διασωθέντων χειρογράφων τοῦ ἀοιδίου ποιητοῦ »¹. Χειρόγραφα τῶν ποιημάτων αὐτῶν τοῦ Ρήγα δὲν διεσώθησαν, διότι κατεσχέθησαν, ὡς ἐξετέθη ἄνωτέρω, ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας. Ἐν τούτοις, ἡ δῆλωσις ὅτι ταῦτα προήρχοντο ἐξ αὐτογράφων τοῦ Ρήγα μαρτυρεῖ τὴν ἐπικρατοῦσαν πεποίθησιν ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » ἦτο γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα.

Ἦδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ ἐκ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως ἀντιλούμενα στοιχεῖα περὶ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου ». Εἰς τὰ δύο δικαστικὰ πορίσματα, τόσον εἰς τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Ρήγαν, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ τυπογραφείου, ἐνθα ἐτυπώθησαν τὰ δύο φυλλάδια, Πούλιον, δὲν ἀναγράφονται αἱ λέξεις « Πατριωτικὸς ὕμνος ». Οὐδεὶς ἄλλωστε τίτλος προσδιορίζεται τόσον διὰ τὸ πρῶτον, ὅσον καὶ διὰ τὸ δεύτερον ἄσμα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνοντο εἰς τὸ δεύτερον φυλλάδιον τοῦ Ρήγα. Μόνον εἰς τὸ δεύτερον πόρισμα μνημονεύεται ὁ γενικὸς τίτλος τοῦ φυλλαδίου « Ἐγκόλπιον ». Τὰ δύο πορίσματα περιορίζονται νὰ τονίσουν ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἄσματα ἦσαν « σφόδρα ἐπαναστατικά », ὅτι περιελάμβανον λογοκοπίας κατὰ τῶν τυράννων, ὅτι ἐκίνουν τὸν λαὸν εἰς ἀποστασίαν καὶ τέλος ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἦτο ἑλευθέρα « ἑλληνικὴ » μίμησις τοῦ γαλλικοῦ *la Carmagnole*, τὸ δὲ δεύτερον τοῦ γερμανικοῦ *Freut euch des Lebens*.

Πόθεν ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ συνάγει ὅτι τὸ πρῶτον ἄσμα ἦτο μίμησις τῆς *Carmagnole*, ἀφοῦ ὁ δικαστὴς δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἐνώπιόν του τὸ γαλλικὸν αὐτὸ ἐπαναστατικὸν ἄσμα, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσαγωγή ἀπηγορεύετο εἰς Αὐστροίαν, πιθανὸν δὲ οὐδέποτε εἶχεν ἀναγνώσει τὸ κείμενον τούτου ; Ἡ πλέον εὐλογοφανὲς ἐκδοχὴ θὰ ἦτο ὅτι ἔφερεν ἐπὶ τοῦ τίτλου τὴν ὑπόδειξιν αὐτήν,

1. Παρνασσὸς ἡ ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων τεμαχίων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἐσταχυολογήθη ὑπὸ ΡΧΧ, ἐκδίδοντος Κ. Τεφαρίκη, Ἀθ. 1868, σ. 18. Κακῶς μνημονεύεται ὁ Κ. Τεφαρίκης ὡς συλλογεύς, ἐνῶ εἶναι ἀπλῶς ὁ ἐκδότης. Ἡ συλλογὴ εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ ΡΧΧ, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ Μ. Ραπτάρης, Ἕλλην λόγιος τῆς ἐποχῆς, δημοσιεύσας κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου περίοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἀθήναις πολλὰς ἐργασίας, ἰδιαιτέρως δὲ τῷ 1862 « ἀνάμεικτα συγκείμενα ἐξ ὕλης ποικίλης πεζῆς καὶ ἑμμέτρου ». Εἰς τὸν Ρ[απτάρην] πρέπει νὰ ἀνήκῃ καὶ ἡ ἐν τέλει τῆς δημοσιεύσεως τῶν δύο ποιημάτων τοῦ Ρήγα (σ. 20) σημείωσις : « Σημειωτέον ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας πολλαχοῦ φέρονται διαφοροτρόπως, παραμορφωμένα ὑπὸ μεταγενεστέρων χειρῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς ἕτερον ἀποδίδονται πρόσωπον. Ἡμεῖς ἐξελεξάμεθα ταῦτα ὡς ἔχουσιν ἐκ σπανίας συλλογῆς, περιεχούσης ἀποσπάσματα τῶν διασωθέντων χειρογράφων τοῦ ἀοιδίου ποιητοῦ ». Τοιαῦτα « διασωθέντα χειρόγραφα » τοῦ Ρήγα εἶναι βεβαίως ἀνύπαρκτα. Εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » περιλαμβάνει 72 στίχους, παραλειπομένων τῶν ὀνομαστικῶν ἐκκλήσεων πρὸς τοὺς Ἀρματολούς καὶ Κλέφτες.

ὅπως ψάλλεται « εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας », ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ Θούριος φέρεται ἔχων τὴν ὑπόδειξιν ὅτι θὰ ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον « μιὰ προσταγὴ μεγάλη ». Ἄλλ' ἡ ἔκδοσις τῆς Κερκύρας, τὴν ὁποίαν δεχόμεθα ὡς πιστὴν ἀνατύπωσιν, δὲν φέρει οὐδεμίαν τοιαύτην ἔνδειξιν. Τοῦναντίον, ὁ Περραιβὸς παρέχει τὴν ἔνδειξιν « εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας » εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἰδικοῦ του ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε συμβιβάζεται πολὺ περισσότερον εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα καὶ τὴν μορφήν τῆς « Καρμανιόλας », ἔχει δὲ ἐπὶ λέξει μὲ ἑλληνικὰ γράμματα ἄνευ μεταφράσεως τὸν τελευταῖον στίχον τῆς ἐπιδόου « dansons la carmagnole - vive le son du canon » (καὶ Περραιβός : « ἐβίβα Μποναπάρτε - ἐ λὲ σὸν ντοῦ κανόν »). Ἐκτὸς τούτου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ λογοκρισία εἶχε δώσει τὸ « τυπωθήτω » εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ δευτέρου αὐτοῦ φυλλαδίου, ἀμφιβάλλομεν δὲ ἂν θὰ ἐπετυγχάνετο τοῦτο, ἐφ' ὅσον θὰ εἶχεν ἐπὶ τοῦ τίτλου τὴν ἔνδειξιν ὅτι ψάλλεται « εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας », ἵσματος τοῦ ὁποίου καὶ μόνον τὸ ὄνομα θὰ προεκάλει τὴν φρίκην ἐν Αὐστρίᾳ, διότι διεκωμῶδει τὴν « Madame Veto », τὴν αὐστριακὴν βασίλισσαν Μαρίαν Ἀντουανέτταν καὶ ἐξύμνει τὴν λαιμητόμον, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε πέσει ἡ κεφαλὴ της¹.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ἀναγράψει εἰς τὰ κατασχεθέντα χειρόγραφα του τὴν ἔνδειξιν αὐτήν, κατὰ τὴν συνήθειάν του ἄλλωστε νὰ στιχουργῇ εἰς μέτρον γνωστοῦ ἤχου, τὸν ὁποῖον καὶ νὰ ὑποδεικνύη πρὸς εὐκο-

1. Ὁ Α. Βρανούσης εἰς τὴν, ὡς ἄνωτ., ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του ἀναλύει ἐκτενῶς τὰς ἀπόψεις μου περὶ « Ἐγκολπίου » καὶ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » τοῦ Ρήγα, τὰς ἐκτεθείσας εἰς τὸ ἔργον μου « Les œuvres de Rhigas », σ. 40 κ.έ. καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι ἔδωσα εἰς αὐτὸ « τὴν πληρέστερη διαπραγμάτευσι τοῦ θέματος ». Εἰς τὸ τέλος ὁμῶς εὐρίσκει ὅτι « ἄφησα ἓνα κενό, παραμερίζοντας τὴν πληροφορίαν τῆς ἀνακρίσεως ὅτι ἦταν « ἀπομίμησις » τοῦ γαλλικοῦ la Carmagnole ». Ἐν πρώτοις, δὲν παρέμερισα τὴν πληροφορίαν αὐτήν, τὴν ὁποίαν μάλιστα ὑπογραμμίζω κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου (κεφ. Une seconde brochure inconnue) γράφων (σ. 37) : « D'après Rhigas, l'une (chanson) n'aurait été qu'une imitation de la chanson française « La Carmagnole » et l'autre de la chanson allemande « Freut euch des Lebens ». Καὶ πράγματι, ὡς ἄνωτέρω ἐξετέθη, εἰς τὰ αὐτόγραφα καὶ εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ρήγα στηρίζεται ἡ πληροφορία αὕτη (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 66). Ὡς δὲ ἀναγνωρίζει καὶ αὕτη ἡ ἀνάκρισις (ἑ.ἀ.), ἡ ὁποία τελικῶς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ χειρόγραφα καὶ ἔντυπον, ἐπρόκειτο « περὶ πρωτοτύπου ἔργου τοῦ Ρήγα ». Ἐπομένως, ἡ « ἀπομίμησις » δὲν ἦτο παρὰ μία ἀπλὴ σύστασις, καθ' ὅλας μάλιστα τὰς ἐνδείξεις ὑπάρχουσα μόνον εἰς τὸ χειρόγραφον καὶ ἀγνωσμένη εἰς τὸ ἔντυπον, νὰ ψάλλεται τὸ ᾄσμα αὐτό, ἐντελῶς διάφορον κατὰ τὸ κείμενον, εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας. Ἐκθέτων δὲ τὰ τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐκδόσεως τούτου, δὲν εὗρον ἀναγκαῖον νὰ ἀσχοληθῶ περισσότερον μὲ τὸν ἦχον τῆς « Καρμανιόλας », ἀφοῦ, ἄλλωστε, καὶ ἂν ἀκόμη συνιστᾶτο οὗτος εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἐντύπου, πιθανώτατα θὰ ἔμενεν ἄνευ ἀποτελέσματος ἡ σύστασις, διότι ὁ ἦχος τῆς « Καρμανιόλας » οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἦτο γνωστὸς εἰς τὰς μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

λωτέραν διάδοσιν. Ἄλλ' ὁ Πούλιος, προκειμένου νὰ δημοσιευθῇ τὸ φυλλάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον περιελήφθη καὶ ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », μὲ τὴν ἄδειαν τῆς λογοκρισίας, θὰ ἀπῆλειψε τὴν ἔνδειξιν ταύτην. Κατὰ τὸ δεύτερον πόρισμα ὁ δικαστὴς εἶχεν ἐνώπιόν του τὸ ἐκδεδομένον κείμενον. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ προσθέσῃ καὶ τὴν μὴ ὑπάρχουσαν ἐν τῷ φυλλαδίῳ ἔνδειξιν ταύτην, ἀφοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὰ αὐτόγραφα τοῦ Ρήγα, μολονότι ἀναγνωρίζετο ῥητῶς ὅτι πρόκειται περὶ πρωτοτύπου ἔργου.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε ὑπῆρχεν, εἴτε ὄχι ἡ ὑπόδειξις αὕτη, ἐπρόκειτο περὶ ἐξωτερικῆς καὶ συμβατικῆς ἐνδείξεως, συνδεδεμένης πως μὲ τὸ μέτρον τοῦ ποιήματος, ἀλλ' ἄνευ οὐδενὸς ὀργανικοῦ συνδέσμου μὲ τὸ κείμενον τούτου. Οὐδὲ μία κοινὴ λέξις, οὐδὲ τὸ παραμικρὸν κοινὸν νόημα συναντᾶται εἰς τὰ δύο ποιήματα. Ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » δὲν ἔχει ὥς ποίημα καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν μὲ τὸ κείμενον τῆς γαλλικῆς « Καρμανιόλας », ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶναι ἀνούσιον καὶ ἀσυνάρτητον λαϊκὸν κατασκευάσμα, στερούμενον πάσης ποιητικῆς πνοῆς, παραμεῖναν δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ἐψάλλετο καὶ ἐχορεύετο ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῶν ἀβρακώτων τὰς ὥρας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ λαϊμητόμος ἔπιπτεν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν. Ὁ « ὕμνος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας », εἶναι μία νέα, μετὰ τὸν Θούριον, καὶ περισσότερον ἔντονος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον ποιητικὴ, πολεμικὴ ἰαχή, στρεφομένη καθαρῶς πρὸς τοὺς Ἑλληνας πολεμιστὰς διὰ τὴν κινητοποίησιν των πρὸς ἀγῶνα ἐλευθερίας. Ἐπομένως, δὲν ἔχει, ὥς νόημα, ἀπολύτως καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν γαλλικὴν « Καρμανιόλαν » καὶ νομίζομεν ὅτι μόνον συμβατικῶς δύναται νὰ ἀποκαλῆται « ἡ ἑλληνικὴ Καρμανιόλα ».

Ἀναμφισβητήτως, ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » δὲν ἔχει τὴν ποιητικὴν πνοὴν τοῦ « Θουρίου », οὐδεμία δὲ σύγκρισις εἶναι δυνατὴ μεταξὺ τοῦ ἑνὸς ποιήματος τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ ἄλλου. Τοῦτο ἄλλωστε ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος λόγος νὰ ἀρνοῦνται ἢ νὰ διστάζουν νὰ κατατάξουν τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » μεταξὺ τῶν γνησίων ἔργων τοῦ Ρήγα. Ἐν τούτοις, πρὸς κατανόησιν τῆς πατρότητος τοῦ ποιήματος, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἄλλοι οἱ σκοποὶ τοῦ « Θουρίου » καὶ ἄλλοι τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », ὥς ἄλλαι ὑπῆρξαν αἱ περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγράφη τὸ ἓν καὶ ἄλλαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγράφη τὸ ἄλλο.

Ὁ « Θούριος » εἶναι νευρῶδες ποίημα ἐλευθερίας, περικλεῖον ὑψηλὰ ἰδεώδη καὶ διακηρυῖσσον τεραστίας ὀλκῆς πολιτικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας εἶχε συλλάβει ἤδη ὁ Ρήγας, ἐμπεποτισμένος μὲ τὴν ἰδεολογίαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅταν συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ ἀνάψῃ τὴν ἐπαναστατικὴν φλόγα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ ζήσουν ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς, ἀνεξαρτήτως ἐθνότητος, γλώσσης καὶ θρησκείας, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πολιτικὸν σύστημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος. Ἦτο κήρυγμα ἐλευθερίας, πολιτικὸν πρόγραμμα καὶ συγχρόνως ὄραμα, τὸ ὁποῖον ἔδιδε

σφοδρὰν πνοὴν εἰς τοὺς στίχους του. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἐγράφη, ὅτε ὁ ποιητὴς ἀκόμη εὗρίσκετο εἰς τὸ Βουκουρέστι, εἰς τὴν ἐκεῖ ἑλληνοβαλκανικὴν ἀτμόσφαιραν. Ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶναι μόνον πολεμικὸν σάλπισμα, ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων πρὸ παντός, τοὺς Ἀρματωλοὺς καὶ Κλέφτες, ἔπειτα πρὸς ὅλους ἐν γένει τοὺς ὁμογενεῖς του, οἱ ὅποιοι θὰ ἐλάμβανον τὰ ὄπλα ἐναντίον τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων καὶ διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των. Δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ὕμνον αὐτὸν θέσις διὰ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαούς, τοὺς ὁποίους ἀγνοεῖ καθ' ὁλοκληρίαν, τοὺς δὲ Τούρκους, τοὺς ὁποίους εἰς τὸν Θούριον περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν τυραννουμένων ὑπὸ τοῦ σουλτάνου λαῶν καὶ ἐμμέσως καλεῖ πρὸς κοινὸν ἀγῶνα ἐλευθερίας, εἰς τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » μυκτηρίζει καὶ προπηλακίζει.

Εἰς τὸ ποίημα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ Ρήγα ὁμιλεῖ τὸ σκλαβωμένον Γένος καὶ μόνον διὰ τὸ Γένος παρορμᾷ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Οἱ στίχοι εἶναι ἀπλοῖ, πολὺ ἀπλοῖ, νοήματα δὲ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα πλὴν ἑνὸς καὶ μόνου: τοῦ φοβεροῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν τυράννων Τούρκων καὶ διὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος. Κατὰ τὴν συνήθειάν του, ὑπενθυμίζει τὰς παλαιὰς δόξας τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, προβάλλων πρὸς μίμησιν τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὰς ἥρωικὰς θυσίας τοῦ Λεωνίδου. Εἶναι πολεμικὸν σάλπισμα, ἀρμόζον περισσότερον εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὰ συνθήματα τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, διακηρύσσον τὸ ἀμείλικτον κτύπημα κατὰ τῶν τυράννων καὶ τὸν « ἀφανισμὸ τῆς Τουρκίας », διὰ νὰ σωθῇ καὶ νὰ θριαμβεύσῃ τὸ Γένος! Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι ἐκάστης ἑξαστίχου στροφῆς « μὲ χαρὰ στὴ φωτιά » καὶ « μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά », κ.λ.π., καθιστοῦν προφανὲς ὅτι εἴτε ὥς ᾄσμα, εἴτε ὥς ἀπαγγελλόμενον ποίημα, εἶχε σκοπὸν νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ νὰ παρορμᾷ τοὺς μαχητὰς τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὰς ὥρας τῶν μαχῶν. Ἄλλωστε ἡ δημοσίευσίς του εἰς τὸ « στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον », ὁμοῦ μετὰ τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν καὶ τῶν διδαγμάτων περὶ τῆς τέχνης διεξαγωγῆς πολέμου, δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν περὶ τούτου¹.

1. Παρ' ὅλας αὐτὰς τὰς βασικὰς διαφορὰς εἰς διατύπωσιν ἐννοιῶν καὶ εἰς ποιητικὴν ἀπόδοσιν τούτων, ὑπάρχουν στίχοι τινὲς ἐμφανίζοντες ὁμοιότητας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ εἶναι τυχαῖαι, ἀλλὰ πάντως ἐπιτρέπουν συσχετισμὸν τινα. Οὕτως, εἰς τὸν Θούριον, στ. 1 « ὥς πότε παλικάρια... » εἰς τὸν « πατριωτικὸν ὕμνον » στ. 1, στρ. 4: « Ὡς πότε ἡμεῖς ὑπομονή » καὶ στ. 1, στρ. 9 « Ὡς πότε, ἄνδρες ξακουστοί — νὰ εἰστε πάντα σφαιλιστοί ; — Σ' ἐρήμους καὶ στὰ δάση ». Εἰς τὸν « Θούρ. » στ. 117 « Πῶς οἱ Προπάτορές μας, ὁρμούσαν σὰν θεριά » καὶ εἰς τὸν « πατρ. ὕμν. » στ. 3 - 4, στρ. 6 « Παράδειγμα μᾶς εἶναι, τῶν προπατόρων μνήμαι ». Εἰς τὸν « Θούρ. » στ. 119 « Ἐτζι κ' ἐμεῖς, ἀδέλφια » καὶ εἰς τὸν « πατρ. ὕμν. » στ. 1, στρ. 3 « Ἐτζι κ' ἐμεῖς, ὦ ἀδελφοί ». Εἰς τὸν « Θούρ. » στ. 123 « νὰ λάμπῃ ὁ Σταυρός » καὶ εἰς τὸν « πατρ. ὕμν. » στ. 1, στρ. 40 « Νὰ λάμπῃ πάλιν ὁ Σταυρός ».

Τὸ μᾶλλον χαρακτηριστικὸν τοῦ ποιητικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα εἶναι ὅτι ἀπευθύνεται ὀνομαστὶ πρὸς ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀρματωλῶν καὶ Κλεφτῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τῶν ὁποίων ἐξυμνεῖ τοὺς ἥρωισμούς καὶ τοὺς ὁποίους παρορμᾷ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Βεβαίως, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ὅπως ὁ Μπότσαρης, ὁ Ζαχαριάς, ὁ Κοντογιάννης, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Βαρνακιώτης κ.λ.π., ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς κύκλους τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπου διελαλοῦντο τὰ κατορθώματά των. Ἐν τούτοις, πολλοὶ ἄλλοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ μερικοὶ ἀναγραφόμενοι μὲ βαπτιστικά ὀνόματα ἢ μὲ παρωνύμια, ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν σήμερον περὶ ποίων πρόκειται, δὲν θὰ ἦσαν τόσον γνωστοὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ὁ Ρήγας θὰ ἐφρόντισε νὰ λάβῃ πληροφορίας ἐξ Ἑλλάδος καὶ θὰ ἔκαμεν εἰδικὴν ἔρευναν περὶ τούτου, διὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸν ὕμνον τῶν κατορθωμάτων καὶ τὰς παρορμήσεις πρὸς τοὺς ἥρωας τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων, τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ συναγείρῃ διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑθνους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τοὺς Κλέφτες καὶ Ἀρματωλοὺς στίχοι, ἀνευρίσκονται μόνον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ γενομένην ἔκδοσιν τοῦ 1798, ἀγνοοῦνται δὲ εἰς τὰς μετέπειτα ἐκδόσεις, ἐγέννησεν ἀμφιβολίας ὥς πρὸς τὴν γνησιότητά των. Οὕτως, ἐξεφράσθη ἡ γνώμη ὅτι οἱ στίχοι αὐτοὶ προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Ἐπὶ Ἀντισυντονιστικὴν, εἶχε παραμείνει εἰς τὴν Πρέβεζαν καὶ τὴν Πάργαν, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ πληροφορηθῇ λεπτομερῶς τὰ τῶν ἡρωικῶν πολεμιστῶν τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ρήγαν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ συλλέξῃ τόσον λεπτομερεῖς πληροφορίας εἰς τὴν Βιέννην. Ἄλλ' ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ὁ Περραιβός, δημοσιεύων κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ ἴδια ποιήματα, εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ παρενθέσῃ εἰς αὐτὰ καὶ τοὺς στίχους περὶ Κλεφτῶν καὶ Ἀρματωλῶν καὶ ὅχι νὰ παρεμβάλλῃ τούτους εἰς ἔργον τοῦ Ρήγα. Δὲν θὰ παρέλειπε δὲ νὰ εἴπῃ τοῦτο μεταγενεστέρως, ἂν πράγματι εἶχε συμβῇ. Ἐξ ἄλλου, ἀνεφέρθημεν ἀνωτέρω καὶ εἰς ἄλλας πηγάς, αἱ ὁποῖαι μνημονεύουν στίχους τοῦ τμήματος τούτου, ὥς περὶ Κολοκοτρώνη, Κοντογιάννη κλπ., ὥς ἀνήκοντας εἰς τὸν «Πατριωτικὸν ὕμνον» τοῦ Ρήγα. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προμνημονευθεῖσαν ὥς γενομένην ὑπὸ τοῦ Μ. Βερνάρδου ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα τῷ 1821 ἐν Ἰασίῳ, μολονότι παραλείπονται οἱ λοιποὶ σχετικοὶ πρὸς τοὺς Ἀρματωλοὺς στίχοι, ἀνευρίσκεται σχεδὸν πιστῶς τὸ 21ον ἐξάστιχον μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Μπότσαρη ἔχει ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ζαχαριά. Ὡς πρὸς τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζῃ μετὰ τόσης ἀκριβείας τὰ τῶν πολεμιστῶν τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς αὐτὴν παρσκευάζε τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν δὲ ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς ἐστήριζε κατὰ σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν Κλεφτῶν καὶ Ἀρματωλῶν, χάριν τῶν ὁποίων

ἄλλωστε συνέθετε τὸν « πατριωτικὸν ὕμνον ». Ἐπομένως ἦτο, ὑποχρεωμένος νὰ πληροφορηθῇ μέσῳ τῶν πολυπληθῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἐκ τῆς Τουρκίας μετέβαινον εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ Αὐστρίαν, πᾶσαν λεπτομέρειαν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀρματωλοὺς καὶ Κλέφτες.

Δὲν φαίνεται νὰ ἦτο διαδεδομένος ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Ρήγα καὶ τὰ δημοσιευθέντα φυλλάδια κατεσχέθησαν πάντα καὶ κατεστράφησαν. Βάσει τοῦ ἀντιγράφου, τὸ ὅποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Περραιβὸς εἰς Κέρκυραν, ἐγένετο ἡ ἐκδοσις τοῦ 1798, ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐλάχιστα, ἐγκλεισθέντα εἰς εἰδικὰ ἀρχεῖα, διεσώθησαν ἐκ τῆς καταστροφῆς ἀντίτυπα. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων ἀντιτύπων ἐγένοντο ἀντίγραφα τινά. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ Βιέννης, ἐκτὸς τοῦ Περραιβοῦ, καὶ ἄλλοι ἔμπιστοι Ἕλληνες νὰ εἶχον ἀντιγράψει τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » καὶ εἶχον παραλάβει μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν Τουρκίαν. Πάντως, ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » δὲν ἦτο ὅλως δι' ὅλου ἄγνωστος ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἔχομεν δὲ ἐνδείξεις ὅτι, τοῦλάχιστον στροφαίτινες, ἦσαν γνωσταὶ καὶ ἐψάλλοντο ἢ ἀπηγγέλλοντο. Οἱ Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφτες ἦσαν ἰδιαιτέρως ὑπερήφανοι δι' ὅσα ἐγράφοντο δι' αὐτοὺς, ἐγράφη δὲ ἄνωτέρω ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης συνήθιζε νὰ ἀπαγγέλλῃ τοὺς ἀναφερομένους εἰς αὐτὸν στίχους. Ἐξ ἄλλου, τετράστιχά τινά ἐκ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου » διεδόθησαν μεμονωμένως εἰς τὰς τάξεις τῶν Κλεφτῶν καὶ ἔλαβον χαρακτῆρα δημοτικῶν ᾠσμάτων. Οὕτως, ὁ Φωριέλ εἰς τὴν « Συλλογὴν τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων τῆς Ἑλλάδος » παραθέτει καὶ τὸ τετράστιχον « Ὅποιος τυράννους δὲν ψηφεῖ - Κι' ἐλεύθερος στὸν κόσμον ζεῖ - Δόξα, τιμὴ, ζωὴ του - εἶν' μόνο τὸ σπαθὶ του », παρέχει τὴν διευκρίνησιν δὲ ὅτι οἱ στίχοι αὗτοὶ ἦσαν χαραγμένοι εἰς τὸ οἰκογενειακὸν ξίφος τῆς οἰκογενείας τῶν Κοντογιανναίων¹.

1. Fa u r i e l, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 87 κ.ἐ. Ὁ Φωριέλ, ὁ ὅποιος πιθανώτατα διετέλει ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου », διέγνωσεν ὅτι οἱ στίχοι αὗτοὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν κύκλον τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, ἡ γλῶσσα δὲ καὶ ἡ μορφή των δὲν ἐπιτρέπει ταυτισμὸν πρὸς τὰ τραγούδια αὐτά. Καὶ ὁ Aug. Fa b r e, Histoire du siège de Missolonghi, Paris 1827, γράφει ὅτι εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοντογιανναίων τὸ ἀξίωμα τοῦ Καπετάνιου (ἀρχιαρματωλοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας) μετεφέρετο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν διὰ τῆς σπάθης, ἡ ὁποία εἶχε χαραγμένον τὸ ἔμβλημα αὐτό. Σημειωτέον ὅτι τοὺς αὐτοὺς στίχους τοῦ « πατριωτικοῦ ὕμνου » κατεχώρισαν εἰς τὰς συλλογὰς τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ὁ Σπ. Ζα μ π έ λ ι ο ς (ἑ.ἀ., σ. 603) καὶ ὁ P a s s o w (ἑ.ἀ., σ. 19), πιθανῶς δανεισθέντες τούτους ἐκ τῆς ἐκδόσεως Φωριέλ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν δύο τινά: Ἡ ὅτι τὸ τετράστιχον αὐτὸ ὡς δημοτικὸ τραγοῦδι ἦτο πολὺ διαδεδομένον καὶ ὁ Ρήγας ἐχρησιμοποίησεν αὐτό, ἢ ὅτι ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος », τοῦλάχιστον ὡς πρὸς ὠρισμένα τετράστιχα, εἶχε φθάσει μέχρι τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι ἔλαβον αὐτὸ ὡς ἔμβλημα.

Ἄλλ' ἀκριβῶς, οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀνευρίσκονται ἐλαφρῶς παρηλλαγμένοι εἰς τὴν 32^{αν} στροφὴν τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου ».

Παλαιότερον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἐγγύτερον παρελθόν, ἐδημοσιεύθη πολλάκις, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, τὸ κείμενον τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου »¹. Ἐν τούτοις, ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ ἀναδημοσιεύσωμεν καὶ ἡμεῖς κατωτέρω τὸ κείμενον τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτοῦ ποιήματος τοῦ Ρήγα, ὥς ἔχει ἐν τῷ φυλλαδίῳ τῆς Κερκύρας, ἵνα καταστήσωμεν τοῦτο πλεόν πρόσφορον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ σχόλια, τὰ ὅποια διευτύψαμεν ἀνωτέρω.

ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ

τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας
πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν Ἑλευθερίας

1.

Ὅλα τὰ ἔθνη πολέμοῦν
καὶ στοὺς Τυράννους τοὺς ὀρμοῦν,
ἐκδίκησιν γυρεύουν
καὶ τοὺς ἐξολοθρεύουν·
καὶ τρέχουν γιὰ τὴν δόξαν
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

2.

Κ' ἐκεῖνα ποὺ ἀποκοτοῦν,
ὅ,τι κι' ἂν θέλουν ἀποκοτοῦν·
διέτε τὴν Ἰταλίαν,
πῶς πῆρ' ἐλευθερίαν
καὶ τρέχει γιὰ τὴν δόξαν,
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

3.

Ἐτzi κ' ἡμεῖς, ὦ ἀδελφοί,
νὰ σηκωθοῦμεν μὲ ὀρμή,
ἐκδίκησιν ζητοῦντες,
Τυράννους ἀπολοῦντες,
γιὰ τὴν Ἑλευθερίαν
μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

4.

Ὡς πότ' ἡμεῖς ὑπομονή,
καὶ νὰ μὴν βγάνωμεν φωνή;
Σὰ νὰ ἴμαστε δεμένοι,
ζοῦμεν τυραννισμένοι,
καὶ καταφρονημένοι,
στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

1. Ἡ πρώτη πιστὴ ἀνατύπωσις τοῦ φυλλαδίου τῆς Κερκύρας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτος ὕμνος Ρήγα τοῦ Φερούιου, ἐν περ. « Παρνασσός », τ. Η' (1884), σ. 327 κ.έ. — Κ. Ἀμάντου, Ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα, εἰς « Ἑλληνικά », τ. Η' (1935), σ. 197 κ.έ. — Λ. Βρανούσης, ἔ.δ., σ. 47 κ.έ. Ὁ Ἀ. Σιγάλας (Συλλογὴ ἐθνικῶν ᾠσμάτων, Ἀθ. 1880, σ. 60 κ.έ.) δημοσιεύει τμῆμα τοῦ « πατριωτικοῦ ὕμνου » μετὰ τῆς μουσικῆς του εἰς βυζαντινὴν παρασημαντικήν. Ὁ Λ. Βρανούσης (ἔ.δ., σ. 41) ἐδημοσίευσσε στίχους τῆς γαλλικῆς « Carmagnole » μετὰ τῆς μουσικῆς των καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν αὐτὴν μουσικὴν τοποθετεῖ στίχους τοῦ « Πατριωτικοῦ ὕμνου ».

5.

Ὅλα τὰ ἔθνη τὸ θωροῦν,
καὶ πάλ' εὐθὺς τὸ ἀποροῦν,
πῶς τέτοια παλληκάρια,
πού 'ναι σὰν τὰ λιοντάρια,
νὰ ζοῦν στήν τυραννίαν
στή φωτιά, μπρὲ παιδιά!

6.

Λοιπὸν, τινάξετε γιὰ μιά,
τὴν τυραννίαν καὶ σκλαβιά!
Παράδειγμα μᾶς εἶναι,
τῶν προπατόρων μνημαί,
καθὼς ἐκεῖνοι ζοῦσαν
στήν φωτιά, μπρὲ παιδιά!

7.

Ἄν περπατῆς μεσ' τὰ βουνά,
κ' ἔχῃς συντρόφους τὰ κλαδιά,
κανεῖς δὲν σὲ στιμάρει,
πῶς νὰ 'σαι παλληκάρι.
Ἄλλ' ἔβγα καὶ πολέμει,
μὲ χαρὰ στή φωτιά!

8.

Τώρα καιρὸς εἶναι καλός,
γιὰ νὰ φανῇ ὁ δυνατός,
Τυράννους νὰ σκοτώσῃ
καὶ χριστιανοὺς νὰ σώσῃ.
Λοιπὸν ἃς κινηθῶμεν
μὲ χαρὰ στή Τουρκιά!

9.

Ὡς πότε, ἄνδρες ξακουστοί,
νὰ εἰστε πάντα σφαλιστοί;
Σ' ἐρήμους καὶ στὰ δάση,
κανεῖς δὲν σᾶς τρομάσσει
ἐβγῆτε καὶ χυθῆτε
στήν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!

10.

Τώρα καιρὸς γιὰ νὰ φανῇ
ὁ κάθε εἷς ὁποῦ φρονεῖ
πῶς εἶναι παλληκάρι
τοὺς Τούρκους ἃς τρακάρῃ,
ἃς σφάξῃ τοὺς τυράννους!
μὲ χαρὰ στή φωτιά!

11.

Τὰ παλληκάρια τὰ καλὰ
ποτὲ δὲν στέκουν σφαλιστά.
Ἄλλὰ μὲ τὴν ἀνδρείαν
τινάζουν Τυραννίαν
καὶ ζοῦν μ' Ἐλευθερίαν
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

12.

Ἴδου καιρὸς νὰ δοξασθῇς,
ψυχὴν καὶ σῶμα νὰ σωθῇς,
τ' ἀδέλφια σου νὰ γλύσῃς,
Τυράννους νὰ τσακίσῃς.
Κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

13.

Ὅποιος λοιπὸν εἶναι καλός,
κι' ὀρθόδοξος χριστιανός,
μὲ τ' ἄρματα στὸ χέρι,
ἃς δράμῃ σὰν ξεφτέρι,
τὸ Γένος του νὰ σώσῃ
μὲ χαρά, μπρὲ παιδιά!

14.

Σταυρός, ἡ πίστις καὶ καρδιά,
δουφέκια καὶ καλὰ σπαθιά,
γκρεμίζουν Τυραννίαν,
τιμοῦν Ἐλευθερίαν,
ὅπ' ἔδωκεν ὁ Πλάστης
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

15.

Αὐτοὺς ποὺ βλέπετ' ἀντικρὺ,
εἶναι Κονιάρηδες χοντροί.
Κ' ἐσεῖς, μπρὲ πᾶλληκάρια,
εἴστε σὰν τὰ λιοντάρια.
Κτυπᾶτε τοὺς τυράννους
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

16.

Ντουντούμικα πλατιά φοροῦν,
χωρὶς πιλάφι δὲν μποροῦν,
μιὰ ὥρα δὲν προσμένουν,
χωρὶς καφὲ πεθαίνουν.
Λοιπόν, τί τοὺς φοβεῖσθε;
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

17.

Ἡ προκοπή τους εἶν' αὐτὴ,
καθὼς ξυπνήσουν τὸ ταχύ,
«ἀνάσουνου» καὶ «ντέρα»,
ὦ, τὴν κακὴ τους μέρα!
Ὡς πότε τοὺς βαστᾶτε;
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

18.

Ἀρβανιτιὰ καὶ ἡ Τουρκιὰ
χάνει καὶ νοῦν καὶ μυελά·
ὅταν θὰ σηκωθῇτε
κι' ἀπάνω τους χυθῇτε,
τρέμουν κι' ἀνατριχιάζουν.
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

19.

Καπιτανέοι ἀδελφοί,
ἥρωες, ἄνδρες θαυμαστοί,
καιρὸς εἶν' πολεμεῖτε,
Τυράννους μὴν ἀφῆτε·
τ' ἀδέλφια μας νὰ γλύσουν.
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

20.

Νὰ λάμψη πάλιν Λευθεριά,
ὥς ἦτον τότε μιὰ φορά·
κ' ἐσᾶς χρυσὰς κολόνας
σᾶς κάμουν εἰς αἰῶνας,
νὰ εἴστε διὰ μνήμην.
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

21.

Ὅσ' ἄστρα ἔχει ὁ οὐρανὸς
κι' ὅσες φωτιὲς ὁ κεραυνὸς,
τόσες φορὲς ὁμοίως
ὁ Μπότζαρης ἀνδρείως
ἐνίκησε μὲ δόξαν
τὴν Τουρκιὰ, μπρὲ παιδιά!

22.

Μπουκουβαλέοι ξακουστοί,
ὁπού 'ναι σὰν τὸν Ἡρακλῆ,
τυράννους Ὀθωμάνους
τοὺς ἔχουν σὰ γαιδάρους·
σὰν τίγρεις γιουρουδίζουν
στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

23.

Ὁ Δράκος εἶναι τρομερὸς
κι' ὁ Καραῖσκος τολμηρὸς.
Ὅρμουν εἰς τὴν Τουρκίαν
χωρὶς καμμίαν δειλίαν,
σκοτώνουν τοὺς Τυράννους,
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

24.

Χριστάκης τώρα εἶν' καλὸς
καὶ ὁ Μπλαχάβας δυνατός.
Ἄν βγάλουν τὰ σπαθιά τους,
ἀλλ' ἔπὸ τὴν Τουρκιὰ τους,
ζητοῦντε Λευθερίαν
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

25.

Ὁ Λάζος καὶ ὁ Κομπολῆς,
Μπασδέκης καὶ ὁ Κωνσταντῆς,
Ταπάκης καὶ Γκιθῶνας,
νὰ ζοῦν εἰς τοὺς αἰῶνας,
εἰν' ἄνδρες ξακουσμένοι
στὸ δουνιά, μπρὲ παιδιά!

26.

Σταθάς, Στερνάρης κι' ὁ Παππούς,
κι' ὁ Κοντογιάννης ποὺ ἀκοῦς,
ὡς ταῦροι αὐτοὶ μουγκρίζουν,
Τυράννους φοβερίζουν,
πατοῦν τὴν Τυραννίαν
μὲ χαρά, μπρὲ παιδιά!

27.

Ὁ Βαρνακιώτης εἰν' φρικτὸς
καὶ ὁ Μιχάλης φοβερός,
Τζιανάκας καὶ Νικόλας,
νὰ ἔχουν χρυσοὺς αἰῶνας,
ποτέ τοὺς δὲν φοβοῦνται
τὴν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!

28.

Τζαχίλας, Ψείρας κι' ὁ Κοντός,
Δημόκας καὶ ὁ Κατζαρός,
ὁ Μάνδαλος καὶ Φώτης,
Τυράννων εἰν' διώκτης.
Αὐτοὶ πάντα νικοῦνε
μὲ χαρὰ τὴν Τουρκιά!

29.

Νικολακέοι τρομεροὶ
καὶ ὁ Καγκιούζης πολεμεῖ·
Διέτε τὸν Ζαχαρία
πῶς τρώγει τὴν Τουρκία,
Τὸ Γένος γιὰ νὰ σώσουν,
μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

30.

Ὁ Χρυσαντάκης κι' ὁ Γιαννής,
Τσοβάρας καὶ ὁ Τζιαμπαλής·
Λιὲς τὸν Κολοκοτρώνη
πόσους ἐχθροὺς σκοτώνει·
καὶ τρέχουν σὰ θηρία
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

31.

Κι' ἄλλοι ἀμέτρητοι πολλοί,
καπιτανέοι τρομεροί,
ποὺ τρέχουν σὰ θηρία,
ξεσχίζουν Τυραννία
καὶ θέλουν Λευθερία.
Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

32.

Αὐτοὶ Τυράννους δὲν ψηφοῦν
κι' ἐλεύθεροι στὸν κόσμον ζοῦν·
πλοῦτος, ζωὴ, τιμὴ τοὺς,
εἰν' μόνον τὸ σπαθί τοὺς!
Καὶ τρέχουν γιὰ τὴν δόξαν
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

33.

Ἀλέξανδρε, τώρα νὰ βγῆς
ἀπὸ τὸν τάφον, καὶ νὰ ἰδῆς
τῶν Μακεδόνων πάλιν
ἀνδρείαν τὴν μεγάλην,
πῶς τοὺς ἐχθροὺς νικοῦνε,
μὲ χαρὰ στὴ φωτιά!

34.

Ὁ Λεωνίδας ποῦ νὰ ζῇ
μὲ τοὺς τρακόσιους του μαζί,
νὰ ἰδῇ τὸν Σπαρτιάτην
πῶς ρίχνεται σὰν ἄτι·
τρώει, πατεῖ, ξεσχίζει
τὴν Τουρκιά, μπρὲ παιδιά!

35.

Αὐτοὺς κι' ἐμεῖς τοὺς θαυμαστοὺς,
 ἥρωας κι' ἄλλους ἐκλεκτοὺς,
 ἃς μιμηθῶμεν τώρα,
 μὴ χάνωμεν τὴν ὥρα,
 ὅτ' εἶναι πρόγονοί μας.
 Στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

36.

Αὐτοὶ ἐξοῦσαν σιὸ δουνιά,
 μισοῦντες τὴν κακὴ σκλαβιά·
 γιὰ τὴν Ἑλευθερίαν
 πηδοῦσαν στὴν φωτίαν.
 Λοιπὸν, τί καρτεροῦμεν;
 Στὴν φωτιά, μπρὲ παιδιά!

37.

Ἀπόφασις καὶ ἡ ὁρμή,
 ἀνδρεία καὶ ἡ συμβουλή,
 Τυράννους δίδουν δρόμον,
 μαζὶ καὶ μέγαν τρόμον.
 Λοιπὸν, ἀγριωθῆτε,
 μὲ χαρὰ στὴν Τουρκιά!

38.

Ἀρπάξατε τώρα σπαθιά
 καὶ τρέξατε σὰν τὰ θεριά.
 Χυθῆτε στὴν Γραικίαν,
 βγάλτε τὴν Τυραννίαν
 καὶ δότε Λευθερίαν,
 μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

39.

Λόγγοι, βουνὰ καὶ λαγκαδιές,
 ἃς στράφουνε ἀπὸ φωτιές·
 φωνές, φόβους καὶ τρόμους
 γεμίσατε τοὺς δρόμους·
 τὰ διώξτε τοὺς Τυράννους
 μὲ χαρὰ, μπρὲ παιδιά!

40.

Νὰ λάμψη πάλιν ὁ Σταυρός,
 ἃς ἔρχεται τώρα ὀμπρός,
 νὰ ἴδωσι τὰ ἄστρα
 τοὺς πύργους καὶ τὰ κάστρα
 νὰ πέφτουν τῶν Τυράννων
 στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

41.

Τὰ ἔθνη ποὺ δὲν μᾶς ψηφοῦν,
 Πατρίδα, Γένος ὀνειδοῦν,
 ἃς ἴδωσι ἀνδρείαν
 κι' ἃς λάβωσι δειλίαν,
 νὰ πέσουν, νὰ σπαράξουν,
 στὴ φωτιά, μπρὲ παιδιά!

42.

Ν' ἀρχίσουν τώρα νὰ λαλοῦν,
 μὲ ὄργανα νὰ κελαδοῦν
 οἱ Μοῦσες τὴν ἀνδρειάν μας,
 τώρα στὴν Λευθεριά μας·
 πῶς τρέχομεν μὲ πόθον
 καὶ χαρὰ στὴ φωτιά!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΣΣΑΛΙΩΤΙΣ

Καὶ ἂν ἀκόμη ἐστερούμεθα παντὸς ἄλλου στοιχείου περὶ συνθέσεως ὑπὸ τοῦ Ρήγα ποιήματος ἀποτελοῦντος ἐλευθέραν ἀπόδοσιν ἢ ἀπλὴν μίμησιν τῆς Μασσαλιώτιδος, καὶ μόνον τὰ ἔγγραφα τῆς δικαστικῆς ἀνακρίσεως, ἡ ὁποία

διεξήχθη εἰς τὴν Βιέννην μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα, θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψῃ τὴν προσπάθειάν μας πρὸς διερεῦνησιν τοῦ θέματος τούτου¹. Πράγματι, εἰς τὸ δικαστικὸν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ρήγα πόρισμα τοῦ Αὐστριακοῦ ἀνακριτοῦ ἀναγράφεται ὅτι, ὥς προκύπτει ἐκ τῆς καταθέσεως ἐνὸς τῶν κυριωτέρων κατηγορουμένων, τοῦ ἱατροῦ Δημ. Νικολίδου, ἐπιβεβαιωθείσης καὶ διὰ τῶν καταθέσεων ἄλλων συγκατηγορουμένων, οἱ συνωμόται, συγκεντρωθέντες εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἀργέντη, ἔψαλλον, ἐκτὸς τοῦ Θουρίου, καὶ τινὰς στροφὰς ἐκ τοῦ μασσαλιωτικοῦ ὕμνου « Allons enfants »². Ἀλλαχοῦ, ἐκ τῆς καταθέσεως τοῦ διδασκάλου τῆς γαλλικῆς Kaspar Peters, ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις φέρει εἰς φῶς ὅτι ὁ νεαρώτατος καὶ πλέον ἐνθουσιώδης ἐκ τῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα, Φίλιππος Πέτροβιτς, ἐζήτησε παρὰ τούτου (ὡς ἀγνοῶν τὴν γαλλικὴν) νὰ μεταφράσῃ, προφανῶς εἰς τὴν γερμανικὴν, πρὸς χάριν του τὸ κεῖμενον τῆς Μασσαλιώτιδος. Ὁ Peters ὑπεσχέθη τοῦτο, ἀλλὰ τελικῶς ἀντέγραψε τὸ κεῖμενον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Πέτροβιτς³.

Ὁ Ρήγας, ὁ ὁποῖος παρηκολούθει μετ' ἀγωνιώδους ἐνδιαφέροντος τὰ γεγονότα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλει τὴν πολιτικὴν ἰδεολογίαν του καὶ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς ὁποίας ἐστήριζε τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς Ἑλλάδος, συνήθιζε νὰ μεταδίδῃ τὸν ἐπαναστατικὸν ἐνθουσιασμὸν εἰς τοὺς συντρόφους του διὰ τῆς χρησιμοποιοῦσας τῆς μουσικῆς τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν ᾠσμάτων εἰς ἐλευθέρως ἀποδιδομένους γαλλικοὺς ἢ ἰδίᾳς ἐμπνεύσεως στίχους. Θὰ ἐφαίνετο εἰς ἡμᾶς περίεργον, ἂν ἡγνόει ἢ παρήρχετο ἐν σιωπῇ τὸ περίφημον ἐπαναστατικὸν ᾠσμα τοῦ Rouget de l'Isle, τὸ ὁποῖον εἶχε πλημμυρίσει ὑπὸ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ τὰς μάζας τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, εἶχε συνοδεύσει εἰς θριάμβους τὰς γαλλικὰς στρατιάς καὶ ἤδη εἶχε καταστή ὁ ἐπίσημος ὕμνος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Τὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς διδάσκα-

1. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀφιέρωσεν εἰδικὴν μελέτην ὁ Νικ. Πολίτης (Ὁ Μασσαλιωτικὸς Θούριος ἐν Ἑλλάδι, ἐν περ. « Παρθενών », τ. Β' (Ἀθ. 1872), σ. 1089 κ.ε.). Ἡ μελέτη αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην προσπάθειαν μεθοδικῆς διερευνήσεως τοῦ θέματος, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦσαν ἀκόμη γνωστοὶ οἱ δικαστικοὶ φάκελοι τῆς Βιέννης, ἡγνοοῦντο δὲ καὶ τὰ διὰ μεταγενεστέρων ἐρευνῶν ἐλθόντα εἰς φῶς στοιχεῖα. Τὸ θέμα αὐτὸ ἡρευνήσαμεν τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἔργῳ μας « Les oeuvres de Rhigas Velestinlis », σ. 43 κ.ε.

2. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 82: « Παραδέχεται (ὁ Δ. Νικολίδης) ὅτι ἔψαλλέ τινὰς ἐξ αὐτοῦ (τοῦ Θουρίου) στίχους, οὓς ἐγνώριζεν ἀπὸ στήθους, ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Ἀργέντη, παρ' αὐτῷ δὲ τούτῳ κατόπιν καὶ τινὰς στροφὰς τοῦ μασσαλιωτικοῦ ὕμνου « Allons enfants ». (Einige Strophen aus dem Marseiller Liede: Allons enfants) μετὰ τοῦ ἐκ Τεργέστης Ἑλλήνος Παράσχου, τοῦτο δ' ἐπιβεβαιοῦσιν ἐπὶ μέρους ὁ Θεοχάρης, ὁ Μασούτης καὶ ὁ Ἀμοιρος ».

3. Ἐγγραφα..., ἔκδ. Ἀμάντου, σ. 166 καὶ 186: « Ὑπεσχέθη ὁ (Peters) νὰ μεταφράσῃ διὰ τὸν Πέτροβιτς καὶ τὴν Μασσαλιώτιδα Allons enfants, ὅτι ὁμοῦ μόνον ἀντέγραψεν ἀντὶ νὰ μεταφράσῃ, τοῦτο δ' ἐπεβεβαίωσε καὶ ὁ Πέτροβιτς ».

λος τῆς γαλλικῆς Peters δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πέτροβιτς πρὸς μετάφρασιν τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν τὸ γαλλικὸν κείμενον τῆς Μασσαλιώτιδος, οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, δεδομένου ὅτι μεταξὺ τῶν ἑλλήνων ἐπαναστατικῶν κύκλων τῆς Βιέννης ὑπῆρχον πολλοὶ γνωρίζοντες καλῶς τὴν γαλλικὴν, αὐτὸς δὲ ὁ Ρήγας ἐχειρίζετο ἄριστα αὐτὴν καὶ εἶχε πολλὰ μεταφράσει ἐκ τῆς γαλλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τείνομεν μάλιστα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ Πέτροβιτς, ὅπως ζητήσῃ παρὰ τοῦ Peters τὸ κείμενον ἢ τὴν μετάφρασιν τῆς Μασσαλιώτιδος, προήρχετο ἐκ καθαρῶς ἰδίας του πρωτοβουλίας. Πράγματι, ὁ ἐνθουσιώδης αὐτός, μόλις δεκαεπταετής, νεανίας, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ ἐξάλλου πόθου ἀπελευθερώσεως τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐνστερνισθῇ, προέβαιnen εἰς τοιοῦτον εἶδους αὐθορμήτους καὶ ἱκανῶς ἀλογίστους διὰ συνωμότας πρωτοβουλίας, ὡς καὶ αἱ ἐπιστολαί, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν ἀββᾶν Sieyès¹. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ρήγας ἐν ἔτει 1797 ἀνέμενε νὰ πληροφορηθῇ, μέσῳ τοῦ νεαροῦ ὁπαδοῦ του, παρὰ τοῦ Γερμανοῦ διδασκάλου τῆς γαλλικῆς τὸ κείμενον τῆς Μασσαλιώτιδος, τοῦ ἄσματος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἐξαιτίας ἀντήχει ἀνὰ τὸν κόσμον ὡς σύμβολον τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν καὶ ὁ παῖς τῶν θριάμβων τῆς Δημοκρατίας. Ἀλλωστε, ὁ Ρήγας εἶχε ζήσει τὸ χρονικὸν διάστημα αὐτὸ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν στενῇ μυστικῇ ἐπαφῇ μετὰ τῶν Γάλλων πρακτόρων, οἱ ὁποῖοι, ἄνευ ἀμφιβολίας, ἐγνώριζον ἀπὸ στήθους τὸ κείμενον τῆς Μασσαλιώτιδος καὶ δὲν θὰ παρέλειπον νὰ διαδίδουν αὐτὸ μετὰ τῆς μουσικῆς του ὡς τὸ καλὺτερον μέσον προπαγάνδας. Τέλος, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ἄρκετοὶ ἐκ τῶν μεμνημένων εἰς τὰ ἐπαναστατικά σχέδια τοῦ Ρήγα ἦσαν Ἕλληνες ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Τεργέστην, ὅπου τὰ γαλλικὰ ἐπαναστατικά ἄσματα καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Μασσαλιώτις, διεδίδοντο διὰ τῶν ναυτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπλεον ἕως ἐκεῖ ἐκ τῶν ὑπὸ γαλλικὴν κατοχὴν λιμένων τῆς Μεσογείου καὶ διὰ τῶν Γάλλων στρατιωτικῶν τῶν ἐγκαθιδρυμένων εἰς τὸν λιμένα αὐτόν².

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι, ὡς ἀποκαλύπτεται ἐκ τῶν φακέλων τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ὁ μασσαλιωτικὸς ὕμνος ἐψάλλετο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας συγκεντρώσεις τῶν περὶ τὸν Ρήγαν συνωμοτῶν τῆς Βιέννης. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐψάλλετο παρὰ εἰς ἑλληνικοὺς

1. Βλ. ἐν τῇ μελέτῃ μας περὶ τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων τοῦ Ρήγα, κεφ. Γ'.

2. Δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως μνημονεύεται ὡς συμπάλλον τὸν μασσαλιωτικὸν ὕμνον (βλ. ἐν προηγ. σ. σημ. 2) ὁ ἐκ Τεργέστης Ἕλλην Παράσχος. Καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν, ἀντλουμένων ἐκ τῆς ἀνακρίσεως (βλ. ἀνωτ. μελέτην περὶ τοῦ Πολιτεύματος τοῦ Ρήγα, σ. 37), ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς τὸν ἐν Τεργέστη φίλον του Κορωνιὸν προσέφυγεν ὁ Ρήγας διὰ νὰ προμηθευθῇ προκηρύξεις καὶ ἄλλα κείμενα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας.

στίχους, εἴτε ἀποδίδοντας ἔστω καὶ εἰς ἐλεύθερον νόημα τοὺς γαλλικοὺς, εἴτε ἀπλῶς ἑναρμονιζομένους εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Rouget de l'Isle. Αὕτῃ ἦτο ἡ συνήθεια τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του ἀκολουθηθεῖσα καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἐπαναστατικὰ ἔσματα. * Ἀλλωστε, τὸ νὰ τραγουδήσουν μερικοί, κατέχοντες τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, τὸν μασσαλιωτικὸν ὕμνον εἰς τὸ πρωτότυπον, οὐδεμίαν θὰ εἶχε πρακτικὴν σκοπιμότητα. Ὁ Ρήγας καὶ οἱ συνωμόται τῆς Βιέννης δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν τόνωσιν τοῦ ἰδίου ἐπαναστατικοῦ μένους, ἀλλ' εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν ὑπόκαυσιν τοῦ πάθους τῆς ἐλευθερίας χάριν τοῦ παρασκευαζομένου ἀπολυτρωτικοῦ ἀγῶνος εἰς τὰς μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ εἰμὴ δι' ἑλληνικῶν στίχων, οἱ ὅποιοι μὲ τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν τραγοῦδι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. * Ἐπομένως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἐψάλλετο ἡ Μασσαλιώτις εἰς τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις τῆς Βιέννης εἰμὴ εἰς ἑλληνικοὺς στίχους, οἱ ὅποιοι εἴτε ἀπέδιδον τὸ νόημα, εἴτε ἀπλῶς ἦσαν ἑνηρμονισμένοι εἰς τὸ ποιητικὸν μέτρον, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀντηχοῦν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν περίφημον μουσικὴν τοῦ Rouget de l'Isle, ὡς πραγματικὸν ἔσμα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων.

* Ἀληθὲς εἶναι ὅτι δὲν κατέχομεν, πέραν τῶν ἐκ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως ἀντληθέντων καὶ ἀνωτέρω ἐκτεθέντων στοιχείων, σαφεῖς πληροφορίας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς περὶ τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ὡς ἔργου τοῦ Ρήγα. Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν ὀλίγων μεταγενεστέρων πηγῶν καὶ τῶν παρεχομένων εἰδήσεων ὑπὸ προσώπων, τὰ ὅποια ἔζησαν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἢ ἐγνώρισαν πρόσωπα ζήσαντα κατὰ ταύτην, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι πράγματι μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν κύκλων τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἐκυκλοφόρει ἑλληνικὸν ποίημα γνωστὸν καὶ ψαλλόμενον ὡς « ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις ». Γενικὴ ἦτο ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ Ρήγα.

Πρέπει νὰ κατέλθωμεν δώδεκα ἔτη μετὰ τὸ ἔτος τῆς συλλήψεως τοῦ Ρήγα καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων, διὰ νὰ λάβωμεν γνῶσιν ἐνὸς κειμένου ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἤδη εἶχε διασπαρῇ εὐρύτατα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος, ἐθεωρεῖτο δὲ ἔργον τοῦ Ρήγα. Πράγματι, τὸ ἔτος 1809 ὁ λόρδος Βύρων, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ J. Hobhouse εἰς τὴν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείαν του, ἐπεσκέφθη ἓνα τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων προκρίτων τῆς Πελοποννήσου καὶ μετέπειτα ἡρωικὸν ἀγωνιστὴν τῆς ἐλευθερίας, τὸν Ἀνδρέαν Λόντον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ ἐφιλοξενήθη. Ὅταν ὁ Λόντος ἤκουσε νὰ προφέρεται ὑπὸ τινος παρισταμένου τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, ἐγκαταλείπων τὸ ζατρίκιον ἀνεπήδησεν ἐκ τοῦ σοφᾶ, ἐσταύρωσε τὰς χεῖρας ἐν στάσει προσευχῆς καὶ ἐνῶ τὰ δάκρυα ἔβρεχον τὰς παρειάς του, ἀναφωνῶν μετὰ πάθους τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, ἤρchiσε νὰ ἀπαγγέλλῃ μετ' ἐκστάσεως τὸ « πολεμικὸν ἔσμα τοῦ δυστυχισμένου αὐτοῦ Ἑλλήνος πατριώτου : « Δεῦτε παῖδες

τῶν Ἑλλήνων· Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθε... ». Εἰς τὸν ἤδη διάσημον Ἄγγλον ποιητὴν, ὃ ὁποῖος περιεπλανᾶτο ἀνὰ τὰ ἐρεῖπια τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἀναπολῶν τὰ περασμένα μεγαλεῖα καὶ νοσταλγῶν ἡμέρας ἐλευθερίας καὶ νέας δόξας τοῦ ὑπὸ ξένην καταδυνάστευσιν ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει εὗρισκομένου ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ἔσμα αὐτὸ ἐπροξένησε μεγάλην ἐντύπωσιν. Ἐλαβεν ἀντίγραφον τῶν πρώτων τεσσάρων στροφῶν καὶ τῆς ἐπωδοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα φιλοξενούμενος ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ μοναστήριον τῶν Καπουτσίνων, ἀπέδωκεν εἰς ἀγγλικοὺς στίχους τὰς μετὰ τῆς ἐπωδοῦ στροφὰς τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος, τὰς ὁποίας καὶ κατεχώρισεν εἰς τὸ περίφημον ποίημά του Childe Harold's Pilgrimage, μὲ τὸν τίτλον « The famous Greek war song Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων »¹. Κάτωθι τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου ὁ Βύρων ἐσημείωσε : « Τὸ ἔσμα Δεῦτε παῖδες κ.λ.π., ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ὃ ὁποῖος ἀπωλέσθη κατὰ τὴν ἀπόπειραν νὰ ἐπαναστατήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μετάφρασις αὐτὴ εἶναι τόσον φιλολογικὴ, ὅσον ὁ συγγραφεὺς θὰ ἠδύνατο νὰ κάμῃ τοῦτο. Ἐτηρήθη τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ πρωτότυπον μέτρον ».

Ὁ συνοδευὼν τὸν λόρδον Βύρωνα Hobhouse δὲν παρέλειψε νὰ καταχωρίσῃ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν στίχων αὐτῶν τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα » εἰς τὸ ἐν ἔτος βραδύτερον δημοσιευθὲν ἔργον του ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἐνθα καὶ ἀφηγεῖται τὴν σκηνὴν τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἔσματος ὑπὸ τοῦ Λόντιου². Ὁ Hobhouse διευκρινίζει ὅτι

1. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Βύρωνος « Childe Harold's Pilgrimage » ἐγένετο τὸ πρῶτον ἐν Λονδίνῳ τῷ 1812. Ἡ ποιητικὴ ἀπόδοσις ἐδημοσιεύθη εἰς σσ. 223 - 225, τὸ δὲ ἑλληνικὸν κείμενον, σ. 273 - 274. Ἀνευρίσκονται προχειρότερον εἰς τὰς μεταγενεστέρas ἀπὸ τοῦ 1825 καθολικὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ λόρδου Βύρωνος, ὡς ἐν τῇ πλήρει ἐκδόσει τούτων The works of Lord Byron, Hartford 1854, ἐνθα, σ. 185, ἡ ἐνσωματωθεῖσα εἰς τὸ κείμενον τοῦ ποιήματος μετάφρασις, εἰς δὲ τὸ παράρτημα τῶν σημειώσεων, σ. 52, τὸ ἑλληνικὸν κείμενον. Εἰς τὰς τελευταίας ἐκδόσεις τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Βύρωνος ἔχει χωρισθῇ τοῦ Childe Harold's Pilgrimage καὶ δημοσιεύεται εἰς τὴν σειράν « Poems, 1809 - 1813 » μὲ τὸν τίτλον Translation of the famous Greek war song Δεῦτε παῖδες Ἑλλήνων (βλ. The poetical Works of Lord Byron... edited with a memoir by Ernest Hartley Coleridge, London, John Murray ed. πολλαὶ ἐπανεκδόσεις ἀπὸ τοῦ 1905 καὶ μετέπειτα, τελευταία 1958). Εἰς τὰς σχετικὰς σημειώσεις τοῦ Childe Harold's Pilgrimage παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ποιήματος ἐγράφη κατὰ τὴν διαμονὴν του εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις μοναστήριον τῶν Καπουτσίνων.

2. J. Hobhouse, A journey through Albania and others provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810. Vol. 1 - 2, London 1813, τ. 1, σ. 586 κ.έ. Ἠκολουθήσαμεν πιστῶς τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Hobhouse κείμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότερον πάντων τῶν γνωστῶν, ἀφηρέσαμεν δὲ τὰ προφανῆ λάθη, τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς τὴν ἀγνοίαν τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ἢ τοῦ στοιχειοθέτου. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἡ τετράστιχος ἐπὶ δὲ ἐμφανίζεται πεντάστιχος, τοῦ τελευταίου στίχου διαιρουμένου εἰς

ἐπρόκειτο περὶ μακροσκελεστάτου ποιήματος, ἀλλὰ περιορίσθησαν εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν τεσσάρων πρώτων στροφῶν μετὰ τῆς ἐπῳδοῦ. Ἐκάστη στροφή περιλαμβάνει ὀκτὼ στίχους, τῆς τετραστίχου ἐπῳδοῦ ἐπαναλαμβανομένης μεθ' ἑκάστην τούτων. Παραθέτομεν κατωτέρω τὸ κείμενον τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος, ὥς ἐγένετο γνωστὸν διὰ τῆς δημοσιεύσεως εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ Childe Harold's Pilgrimage καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hobhouse, πρὸς πληρεστέραν δὲ ἐνημέρωσιν παραθέτομεν καὶ τὸ ἀντίστοιχον κείμενον τῆς μεταφράσεως, ἀκριβέστερον τῆς ἐλευθέρας ἀποδόσεως ὑπὸ τοῦ λόρδου Βύρωνος.

Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων
ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθεν,
ἃς φανῶμεν ἄξιοι ἐκείνων
ποῦ μᾶς δώσαν τὴν ἀρχήν.
Ἄς πατήσωμεν ἀνδρείως
τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίδος.
Ἐκδικήσωμεν πατρίδος
κάθ' ὄνειδος αἰσχρόν.

Τὰ ὅπλα ἃς λάβωμεν
παῖδες Ἑλλήνων ἄγωμεν
ποταμηδόν, ποταμηδὸν
ἐχθρῶν τὸ αἷμα ἃς τρέξῃ πρὸ ποδῶν.

Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
κόκκαλα ἀνδρειωμένα
πνεύματα ἐσκορπισμένα
τώρα λάβετε πνοήν,

*Sons of the Greeks, arise!
The glorious hour's gone forth,
And, worthy of such ties,
Display who gave us birth.
Then manfully despising
The Turkish tyrant's yoke,
Let your country see you rising,
And all her chains are broke.*

Chorus

*Sons of Greeks! let us go
In arms against the foe,
Till their hated blood shall flow
In a river past our feet.*

*Brave shades of chiefs and sages,
Behold the coming strife!
Hellènes of past ages,
Oh, start again to life!*

δύο (τῶν ἐχθρῶν τὸ αἷμα - ἃς τρέξῃ πρὸ ποδῶν). Ἠνώσαμεν τοὺς δύο τελευταίους αὐτοὺς στίχους τῆς ἐπῳδοῦ εἰς ἓνα διὰ συνιζήσεως καθιστάμενον δεκασύλλαβον, ἀφοῦ ἄλλωστε τοῦτο συμβιβάζεται καὶ πρὸς τὴν μουσικὴν τῆς Μασσαλιώτιδος, τῆς ὁποίας ἐπίσης κατ' ἐξαίρεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἐπῳδοῦ εἶναι δεκασύλλαβος (Qu'un sang impur abreuve nos sillons). Ὁ Hobhouse γράφει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις ἀπηγγέλθη (recited) ὑπὸ τοῦ Λόντου. Ἀλλ' ἐν τῇ ὑποσημειώσει καθορίζει ὅτι « πρόκειται περὶ ᾠσματος τὸ ὁποῖον τραγουδοῦν, ἰδίως τὴν ἐπῳδόν, εἰς ἣχον πολὺ παρόμοιον πρὸς τὸν τοῦ Μασσαλιωτικοῦ ὕμνου ». Ὁ ἀκολουθήσας τὸν λόρδον Βύρωνα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 Ἰταλὸς φιλέλληνας Camba (A narrative of Lord Byron last Journey to Greece, Paris 1825) παραθέτει σχεδὸν κατὰ λέξιν τὴν σκηνὴν τοῦ ᾠσματος τῆς « Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα » ὑπὸ τοῦ Λόντου, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἤκουσε ταύτην ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Βύρωνος.

στὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγός μου
 συναχθῆτε ὅλα ὁμοῦ
 τὴν Ἑπτάλοφον ζητεῖτε
 καὶ νικᾶτε ἀπὸ παντοῦ.

*At the sound of my trumpet breaking
 Your sleep, oh, join with me!
 And the seven-hilled city seeking,
 Fight, conquer, till we're free.*

Τὰ ὅπλα ἅς λάβωμεν, κ.λ.π.

Sons of Greeks, etc.,

Σπάρτη, Σπάρτη, τί κοιμᾶσαι
 ὕπνον λήθαργον βαθύν;
 ξύπνησον κράξε Ἀθήνας
 σύμμαχον παντοτεινὴν.
 Ἐνθυμηθῆτε Λεωνίδου
 ἥρωος τοῦ ξακουστοῦ
 τοῦ ἀνδρὸς ἐπαινεμένου
 φοβεροῦ καὶ τρομεροῦ.

*Sparta, Sparta, why in slumbers
 Lethargic dost thou lie?
 Awake, and join thy numbers
 With Athens, old ally!
 Leonidas recalling,
 That chief of ancient song,
 Who saved ye once from falling,
 The terrible! the strong!*

Τὰ ὅπλα ἅς λάβωμεν, κ.λ.π.

Sons of Greeks, etc.,

Ὅπου εἰς τὰς Θερμοπύλας
 πόλεμον αὐτὸς κροτεῖ,
 καὶ τοὺς Πέρσας ἀφανίζει
 καὶ αὐτῶν κατακρατεῖ.
 Μὲ τριακοσίους ἄνδρας
 εἰς τὸ κέντρον προχωρεῖ
 καὶ ὡς λέων θυμωμένος
 εἰς τὸ αἷμα των βουτεῖ.

*Who made that bold diversion
 In old Thermopylae,
 And warring with the Persian
 To keep his country free;
 With his three hundred waging
 The battle, long he stood,
 And like a lion raging,
 Expired in seas of blood.*

Τὰ ὅπλα ἅς λάβωμεν, κ.λ.π.

Sons of Greeks, etc.

Βεβαίως, τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς προύχων τῆς Πελοποννήσου, κατεχόμενος ὑπὸ πατριωτικῆς συγκινήσεως καὶ ἐν θρησκευτικῇ κατανύξει, ἔψαλλε τὸ ποίημα αὐτὸ ὡς τὴν « Ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα » τοῦ Ρήγα ἐνώπιον φιλοξενουμένων του ἐπιφανῶν ξένων δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν ὅτι τοῦτο ἦτο ἤδη εὐρύτατα διαδεδομένον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ κοινὴ ἦτο ἡ πεποίθησις ὅτι ἐπρόκειτο περὶ γνησίου ἔργου τοῦ ἐθνομάρτυρος. Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι οὐδένα ἐκ τούτου στίχον ἐγνωρίζομεν πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ λόρδου Βύρωνος καὶ τοῦ Hobhouse δημοσιεύσεως¹. Ἔτι πλέον, καὶ ἔφ' ὅσον δὲν λάβω-

1. Ἰδιαιτέρως θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γνησιότητος τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐν Ἰασιῷ γραφέν τῷ 1807 χειρόγραφον τοῦ Νικ. Παρπαρίγου (Χειρ.

μεν ὑπ' ὅσιν τὰς μεταγενεστέρας προφανεῖς παραποιήσεις, διαπιστοῦμεν ὅτι οὐδεὶς, πέραν τῶν ὑπὸ τούτων δημοσιευθέντων, στίχος ἐγένετό ποτε ἐν συνεχείᾳ γνωστός, μολονότι παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μακροσκελεστάτου ποιήματος. Ταῦτα ἐπιτρέπουν τὴν ἱκανῶς βάσιμον ὑπόθεσιν ὅτι ἡ παρένθεσις τῶν στίχων αὐτῶν εἰς ἐν ποιητικὸν ἀριστούργημα ἤδη ἐνδόξου ποιητοῦ, ἀναγνωσθὲν ἀπλήστως ἀνὰ τὰς διαφόρους χώρας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ ἡ παράθεσις τούτου εἰς περιηγητικὸν ἔργον, κυκλοφορῆσαν εὐρύτατα καὶ εἰς τρεῖς ἐκδόσεις ἀνὰ τὴν τότε Εὐρώπην, ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῶν ὅσων ἐγράφησαν ἔκτοτε ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων, καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, περὶ ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ κειμένου ταύτης. Ἐπίσης, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς νέας «Μασσαλιώτιδος», ἔστω κατὰ μίμησιν καὶ εἰς τὸν ἦχον τοῦ περιφήμου ᾠσματος τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ συγκινή τὰ φιλελεύθερα πνεύματα τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ συντείνῃ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ποιήματος ὡς ἔργου τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Πλὴν, ἀνεπίδεκτοι ἀμφισβητήσεως πηγαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰς ὁποίας θὰ παραθέσωμεν ἐν συνεχείᾳ, πληροφοροῦν ἡμᾶς ὅτι, εὐθύς ὡς ἐξεργάγη ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν Θούριον, ἠκούετο εἰς τὰ στόματα πολλῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντήχει εἰς πολλὰ στρατόπεδα μαχητῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ «ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις τοῦ Ρήγα», τοῦλάχιστον ἡ πρώτη στροφή μετὰ τῆς ἐπωδοῦ. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι καὶ τὸ ποίημα αὐτὸ ἦτο ἱκανῶς διαδεδομένον ἐν Ἑλλάδι ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα, ἐδραιωμένης περὶ τούτου τῆς πεποιθήσεως παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζε βεβαίως τὰ ἔργα τοῦ Βύρωνος καὶ τοῦ Hobhouse, ἀλλ' ἠκολούθει ἐρριζωμένην παράδοσιν, ἡ ὁποία ἑνδεκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα συνεκλόνιζε τὴν ψυχὴν τοῦ Λόντου εἰς τὰς Πάτρας, ἰσάριθμα δὲ μετὰ τὴν ἀφήγησιν αὐτὴν ἔτη συνεκλόνιζε τοὺς Ἕλληνας ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας¹.

Ρουμ. Ἀκαδ., ἀρ. 928, βλ. καὶ ἀνωτ. ἐν κεφ. Δ'), ἐνῶ περιλαμβάνει πιστὸν τὸ κείμενον τοῦ Θουρίου καὶ μετὰ παραλλαγῶν τὸ τοῦ «Πατριωτικοῦ ὕμνου», ἀγνοεῖ καθ' ὁλοκληρίαν τὸ τῆς «ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος», ἔστω καὶ παρηλλαγμένον. Ἀλλ' εἶχον παρέλθει μόνον ἐννέα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ρήγα, φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τὸ ᾠσμα αὐτὸ εἶχε διασπαρῆ ἀνὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο πολὺ πρόσφορον λόγῳ τῆς διαδόσεως τῶν γαλλικῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τῶν γαλλοκρατουμένων ἑλληνικῶν ἐδαφῶν καὶ διὰ τῶν Γάλλων πρακτόρων. Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ τῷ Ἰασίῳ γενομένην ἐκδοσιν ὑπὸ τοῦ Μ. Βερνάρδου τῷ 1821 ἐπαναστατικῶν ᾠσμάτων ἀνευρίσκεται ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις» (βλ. κατωτ.).

1. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὅσιν ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἰδιαιτέρως αἱ Πάτραι, ἐνθα ἔζη ὁ Λόντος, εὕρισκοντο ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περγαιβοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐκεῖ ζώντων ἢ συγκεντρωθέντων Γαλλοφίλων καὶ δημοκρατικῶν, τὰ πραγματικά ἢ ὑποτιθέμενα ποιήματα τοῦ Ρήγα ἦσαν διαδεδομένα.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις τὰς ξένας πηγὰς, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα, πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἑλληνικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πηγῶν. Εἰς τὰς ξένας αὐτὰς μαρτυρίας πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἀρχικὴν πηγὴν εἰς τὸ ποίημα τοῦ Βύρωνος καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hobhouse. Αἱ μαρτυρίαι αὐταί, συνδυασμέναι μετὰ τῆς φλογούσης ἐπικαιρότητος, τὴν ὁποίαν ἔλαβε πᾶν τὸ ἑλληνικὸν μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, πολλάκις ποικίλλονται διὰ πληροφοριῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον φανταστικῶν, τὰς ὁποίας οἱ ξένοι οὗτοι συγγραφεῖς λαμβάνουν προχείρως παρὰ διαφόρων συγχρόνων των. Οὕτως, ὁ Rouqueville γράφει ὅτι ὁ Ρήγας συνέθεσε τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα κατ' ἐντολὴν ἐνὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Γάλλου στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος μετέπειτα κατέστη μεγάλη προσωπικότης¹. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος αἱ γνωσταὶ στροφαὶ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τῆς ἐπφδοῦ των εἰς συλλογὴν ἑλληνικῶν κειμένων ἐκδοθεῖσαν ἐν Γερμανίᾳ². Τῷ 1824 ὁ Γερμανὸς ἑλληνιστὴς καὶ φλογερὸς θιασώτης τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Karl Iken ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περὶ Ἑλλάδος καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας ἔργον του « Leucothéa » γερμανικὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ λόρδου Βύρωνος, ἐν ἔτος δὲ βραδύτερον εἰς ἄλλο ἔργον του κατεχώρισε μετὰ μεταφράσεως αὐτὸ τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν κείμενον³.

Ὁ Γάλλος ποιητὴς καὶ μετέπειτα Ἀκαδημαϊκὸς Pierre Lebrun, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰς ποιη-

1. Rouqueville, Histoire de la Régénération de la Grèce, Paris 1824, τ. Α', σ. 124. Ἄνευ ἀμφιβολίας ὁ Rouqueville ὑπονοεῖ τὸν τότε στρατηγὸν καὶ ἀρχηγὸν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατιᾶς Ναπολέοντα Βοναπάρτην, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐθρυσίτο ἤδη ὅτι ὁ Ρήγας εὗρίσκετο ἐν μυστικῇ ἐπαφῇ. Πιθανῶς, τὰ τοῦ Rouqueville εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Brunet de Presle (Grèce..., σ. 405) γράφων ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ρήγα μίμησις τῆς Μασσαλιώτιδος « allons enfants des Grecs » ἐψάλλετο ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν ἦχον τοῦ ᾠσματος τοῦ Rouget de l'Isle.

2. Taschenbuch für Freunde der Geschichte des Griechischen Volkes, herausgegeben von D. A. Schott und M. Mebold, Heidelberg 1824, σ. 294 κ.έ. Παραπλεύρως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου δημοσιεύονται οἱ στίχοι τοῦ λόρδου Βύρωνος, ὅπερ καθιστᾷ προφανῇ τὴν προέλευσιν.

3. Karl Iken, Leucothéa, eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neueren Griechenlands, Leipzig 1825 (τ. 1-2), τ. 1, σ. 292 κ.έ. — Eunomia, Darstellungen und Fragmente neugriechischen Poesie und Prosa in originalen und Übersetzungen, Grimma, 1827 (τ. 1-2), τ. 2, σ. 102 κ.έ. Ὁ Iken προβάλλει ὡς ἐπιχείρημα τῆς γνησιότητος τῆς Μασσαλιώτιδος ὡς ἔργου τοῦ Ρήγα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἑλλήνου ἐμπόρου Πέτρου Χοῦδᾶ, ὁ ὁποῖος, ὡς γράφει, τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι « τὸ ᾠσμα αὐτὸ εἶχεν ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας πολλάκις τραγουδήσει εἰς τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος ». Πάντως, τὸ κείμενον παραλαμβάνει ἐκ τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Childe Harold, ἡ ὁποία εἰς τὰς σημειώσεις της εἶχε περιλάβει τοὺς ἑλληνικοὺς στίχους.

τικήν του συλλογὴν ἀφιερωθεῖσαν εἰς τὰς ἀναμνήσεις του ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνδραγαθήματα καὶ δεινοπαθήματα ἡρώων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἐκδοθεῖσαν δὲ τῷ 1828, δημοσιεύει ποίημα ἐμπνευσμένον « ἐκ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων », τὴν ὁποίαν τῷ 1820 ἤκουσε νὰ τραγουδοῦν οἱ Ὑδραῖοι ναῦται ἐπὶ τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον τὸν μετέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζει δὲ « *La chanson vengereuse de Rhigas* ». Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαιτέραν διὰ τὸ θέμα μας σημασίαν εἶναι ὅτι ὁ Lebrun βεβαιοῖ ὅτι ἡ « ὠραία μετάφρασις τοῦ Βύρωνος » ἐστηρίχθη εἰς λανθασμένον ἀντίγραφον. Κατὰ τὸν Lebrun, τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ὁ Βύρων ἐδημοσίευσεν εἰς τὰς σημειώσεις του, περιελάμβανε τέσσαρας μόνον στροφάς, ἐνῶ τὸ εἰς χειρὰς του χειρόγραφον, περισυλλεγὲν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περιοδείαν του, πιθανώτατα εἰς τὴν Ὑδραν ἢ ἐπὶ τοῦ ὑδραϊκοῦ πλοίου, περιελάμβανε τὸ ἀκριβές, ἑπτὰ ἐν ὅλῳ στροφῶν¹. Δυστυχῶς, ὁ Γάλλος ποιητὴς περιορίζεται νὰ ἐμπνευσθῇ ἐκ τῆς « Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα », ἀποδίδων πιστῶς ἢ ἐλευθέρως καὶ ἀρκετοὺς στίχους ταύτης, δὲν δημοσιεύει ὅμως τὸ εἰς χειρὰς του ἑλληνικὸν κείμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἡδυνάμεθα νὰ πληροφορηθῶμεν τὰς διαφορὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βύρωνος καὶ τοῦ Hobhouse δημοσιευθέν, ὥς καὶ τὰς ἐπὶ πλέον τρεῖς στροφάς, τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν².

1. *Le Voyage de Grèce. Poème par Pierre Lebrun, Paris 1828.* Εἰς σ. 31 κ.έ. τὸ ποίημα καὶ εἰς σ. 165 κ.έ. αἱ σημειώσεις. Τὸ μακροσκελέστατον (137 στίχοι) αὐτὸ ποίημα, λίαν ἰσχυρὰς φιλολογικῆς πνοῆς, φέρει τὸν τίτλον « *Le Themistocle* », εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑδραϊκοῦ πλοίου « *Θεμιστοκλῆς* », τὸ ὁποῖον τῷ 1820 τὸν ὠδήγησεν ἐκ Μασσαλίας εἰς Ὑδραν, μὲ πλοίαρχον τὸν κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ Ἀγῶνος ἀρχηγὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου Ἰακωβάκην Τομπάξην, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἐφιλοξένησεν ἐκεῖ. Ὁ Lebrun, ἂν καὶ ἐμπνέεται εἰς τὸ ὠραῖον αὐτὸ καὶ ὀρμητικὸν ποίημά του ἐκ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Βύρωνος, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ὠραιότερον ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν. Χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς μικρὰς σημασίας ἀπὸ ἀπόψεως ποιητικῆς ἀξίας καὶ ὡς ἀξιοσημεῖωτον μόνον διὰ τὴν ὀρμητικὴν του διάθεσιν, ὥς καὶ τὸ ποίημα τοῦ Rouget de l'Isle. Ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα, ὀρθῶς ἄλλωστε, θεωρεῖ ὡς ἀνώτερον πάντων τὸν Θούριον. Ὁ Lebrun (σ. 162) δίδει τὴν ἀκόλουθον περιγραφὴν τῆς σκηνῆς τοῦ ἔσματος τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα ὑπὸ τῶν Ὑδραίων ναυτῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ἰ. Τομπάξη, τὸ ὁποῖον τὸν μετέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα : « Εἶχον ἀπλώσει τὴν σκηνὴν καὶ στρώσει τάπητας ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Ἐχόρευαν καὶ ἔπαιζαν μουσικὴν. Τὸ βιολί τοῦ « *Scrivano* » (γραμματικοῦ τοῦ πλοίου) καὶ ὁ αὐλὸς τοῦ ναύτου ἐκίνουν τὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς διάφορα τραγούδια... Ἠκολούθησε τὸ ἐθνικὸν ἔσμα τοῦ Ρήγα. Εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς ναύτης μόνος τραγουδοῦσε, ἔπειτα μετέσχεν ὁλος ὁ κόσμος, ὁ πλοίαρχος καὶ τὸ πλήρωμα. Ἦτο συγκινητικὸν νὰ βλέπῃ κανεὶς τοὺς Ἑλληνας αὐτοὺς νὰ ἐμψυχώνωνται ἀπὸ τὴν λέξιν πατρίς. Κτυποῦσαν μὲ μανίαν τὰς πυγμᾶς των ἐπὶ τῆς τραπέζης κατὰ τὰς ἐπιδούς, εἰς τὰς ὁποίας ἐγένετο λόγος περὶ ἐκδικήσεως καὶ ἐλευθερίας... ».

2. Ὅφειλομεν πάντως νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι καὶ τὸ « ἔσμα τῆς στρατιᾶς τοῦ

Παραθέτομεν κατωτέρω ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Pierre Lebrun τοὺς στίχους, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν ἐλευθέραν ἀπόδοσιν ἢ ἐμπνέονται ἀμεσώτερον ἐκ τῆς « Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα », δηλαδὴ μόνον ἐκ τοῦ κειμένου τῶν τεσσάρων στροφῶν καὶ τῆς ἐπιδόου, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦμεν τὰς τρεῖς λοιπὰς στροφάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἴσως ἐνεπνεύσθη ἐπίσης εἰς τὸ λοιπὸν ποίημά του.

*Levez - vous, enfants des Hellènes,
levez - vous et pressez vos rangs.
C'est l'heure de briser vos chaînes,
Et d'en écraser vos tyrans.*

*Quels chants, venus soudain de la lointaine Grèce,
Ont de leurs sons connus fait tressaillir mon coeur!
N'est pas de Rhigas la chanson vengereuse?
Qui: j'entends tous les Grecs la repeter en chœur.
O! dans mon souvenir merveilleuse harmonie!
Quand ces chants m'ont frappé pour la première fois,
Sur un vaisseau d'Hydra, vers la mer d'Ionie
Je voquais: sous l'air pur brillait la mer unie;
La Grèce était voisine, et cent joyeuses voix
Saluaient et la Grèce et ses futurs exploits...*

*Levez - vous, centres paternelles!
Reprenez vos formes mortelles,
Pour reconquérir vos tombeaux
Un peuple de soldats se lève:
Sparte, Sparte, tu dors encore!
Quand sortiras - tu du sommeil?
Ouvre les yeux, et vois l'aurore
Te préparer un beau reveil.*

*Revêts - toi de ta gloire antique;
Va soulever la vieille Attique
Pleurante au pied du Parthénon
Et courez, d'exemples fertiles,
Ou mourir comme aux Thermopyles
Ou vaincre comme au Marathon.*

Ρήγου » εἶχεν ἐπὶ τὰς στροφάς, ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγένοντο μεταγενεστέρως προσθήκαι τριῶν στροφῶν εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἔξομα, διὰ νὰ παρουσιάσῃ ταυτότητα ἐξωτερικῆς μορφῆς πρὸς τὴν πραγματικὴν Μασσαλιώτιδα τοῦ Rouget de l'Isle.

Ἡ « Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις » ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα ἐγνώσθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων κατέστησε λίαν ἐπικαιρόν τὸ ἔσμα αὐτὸ καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἔνθα ἔζων πολλοὶ Ἑλληνες κινούμενοι δραστηρίως ὑπὲρ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ αἱ μᾶζαι τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ εἶχον, ἀνεξαρτήτως τῶν μεταπτώσεων τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, καταληφθῇ ἐξ ἐνθουσιασμοῦ εὐθύς ὡς ἐγνώσθησαν τὰ πρῶτα ἀνδραγαθήματα τῶν ὁμοδόξων Ἑλλήνων. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1821 ἐδημοσιεύθησαν διαδοχικῶς εἰς τὴν ρωσικὴν δύο μεταφράσεις τοῦ ἔσματος « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων », ὡς ἔργου τοῦ Ρήγα, εἰς τὸ περιοδικὸν « Vestnik Evropy ». Τὸ ρωσικὸν περιοδικὸν προλογίζει ἐντέχνως, διὰ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν ἐπαναστατικὸν χαρακτῆρα καὶ νὰ δικαιολογηθῇ τὸν τρόπον τινὰ ἔναντι τῆς λογοκρισίας: « Ὁ πολεμικὸς ὕμνος τοῦ Ρήγα ἐγράφη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς προσηγηθείσης ἐξεγέρσεως εἰς τὸν Μωρέαν. Αἱ δύο μεταφράσεις ἐγένοντο ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τὰ δημοσιεύομεν ὡς ἔργον ἑνὸς υἱοῦ τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὰ μαρτύρια καὶ οἱ ἀγῶνες γεμίζουν σήμερον τὰ περιοδικὰ καὶ τὰς πολιτικὰς ἐφημερίδας »¹. Καὶ τῶν δύο ἡ μετάφρασις περιλαμβάνει τὰ γνωστὰ τέσσαρα ὁκτάστιχα μετὰ τῆς ἐπιδροῦ.

Ἐκ τῶν ξένων πηγῶν ἰδιαιτέρα σημασία δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὡς πληροφορικὸν στοιχεῖον εἰς ὅσα γράφει ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος λόγιος, φιλέλλην καὶ ἐκδότης A. Didot, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπίσης ἐπισκεφθῇ τὴν Ἑλλάδα ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς τὰς Κυδωνίας, πόλιν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔνθα ἦνθον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἐλειτούργουν ἄριστα ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὁ Didot μετέσχε μιᾶς συνεδρίας τῆς « Ἀκαδημίας », ἡ ὁποία εἶχε συσταθῇ ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Θ. Καΐρη καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν λογίων Ἑλλήνων. Εἰς κτίριον ἀπομεμακρυσμένον ἐπὶ κορυφῆς λόφου καὶ μὲ κλειστὰς θύρας, οἱ συνερχόμενοι λόγιοι ἀπεμονοῦντο « pour entonner en chœur le célèbre hymne de Rhigas, la Marseillaise grecque »: « Δεῦτε παῖδες Ἑλλήνων »².

Ἰδιάζουσαν σημασίαν ἔχουν ἐπίσης ὅσα γράφει περὶ τοῦ θέματος τούτου ἕτερος Γάλλος φιλέλλην, ὁ γραμματεὺς τότε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Γαλλικῆς πρεσβείας, ὁ Auguste De Marsellus, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἔτη 1816-

1. Ἐδημοσιεύθησαν εἰς « Vestnik Evropy », ἀρ. 20 τοῦ Ὀκτωβρίου 1821 ἡ μία σ. 258 κ.έ. καὶ ἡ ἄλλη σ. 260 κ.έ. Βλ. N. Traïkoff, Rigas Velestinlis en Russie, Ἀθ. 1939 (ἐκ τοῦ Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τ. XVI), Ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων, τὰ ὁποία ἐν εἴδει ὑπογραφῆς ἔχουν τεθῇ κάτωθι τῆς δευτέρας μεταφράσεως (Δ.Σ.), συνάγεται ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἦτο Ἑλλήν. Κατὰ τὸν Traïkoff, ἑ.ά., ἡ μετάφρασις ἐγένετο βάσει τῶν κυκλοφορούντων μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας χειρογράφων.

2. Ambr. Didot, Notes d'un voyage dans le Levant, Paris 1821 καὶ Alde Manuce et l'Hellénisme à Venise, Paris 1875, σ. 388 καὶ 471.

1820 περιώδευσε τὰς ἑλληνικάς χώρας, τὰς δὲ ἐντυπώσεις του ἐδημοσίευσεν εἴκοσι περίπου ἔτη βραδύτερον. Ὁ De Marsellus ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, εὗρισκόμενος εἰς τὴν νῆσον Χάλκην τῆς Προποντίδος, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκαίνην κατφεῖτο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἑλλήνων, ἤκουσε μετὰ συγκινήσεως διὰ πρώτην φορὰν « τὸ περίφημον πατριωτικὸν ᾄσμα τοῦ ἀτυχοῦς Ρήγα », τὸ ὁποῖον ἐτραγουδεῖ εἰς γέρων νησιώτης καθισμένος ἐπὶ βράχου ἔναντι τοῦ σεραγίου τῶν Σουλτάνων. Οἱ στίχοι, τοὺς ὁποίους παραθέτει ἐν μεταφράσει ὁ De Marsellus, δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς « ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος »¹.

Ἐκ τῶν ἄλλων ξένων, οἱ ὁποῖοι μνημονεύουν τὴν « ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα » ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα ἢ ἄλλως πὼς ἀσχολοῦνται περὶ τοῦ ποιήματος, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἀποδείξεις ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τῆς γνησιότητος ἢ ἔστω περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν Ἑλλάδι γνώμης περὶ τούτου πρὸ τοῦ 1821. Διότι πάντες ἀντλοῦν ἀνεξετάστως ἐκ τοῦ Hobhouse, τοῦ Βύρωνος καὶ τῶν ἄλλων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω ἢ θὰ γίνη κατωτέρω λόγος. Παρέχουν μόνον τὴν ἔνδειξιν ὅτι ἐπεκράτει ἀνὰ τὴν Εὐρώπην μεταξὺ τῶν ἀσχολουμένων μὲ ἑλληνικά θέματα καὶ ἰδίως τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως, ἡ πεποίθις ὅτι ἡ « ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις » ἦτο ἔργον τοῦ Ρήγα².

Ἑλληνικαὶ τινες πηγαὶ παρουσιάζουν περισσότερον ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς

1. Aug. De Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, τ. Α', Paris 1839 : « A onze heures nous débarquâmes à Calki. J'entendis alors, pour la première fois, le fameux air patriotique de l'infortuné Riga ; on n'oserait à Constantinople faire retentir ce cri de liberté. Mais ces paroles, que ne redirent jamais les rives esclaves du Bosphore (ὀλίγον ἔπειτα ἐξεργάγη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις) pouvaient être répétées sans danger par les échos de Calki ; et un vieil insulaire, assis sur le rivage en vue du serail (τῆς Κωνσταντινουπόλεως) chantait ces vers célèbres : « Prenons les armes, soyons dignes d'être Grecs, et que le sang de nos ennemis coule par torrent à nos pieds ». Τὸ παρατιθέμενον κείμενον ἀποτελεῖ σχεδὸν πιστὴν μετάφρασιν τῆς « Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα ». Ὁ De Marcellus ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν, ἔχει δὲ καὶ ἐκδόσει δίτομον συλλογὴν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως.

2. Villeneuve, *Journal fait en Grèce pendant les années 1825 et 1826*, Bruxelles 1827, σ. 253 κ.έ. — Isambert, *L'indépendance grecque et l'Europe*, Paris 1887, σ. 36. — Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris 1896, τ. Β', σ. 286. — Brunet de Presle etc., *Grèce...*, Paris 1860, σ. 405. — Saint-Hilaire, *Annuaire... des Études Grecques*, τ. 7 (1873), σ. 338. — Ὁ Ἰταλὸς μεταφραστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Rizo Neroulo (*Cours de la littérature grecque*) Terzo παρενθέτει ἑμμετρον εἰς τὴν ἰταλικὴν ἀπόδοσιν τῆς « Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα ». Ἐπίσης ὁ Elissen (*Versuch einem Polyglotte der europäischen Poesie*, Leipzig 1846, τ. 1, σ. 44) προβαίνει εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου, βάσει τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως.

τὸ κῦρος τῶν εἰδήσεων, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐξ αὐτῶν. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ κατὰ τὸ ἔτος 1821, ἐλάχιστον χρόνον πρὸ τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως, γενομένην ἔκδοσιν, ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, διαφόρων ἐθνικῶν ᾠσμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται ὡς ἔργα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ὁ Θούριος, ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος καὶ ἡ « Μασσαλιῶτις » Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων¹. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην τοῦ Βερνάρδου ἡ « Ἑλληνικὴ Μασσαλιῶτις » εἶναι παρηλλαγμένη. Ἀλλ' ἐλέχθη ἤδη ἄνωτέρω, ὅτι εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦτο, τυπωθὲν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὸ Ἰάσιον, ἔχουν γίνει πολλαὶ παραλλαγαὶ καὶ εἰς τὸν « Θούριον » καὶ εἰς τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον » ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ὁ ὁποῖος προφανῶς προέβη εἰς τὰς μεταβολὰς αὐτὰς διὰ νὰ καταστήσῃ τὰ ποιήματα αὐτὰ πλεον ἐπικαιρα καὶ περισσότερον κατὰ τὰς ἀντιλήψεις του πρόσφορα εἰς προπαγάνδαν τοῦ ἀναμενομένου ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνος. Πάντως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ Μολδοβλαχίᾳ, ἔνθα ὁ Ρήγας ἔζησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ἔζων εἰσέτι πολλοὶ γνωρίζαντες καλῶς αὐτὸν καὶ τὸ ἔργον του, ἐδημοσιεύθη ἡ « Μασσαλιῶτις » ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα, ἀποδεικνύει ὅτι κοινὴ ἦτο ἐκεῖ ἡ πεποίθις ὅτι τοῦτο ἔγγραφε πράγματι ὑπὸ τοῦ Ρήγα.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος Ἕλλην λόγιος ζήσας ἐν Παρισίοις, γνωρίζων ὅμως καλῶς τὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὁ Μηνᾶς Μινωίδης, κατέλιπε τρία χειρόγραφα, φυλασσόμενα εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιο-

1. ᾠσματα καὶ πονημάτια διαφόρων, ἐν Κοσμοπόλει. Ἡ « Μασσαλιῶτις » ἀρχεῖται μὲ τὴν γνωστὴν ἐπὶ τὸν « Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων ». Ἐγράφη ἤδη ἄνωτ., ὅτι ὁ Rizo Neroulo (Cours de littérature grecque moderne, Genève 1828, σ. 49) ὁμιλεῖ περὶ λαθραίας ἐπανεκδόσεως τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα ἐν Ἰασίῳ τῷ 1814, ἐκεῖθεν δὲ ἤντησαν καὶ οἱ μετέπειτα γράψαντες περὶ τοιαύτης ἐκδόσεως. Ἡδη ἀποδεικνύεται (βλ. Νέστορος Καμαριανοῦ, ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑτ., τ. 14, 1960, σ. 343 κ.ε.), ὅτι τοιαύτη λαθραία ἔκδοσις ᾠσμάτων τοῦ Ρήγα δὲν ἐγένετο τῷ 1814, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς ὡς ἄνωτέρω συλλογῆς τοῦ Βερνάρδου, ἡ ὁποία ἐτυπώθη τῷ 1821 καὶ περιλαμβάνει μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τὰ τρία γνωστά ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὡς ποιήματα τοῦ Ρήγα (Θούριον, Πατριωτικὸν ὕμνον, Μασσαλιῶτιδα). Ἄλλο φυλλάδιον εἶχεν ἐπίσης ἐκδοθῆ ἐν Ἰασίῳ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Βερνάρδου τοῦ Κρητός μετ' ἀναγεγραμμένης χρονολογίας 1814 Ἀπρ. 23 μὲ τὸν τίτλον « Ἡθικά τινα ποιήματα... », μὴ περιλαμβάνον δὲ τοῦτο τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα. Προφανῶς ὁ Νερουλὸς ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ παρεμφεροῦς τίτλου ὑπέστη σύγχυσιν, ταυτίσας τὴν μεταγενεστέραν καὶ περιλαμβάνουσαν τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα λαθραίαν ἔκδοσιν πρὸς τὴν ἄσχετον τοῦ 1814. Ὅτι δὲ ὁ Νερουλὸς, ὁμιλῶν περὶ λαθραίας ἐπανεκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν γενομένην τῷ 1821 ὑπὸ τοῦ Βερνάρδου, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τῆς Μασσαλιῶτιδος τοῦ Ρήγα, τὰ ὁποῖα μεταφράζει γαλλιστὶ εἰς τὸ ἔργον του (ἔ.ἀ., σ. 48-49), εἶναι διάφορα τῶν παραλλαγῶν, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ ἐπανέκδοσιν τοῦ 1821.

θήκη των Παρισίων, εἰς τὰ ὅποια περιλαμβάνονται « τὰ πατριωτικά ᾠσματα τοῦ Ρήγα » (*chants patriotiques de Rhigas*). Ταῦτα ἐν γαλλικῇ μεταφράσει εἶναι ὁ Θούριος, ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος καὶ τὸ κείμενον τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος »¹. Ὁ Μινωίδης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντλήσῃ τὰς πληροφορίες του εἰμὴ ἐξ Ἑλλάδος.

Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Mendelssohn - Bartholdy γράφει ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλῆς εἶχεν ἐντολὴν τοῦ Σουλτάνου ἐκστρατεύσει κατὰ τοῦ ἀποστάτου Πασβάνογλου, ὁ υἱὸς του Μουχτάρ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν περὶ μεγάλου ἀναβρασμοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ κινδύνου ἐπαναστάσεως ὑποκινουμένης ὑπὸ τῶν Γάλλων δημοκρατικῶν « Οἱ χωρικοί, ἔγραφε, ἀρχίζουν νὰ ψάλουν ἐν ᾠσμα μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ Ρήγα καὶ ὀνομαζόμενον Μασσαλιωτικόν »². Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τοῦ Πασβάνογλου ἐγένετο τὸ ἔτος 1798. Ὁ Μέντελσον δὲν παραπέμπει εἰς τὴν πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἤντησεν, εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι πρὸς συγγραφὴν τοῦ ἔργου του ἐχρησιμοποίησεν ἐγκύρους ἑλληνικάς καὶ ξένας πηγάς. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἡ πληροφορία αὕτη καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀνακριβής, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα ὡς συγγραφέως τοῦ ᾠσματος, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι τὸ ἔτος 1798 δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἐπαρκὲς χρόνος πρὸς διασπορὰν τῶν ἔργων ἢ τῶν φερομένων ὡς ἔργων τοῦ Ρήγα ἀνὰ τὰ ἑλληνικά ἐδάφη. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῇται ὅτι οἱ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Ἕλληνες τῆς ὑπαίθρου εὐρίσκοντο ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ καὶ συχνῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τῶν συμπατριωτῶν των τῶν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων ἐδαφῶν τῆς Ἡπείρου καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Πρεβέζης, ὅπου, ὡς θὰ ἐκτεθῇ λεπτομερέστερον κατωτέρω, ἔφθανον μετὰ τινος εὐχερείας εἰδήσεις καὶ βιβλία ἢ χειρόγραφα ἐθνεγερετικοῦ περιχομένου ἀπὸ Αὐστρίας μέσῳ Τεργέστης. Ἄν ἡ « Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις » ἐκυκλοφόρει πράγματι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης καὶ τῆς Τεργέστης καὶ ἐψάλλετο εἰς μυστικάς συγκεντρώσεις των, δὲν θὰ ἦτο δύσκολον μέσῳ τῶν ἐν Τεργέστη Γάλλων προξενικῶν ἢ τῶν προσεγγιζόντων τὸν λιμένα αὐτὸν Ἑλλήνων ναυτικῶν, νὰ φθάσῃ ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος εἰς τὰ γαλλοκρατούμενα ἐδάφη τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς Ἡπείρου.

Ἀξίαι ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ Ρίζος Νερουλὸς εἰς τὸ περὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας ἔργον του. Ὁ Νερουλὸς ὄχι μόνον ἐπίστευεν ὅτι τὸ ᾠσμα « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » ἦτο ἔργον

1. Bibl. Nat. de Paris, man. Suppl. gr. 729. Τὰ χειρόγραφα εἶναι ἀχρονολόγητα, ἀλλ', ἐξ ὧων γνωρίζομεν περὶ Μινωίδου, συμπεραίνομεν ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν ἢ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἢ ὀλίγον πρὸ ταύτης. Βλ. καὶ ἄνωτ.

2. Mendelssohn - Bartholdy, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1453..., μεταφρ. Ἀγγ. Βλάχου, τ. Α', Ἀθ. 1873, σ. 127.

τοῦ Ρήγα κατὰ μίμησιν τῆς Μασσαλιώτιδος, ἀλλ' ἐθεώρει τοῦτο ὡς λίαν διαδεδομένον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοῦρκοι ἐπιφανεῖς, ἀρεσκόμενοι εἰς τὴν μουσικὴν του, ἔδιδον διαταγὴν εἰς Ἑλληνας μουσικοὺς τῶν νὰ παίξουν τοῦτο, ἐγνώριζον δὲ ἀπὸ στήθους τοὺς πρώτους στίχους του, χωρὶς νὰ λάβουν τὴν περιέργειαν νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῆς σημασίας των¹.

Ὁ Ἰω. Φιλήμων, ἱστορικὸς τοῦ ἀγῶνος καὶ περισυλλέξας μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς πᾶν στοιχεῖον ἀναγόμενον εἰς τὴν περίοδον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς προπαρασκευῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ὀνομάζει ὡς ἔργα τοῦ Ρήγα τὸν Θούριον « Ὡς πότε παλληκάρια » καὶ τὸν Παιᾶνα « Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν ». Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου προσθέτει ἐν συνεχείᾳ : « κοινότατος εἰς τοὺς Ἑλληνας ἦτο καὶ ὁ Παιᾶν « Δεῦτε, παῖδες τῶν Ἑλλήνων !... » πεποιημένος κατὰ μίμησιν ἐκείνου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας »².

Ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης, ἀδελφὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ μετασχὼν ὁ ἴδιος τοῦ ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἀγῶνος, εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του δὲν ἀποδίδει μόνον τὴν πατρότητα τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος » εἰς τὸν Ρήγαν, ἀλλὰ καὶ κατατάσσει αὐτὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τὸν Θούριον ὡς πολεμικὸν ᾄσμα τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένων Ἑλλήνων³.

Ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰς ναυτικὰς

1. Rizo Neroulo, Cours de littérature grecque moderne, Genève - Paris 1828, σ. 48 : « ces chansons (de Rhiga) bravaient les oreilles des Barbares jusque dans la capitale du Sultan. Moi-même, me trouvant quelquefois aux parties de plaisir des ministres turcs, je les entendais ordonner aux musiciens grecs de chanter l'air : « Allons enfants de la Grèce ». Cet hymne était si répandu, et l'air en plaisait tellement aux Turcs, qu'ils en savaient par cœur les premier mots, sans avoir la curiosité d'en connaître le sens ». Ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύει εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν τμήμα τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα. Ὁ Ρίζος Νερουλὸς ἦτο ἐπιφανὴς Ἑλλήν λόγιος καὶ φιλολογικὸς συγγραφεὺς, βραδύτερον πολιτικός ἐν Ἑλλάδι, εἶχε δὲ ζήσει ἐπὶ μακρὸν ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὡς ὑπουργὸς τῶν ἡγεμόνων. Ἀπὸ τοῦ 1819 μέχρι τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ὑψηλάντου, εἶχεν ἀνωτάτην θέσιν ἐν Ἰασίῳ, ὡς « μέγας Ποστέλνικος » τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ Σούτσου. Ἐπομένως, τὰς περὶ ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα πληροφορίας του εἶχε περισυλλέξει ἐπιτοπίως.

2. Ἰω. Φιλήμωνος, Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ἀθ. 1834, σ. 99 κ.έ.

3. N. Ypsilantis, Mémoires..., σ. 97 : « Et aujourd'hui lorsqu'ils vont aux combats, ou qu'ils en reviennent victorieux, ils chantent de même son autre ode (de Riga) si connue, qu'il avoit composée à l'imitation de la Marseillaise : « Allons, descendants des Hellènes ! Le jour de gloire est arrivé !, etc ». Καὶ ὁ Κ. Νικολόπουλος εἰς τὴν Βιογραφίαν τοῦ Ρήγα, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ἐν Παρισίοις τῷ 1824 (ὡς ἀνωτ.) γράφει ὅτι ὁ Ρήγας συνέταξεν « une imitation de la Marseillaise que les héros de la Grèce chantent encore aujourd'hui, en combattant contre les oppresseurs ».

νήσους Ὑδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, ὁ Μασσαλιωτικὸς ὕμνος ἦτο λίαν διαδομένος καὶ ἐψάλλετο συχνὰ ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα, ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ σχεδὸν ὅσον καὶ ὁ Θούριος κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος Ἄ. Ὁρλάνδον, εἰς τὰς Σπέτσας μὲ τὸν πρῶτον συναγερμὸν ἠκούσθησαν οἱ στίχοι τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα, ὁ δὲ ἑταιριστὴς Χρυσοσπάθης, «ἀναβὰς ἐπὶ τῆς στέγης οἰκίας τινὸς καὶ ἀπαγγείλας τὸ «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων» καὶ τὸ «ὡς πότε παλληκάρια», τοσοῦτον κατεγοήτευσεν τὸν λαόν, ὥστε ἄλλοι μὲν ἔχυνον δάκρυα χαρᾶς, ἄλλοι ὠμνουν τὴν ὑπὲρ πατρίδος χύσιν τοῦ αἵματός των καὶ ἄλλοι γονυκλινεῖς ἐδέοντο εἰς τὸν Θεόν»¹. Κατὰ σύγχρονον δὲ περιγραφὴν, ὅταν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1825 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ὁ Ἰταλὸς φιλέλλην Σανταρόζα, διὰ νὰ τονώσῃ τὸ φρόνημα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀναμενομένης εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, διέσχισε μετὰ φίλων του τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ψάλλων τὸ «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων»².

Κατὰ τὸ ἔτος 1798, δηλαδὴ εἰς χρονικὸν διάστημα περίπου ἔτους ἀπὸ τῆς φερομένης συγγραφῆς τῆς Μασσαλιώτιδος ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ αὐστριακὴ δικαστικὴ ἀνάκρισις ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ «Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις» ἐψάλλετο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας συγκεντρώσεις τῶν συνωμοτῶν τῆς Βιέννης, εἰς Ζακύνθιος ποιητῆς, ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος, καταληφθεὶς ἐξ ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῶν θριάμβων τοῦ Βοναπάρτου καὶ τῆς καταλήψεως τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τῶν Γάλλων δημοκρατικῶν καὶ ὀνειρνούμενος τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν βοήθειαν τῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν, γράφει μίαν «Μασσαλιώτιδα» ἢ Θούριον ἐκ πέντε ὀκταστίχων στροφῶν καὶ μιᾶς τετραστίχου ἐπωδοῦ. Ἐλάχιστα πέραν τοῦ μέτρου καὶ τῆς μουσικῆς λαμβάνει ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Rouget de l'Isle, εἶναι δὲ συντεταγμένη καθαρῶς εἰς ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ διὰ νὰ

1. Ἄ. Ὁρλάνδου, Τὰ Ναυτικά, τ. Α', σ. 60 κ.έ. Κατὰ τὸν Ὁρλάνδον, ὁ Μιαούλης ἐνεθουσιάζετο, ὅταν ἤκουε τὸ «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων» καὶ πολλάκις διέταξε κατὰ τὰς ναυμαχίας νὰ τὸ τραγουδοῦν. Ἰδιαιτέρως, ὡς ἦτο ἐπόμενο, συνεκινεῖτο ἀκούων αὐτὸ εἰς τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος ὁ Γάλλος ναύαρχος Δεριγνύ.

2. «Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν», 18 Φεβρ. 1825. Κατὰ τὸν Φωτεινὸν (Ἀθλοὶ τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἐπαναστάσεως..., σ. 73), ὅτε ὑψώθη ἡ σημαία τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸ Βουκουρέστι τὴν 27 Μαρτίου 1821, μετὰ τὴν δοξολογίαν ὁ λαὸς ἔψαλλε «τὰ φιλελεύθερα τραγούδια τοῦ Ρήγα», μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων». Ἐπίσης κατὰ τὴν μάχην τῶν Μύλων, ὅτε ἀπεκρούσθη ὁ Ἰμβραήμ, οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ἔψαλλον εἰς τὴν μουσικὴν τῆς Μασσαλιώτιδος τὸ «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων». Ὁ Γάλλος ναύαρχος Δεριγνύ, ὁ ὁποῖος παρηκολούθει τὸν σκληρὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ὁχρ. πολὺ μακρὰν ἠγκυροβολημένης ναυαρχίδος του, ἀκούσας νὰ ψάλλεται ἡ «Μασσαλιώτις», συνεκινήθη τόσον, ὥστε, μολονότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀπηγορευμένη εἰς τὴν Γαλλίαν, διέταξε νὰ παίξῃ ταύτην ἡ μουσικὴ τοῦ πλοίου.

κινήσῃ τὸν ἐπαναστατικὸν ἐνθουσιασμόν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸ σημαντικώτερον διὰ τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι ὠρισμένα τμήματα τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Μαρτελάου ἀποτελοῦν ἐλαφρὰν τροποποίησιν ἢ καὶ πιστὴν μετάφρασιν ἀντιστοιχῶν τῆς «Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος», τῆς θεωρουμένης ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα. Οὕτω, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων στίχων τῆς πρώτης στροφῆς καὶ τῶν τεσσάρων τῆς ἐπωδοῦ, τοὺς ὁποίους μετέβαλεν ἐλαφρῶς ὁ Μαρτελάος, δανεῖζεται σχεδὸν αὐτούσιον τὸ κεῖμενον τῆς δευτέρας στροφῆς: «Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων - κόκκαλα ἀνδρειωμένα...», ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ ὠραιότερα τοῦ ὅλου ποιήματος¹. Ἴδου αἱ παρεμφερεῖς ἢ ταυτόσημοι πρὸς τὴν «Μασσαλιώτιδα» τοῦ Ρήγα στροφαὶ τοῦ Ὑμνου τοῦ Μαρτελάου:

(στροφή α') Μπρὸς παιδιά. Ἄς πολεμοῦμε!
 Ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθε
 Ἄν τὸ γένος ἀγαποῦμε,
 Στὴ φωτιά, μπρός, στὴ φωτιά...

(ἐπωδὸς) Τὰ ὅπλα ἄς λάβωμεν
 Ἄγωμεν πατριώταις, ἄγωμεν
 Ἄς τρέξῃ καὶ ἀθῶο αἷμα,
 Γιὰ τὴν λευθεριά.

(στροφή δ') Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
 Παλαιὰ ἀνδρειωμένα
 Κόκκαλα ἐσκορπισμένα
 Τώρα λάβετε πνοήν.
 Σταῖς φωναῖς τῆς σάλπιγγός μου
 Ὅχ' τὸ μνήμα ἀναστηθῆτε

1. Ἡ Μασσαλιώτις τοῦ Μαρτελάου ἐκυκλοφόρει ἐπὶ μακρὸν χειρόγραφος, πολ-
 λάκις δὲ εἰς ἄλλα ἔργα παρενετίθεντο στίχοι αὐτῆς. Τὸ κεῖμενον πληρὲς ἐδημοσιεύθη
 ὑπὸ τοῦ Σπ. Δὲ Βιάζη ἐν περ. «Ἑστία», Ἀθ. 1884, ἀρ. 453. Βιογραφία τοῦ Μαρ-
 τελάου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880,
 σ. 411 κ.έ., ὡς καὶ ἐν εἰσαγωγῇ τοῦ Σπ. Δὲ Βιάζη, Ἡ λύρα Ἀνδρέου Κάλβου καὶ
 ἀνέκδοτος ὕμνος Ἀντωνίου Μαρτελάου, Ζάκυνθος 1881, σ. 131 κ.έ. Μὲ τὴν Μασσα-
 λιώτιδα, τὴν ὁποίαν καλεῖ «Παιᾶνα τοῦ Μαρτελάου», ὁ Δὲ Βιάζης ἠσχολήθη καὶ εἰς
 «Ἀπαντα Δ. Σολωμοῦ», Ζάκυνθος 1880, σ. λ'. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν περί-
 που ἐποχὴν ἐγράφησαν καὶ δύο ἄλλαι Μασσαλιώτιδες, ἡ μία ἔργον τοῦ ἐπίσης Ζακυν-
 θίου ποιητοῦ Θωμᾶ Δανιελάκη ἐλληνιστὶ καὶ ἡ ἄλλη ἰταλιστὶ ὑπ' ἀγνώστου, ἀλλ'
 ἀσφαλῶς Ἕλληνας Ἑπτανησίου (βλ. τὸ κεῖμενόν των ἐν περ. «Ἀπόλλων», Πει-
 ραιεύς, τ. 5, σ. 908 κ.έ.). Καὶ αἱ δύο τελευταῖαι ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευ-
 θερίας μολονότι μένουν ἐγγύτερόν πως πρὸς τὸ γαλλικὸν κεῖμενον τῆς Μασσαλιώτιδος,
 ἀλλ' οὐδόλως εἶναι ἐπηρεασμένοι ἐκ τῆς «Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα». Βλ. καὶ S p.
 P a r r a s, France et Grèce, Paris 1934, σ. 23 κ.έ. — Α p. D a s c a l a k i s, Les
 œuvres de Rhigas, σ. 51 κ.έ. — Ν. Τ ω μ α δ ᾱ κ η, ἐν περ. «Ἑλληνικά», τ. Η', σ. 350.

*Καὶ τὸ Γένος νὰ ἰδῇτε
Εἰς τὴν πρώτην του τιμὴν.*

(στροφὴ ε΄) *Σηκωθῆτε, γιὰ νὰ ἰδῇτε
Πόσοι θᾶν' οἱ Λεωνίδαις.
Σηκωθῆτε, νὰ χαρῇτε
Πῶς ἡ Ἑλλὰς θὰ ξαναζῇ.*

*Σηκωθῆτε! Καὶ θὰ ἰδῇτε
Πῶς ἀνδρείως πολεμοῦμε,
Πῶς ἐχθροὺς καταπατοῦμε
Πόσο ἰμοιάζουμε μὲ σᾶς!*

Βεβαίως ἡ σύμπτωση τοῦ πρώτου στίχου (Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων· Μπρὸς παιδιά, ἄς πολεμοῦμε) θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ καὶ τυχαία, δεδομένου ὅτι ἡ παρόρμησις διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου (ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε...). Ἐν τούτοις, ἀπλῆ σύγκρισις τῶν ἀνωτέρω στίχων πρὸς τὸ ὡς ἀνωτέρω κείμενον τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα, ἀποδεικνύει ὀφθαλμοφανῇ ὁμοιότητα. Ἰδιαιτέρως, ὁ δεῦτερος στίχος τῆς πρώτης στροφῆς, οἱ τρεῖς πρῶτοι τῆς ἐπιδου καὶ οἱ πέντε τῆς τετάρτης στροφῆς, ἐμφανίζουσιν καὶ λεκτικὴν ταυτότητα, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ εἷς ἐκ τῶν συγγραφέων τῶν δύο ὕμνων ἔχει ἀντιγράψει πιστῶς τὸν ἕτερον. Τῆς τελευταίας στροφῆς, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ Λεωνίδου, μόνον ἐπίδρασις δύναται νὰ διαπιστωθῇ.

Ἄλλ' ὁ Μαρτελάος, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔγραψε καὶ ἄλλον ὕμνον «εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν, τὸν ἀρχιστράτηγον Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντιλὺ»¹, ποίημα ἐκ 38 τετραστίχων στροφῶν, πλήρες πατριωτικοῦ οἴστρου, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρᾶς πνοῆς. Καὶ εἰς τὸν ὕμνον αὐτὸν ὁ Μαρτελάος παραθέτει ἐπὶ λέξει τὴν δ' στροφὴν τοῦ κατ' ἀπομίμησιν τῆς Μασσαλιώτιδος ὕμνου του, διαιρῶν αὐτὴν εἰς τὸ α' καὶ β' τετράστιχον τούτου:

*Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
Παλαιὰ ἀνδρειωμένα
Κόκκαλα ἐσκορπισμένα
Λάβετε τώρα πνοήν.*

*Σταῖς φωναῖς τῆς σάλπιγγός μου
Ὅχ' τὸ μνημὲν ἀναστηθῇτε*

1. Καὶ τούτου τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπ. Δὲ Βιάζη: «Ἡ λύρα Ἀνδρέου Κάλβου καὶ ἀνέκδοτος ὕμνος Ἀντωνίου Μαρτελάου», Ζάκυνθος 1881, σ. 137 κ.έ. Οἱ δύο αὐτοὶ ὕμνοι, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ποιήματα τοῦ Μαρτελάου, ἐκυκλοφόρουν εἰς χειρόγραφα, περισυνελέγησαν δὲ περὶ τὸ ἔτος 1845 χάριν ἐκδόσεως, ἥτις δὲν ἐπραγματοποιήθη (Σπ. Δὲ Βιάζη, ἔ.ἀ., σ. 135).

Καὶ τὸ γένος σας νὰ ἰδῇτε

Εἰς τὴν πρώτην του τιμὴν.

Πρόκειται καὶ πάλιν περὶ τῆς δευτέρας καὶ ὠραιότερας στροφῆς τῆς « Μασσαλιώτιδος » τοῦ Ρήγα. Εἰς τὸν ὕμνον αὐτὸν ὁ Μαρτελάος ἀποδίδει τόσην σημασίαν εἰς τοὺς τέσσαρας πρώτους στίχους, ὥστε αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸ 1ον, τὸ 15ον καὶ τὸ 38ον, τελευταῖον, τετράστιχον, χρησιμοποιοῦν τρόπον τινὰ αὐτοὺς ἐν εἴδει ἐθνεγεργηρίου σαλπίσματος.

Καὶ ἂν ἐσπερούμεθα οἷασδήποτε πληροφορίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγράφησαν οἱ ὕμνοι αὐτοὶ τοῦ Μαρτελάου, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τούτους εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν κατελύθη ἡ Βενετικὴ κυριαρχία εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἀπεβιβάσθησαν τὰ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Γεντιλὸν στρατεύματα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ὅτε αὕτη διεσάλπισε τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, συγχρόνως δὲ διὰ προκηρύξεων συνεκλόνισε τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων μὲ ὑποσχέσεις ἀπελευθερώσεως. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα μαρτυροῦν ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν συγκλονιζόντων τοὺς Ἕλληνας συναισθημάτων αὐτῶν μετὰ τὴν ἀποβίβασιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον τῶν Γάλλων Δημοκρατικῶν. Κυρίως οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸν Βοναπάρτην καὶ τὸν Γεντιλὸν στίχοι προδίδουν φλέγουσαν ἐπικαιρότητα καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶχον γραφῇ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ἐπομένως κατὰ τὸ 1797. Πάντως, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφοῦν μετὰ τὸ 1798, δεδομένου ὅτι ἡ Ἑπτάνησος τῷ 1799 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ρωσοτούρκων, ἀναφέρεται δὲ ὅτι τότε ὁ Μαρτελάος κατεδιώχθη λόγῳ τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων καὶ ἐνεργειῶν του, ἀλλὰ καὶ διότι εἶχε κατὰ τὴν δημοκρατικὴν περίοδον συντάξει καὶ διασπείρει τοὺς ὕμνους αὐτούς. Δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὸν ποῖον ἐκ τῶν δύο ποιημάτων ἔγραψε πρῶτον. Ἡ πληροφορία ὅτι τὸν « ὕμνον πρὸς τὴν Γαλλίαν, τὸν Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντιλὸν » ἔγραψε τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1797¹, εἶναι ἀμφισβητήσιμος, πάντως δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς πραγματικότητος.

Προφανὲς εἶναι ὅτι, διὰ νὰ ἐμπνευσθῇ ὁ Μαρτελάος ἐκ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα καὶ μάλιστα νὰ ἀντιγράψῃ κατὰ λέξιν πολλοὺς στίχους, θὰ ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως τὸ κείμενον αὐτὸ νὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ζάκυνθον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1797. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι

1. Σπ. Δὲ Βιὰ ζ η, ἔ.ἀ., σ. 133. Νομίζομεν ὅτι ἡ χρονολογία τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1797 προέρχεται ἐκ συγχύσεως. Ὁ Ν. Κατραμῆς (Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880, σ. 483) καὶ ὁ Π. Χιώτης (Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου, τ. Γ', Κέρκυρα 1863, σ. 640) γράφουν ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ὑψώθη εἰς τὸ φρούριον τῆς Ζακύνθου ἡ Γαλλικὴ σημαία, ὁ δὲ διδάσκαλος Ἀντώνιος Μαρτελάος « ἐξεφώνησε λόγον... ». Ἐπομένως δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ποιήματος, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐγράφη ὀλίγον χρόνον βραδύτερον. Μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Ρωσοτουρκικῆς κυριαρχίας, ὁ Μαρτελάος κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατῶν τῆς Ζακύνθου.

ἔργον ἐπαναστατικόν, φερόμενον ὡς τοῦ Ρήγα, μὴ δημοσιευμένον, εἶχε κυκλοφορήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διασπαρῇ εἰς τὴν Ἑπτάνησον χειρόγραφον ἀπὸ τοῦ 1797, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἢ μόλις εἶχε συλληφθῇ ὁ Ρήγας καὶ διαφύγει ἀπὸ Τεργέστης πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων κατεχόμενα ἐδάφη ὁ Χριστ. Περραιβός, κομίζων καὶ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρήγα ; Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπεν ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον τούτου νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἡ λεγομένη ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις δὲν ἐγγράφη εἰς τὴν Βιέννην ὑπὸ τοῦ Ρήγα ἢ ἄλλου τινὸς καὶ ἐπομένως ὅτι εἰς τὸν Μαρτελάον ἀνήκει ἡ πατρότης τῶν στίχων τούτων. ὁ δὲ μεταγενέστερος συντάκτης τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος » ἀπλῶς ἀντέγραψεν ἐκ τούτου :

Ἐν τούτοις, δὲν δυνάμεθα νὰ ταχθῶμεν πρὸς τὴν γνώμην ταύτην. Αἱ ἄνωτέρω ἐκτεθεῖσαι πηγαὶ μᾶς πείθουν, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον περὶ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα ἡ « Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις » ἐκυκλοφόρει ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, γενικὴ δὲ ἦτο ἡ πεποίθις ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἔργου τοῦ Ρήγα. Ὁ Μαρτελάος ἔζησε μέχρι τοῦ ἔτους 1819, διδάσκων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ παρακολουθῶν μὲ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον τὰ φιλολογικὰ θέματα, ἄνευ ἀμφιβολίας δὲ θὰ εἶχε λάβει γνῶσιν τοῦ κειμένου τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος », ἡ ὁποία ἐκυκλοφόρει εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον τῆς γαλλικῆς Μασσαλιώτιδος ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἄν ἡ πατρότης τῶν κοινῶν εἰς τὰ δύο ποιήματα στίχων ἀνῆκεν εἰς αὐτόν, θὰ εἶχεν ἐκδηλώσει κάποιαν ἀντίδρασιν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν θὰ εἶχεν ἀφήσει τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐν πλήρει σιωπῇ. Ἡ διασπορά τοῦ κειμένου τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος » ἀπὸ τῆς Βιέννης εἰς τὴν Ἑπτάνησον κατὰ τὸ ἔτος 1797 ἦτό τι τὸ δυσχερές, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀδύνατον. Ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων, τὰ ποιήματα τοῦ Ρήγα ἦσαν γνωστὰ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν κύκλων τῆς Τεργέστης, ὁ δὲ Θούριος εἶχε διαβασθῇ κάποτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν λέσχην¹.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς γαλλοαυστριακῆς ἀνακωχῆς, ἔτι δὲ περισσότερον ἀπὸ τῆς εἰρήνης τοῦ Καμποφόρμιο, οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι εἶχον ἐγκαθιδρύσει εἰς τὴν Τεργέστην στρατιωτικὰς ἀποστολὰς καὶ προξενικὰς ἀρχὰς ἐκ στρατιωτικῶν, μέσῳ δὲ τούτων δὲν ἦτο δύσκολος ἡ διοχέτευσις ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ κειμένου πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων κατεχόμενα ἐδάφη τῆς Ἑπτα-

Εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ν. Λογοθέτης - Γούλιαρης, ἔγραψε παρῳδίαν τοῦ ὕμνου τοῦ Μαρτελάου, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον τετράστιχον ἀκριβῶς σατυρίζει τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ταυτόσημον πρὸς τὸ τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Ρήγα κείμενον : « Ποιὸς ἀγροίκησε ποτέ του - κόκκαλα πνοὴ νὰ ἐκβάλλουν - σάλπιγγα νὰ καταλάβουν καὶ ὅχ' τὰ μνήματα νὰ βγοῦν ; ». Βλ. τὸ ὅλον κείμενον τῆς παρῳδίας τοῦ Μαρτελάου ἐν Γ. Ζώρρα - Φ. Μπουμπουλίδου, Ἑπτανήσιοι προσολωμικοὶ ποιηταί, Ἀθ. 1953, σ. 51 κ.έ. Ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ, σ. 39 κ.έ. ἔχουν ἀναδημοσιευθῇ τὰ ποιήματα τοῦ Μαρτελάου.

1. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 96.

νήσου. Ἐκτὸς τούτου, πολλὰ ἑλληνικὰ πλοῖα προσήγγιζον εἰς τὴν Τεργέστην καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν γαλλοκρατουμένην Πρέβεζαν καὶ εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον μάλιστα ἀρχίσει καὶ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Τεργέστης καὶ ἐκείνων τῶν ὑπὸ τῶν Γάλλων κατεχομένων ἐδαφῶν. Ὡς εἶναι αὐτονόητον, τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον καὶ φλεγούσης ἐπικαιρότητος ἐπαναστατικὸν ἑλληνικὸν κείμενον θὰ ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας τοὺς τελοῦντας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας, μία ἀπομίμησις τῆς Μασσαλιώτιδος, τὴν ὁποῖαν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τραγουδήσουν μὲ τὴν μουσικὴν τοῦ ἤδη περιφήμου ᾄσματος τοῦ Rouget de l'Isle. Ἡ διάδοσις τοῦ θὰ ἦτο εὐχερεστέρα, ἂν πιστεύσωμεν εἰς μίαν πληροφορίαν ὀλίγον μεταγενεστέραν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ « Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις » εἶχε γραφῇ ἀπὸ τοῦ 1796, ἐπομένως ἦτο τὸ πρῶτον ἐπαναστατικὸν ποίημα τοῦ συνωμοτικοῦ κύκλου τῆς Βιέννης, τὸ ὁποῖον θὰ διεσπάρη¹. Ἐπομένως, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἠγγρύπνει ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία, ἐν μικρὸν τεμάχιον χάρτου περιλαμβάνον τὸ κείμενον τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος καὶ εὐκόλον καὶ λογικὸν ἦτο νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ διασπαρῇ δι' ἀντιγράφων μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου (διὰ Πρεβέζης) καὶ τῆς Ἑπτανήσου.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι, ὅτε ὁ Μαρτελάος ἐν σπουδῇ, λόγῳ τῆς φλεγούσης ἐπικαιρότητος καὶ τοῦ ἐπείγοντος τῆς διασπορᾶς τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν « ἔγραφε τοὺς ὕμνους του », ἐμπνεόμενος εἰς πολλὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ἢ καὶ ἀντιγράφων πιστῶς ὠρισμένους στίχους, εἶχεν ἐνώπιόν του κάποιον ἀνώνυμον χειρόγραφον καὶ ἠγνόει τὴν πατρότητα. Εἶχε τρόπον τινὰ τοῦτο χαρακτῆρα δημοτικοῦ ᾄσματος, ἐκ τοῦ ὁποῖου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ ὅ,τι ἠθέλεν. Ἡ προέλευσις θὰ διεπιστώθῃ βραδύτερον μετὰ τὴν διασπορὰν τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἀφ' οὔτου ἐγνώσθῃ ὁ μαρτυρικός του θάνατος².

Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς ἄλλο, χρῆζον ἐπίσης ἐρεῦνης. Ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Διον. Σολωμὸς εἰς τὸν « Ὑμνον τῆς ἐλευθερίας » περιλαμβάνει τὸ ὑπεροχὸν ἐκεῖνο τετράστιχον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπῳδὸς εἰς τὴν μελοποίησιν τοῦ Μαντζάρου καὶ τὸ ὁποῖον, ἐπαναλαμβανόμενον τετράκις (τετράστιχον 2^{ον}, 16^{ον}, 74^{ον}, 77^{ον}), ἔχει καταστῇ τὸ μᾶλλον δημοφιλὲς καὶ γνωστὸν τοῦ ὅλου ὕμνου.

*Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε Ἑλευθεριά!*

1. I k e n, Eunomia 1827, σ. 103. Βλ. καὶ Ν. Πολίτου, ἔ.ἀ.

2. Ὁ Μαρτελάος κατὰ τὰ μετέπειτα ἔτη ἦτο θαυμαστής τῶν ποιημάτων τοῦ Ρήγα, ἠκούετο δὲ πολλάκις λέγων « μὲ τὸ συντακτικὸν τοῦ Γαζῆ θὰ παραδίδω ἀπὸ τοῦδε καὶ τὴν γραμματικὴν τοῦ Ρήγα » (Ν. Κατραμῆ, ἔ.ἀ. σ. 414).

Εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους σημειοῦται ὑπὸ τινων ἐπίδρασις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος καὶ τῶν ὕμνων τοῦ Μαρτελάου, ἐνθα ἀνευρίσκομεν τὰς δύο λέξεις « κόκκαλα » καὶ « Ἑλλήνων ». Ἐπίσης διαπιστοῦται ἐπίδρασις τις, ἂν μὴ ὁμοιότης, πρὸς τὴν τετάρτην καὶ πέμπτην στροφὴν τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος », ὥς καὶ πρὸς τὴν πέμπτην στροφὴν τοῦ κατὰ μίμησιν τῆς Μασσαλιώτιδος ὕμνου τοῦ Μαρτελάου, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ Σπάρτης καὶ Λεωνίδου, πρὸς τὸ 78^{ον} τετράστιχον τοῦ Ὑμνου πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Σολωμοῦ :

*ὦ Τριακόσιοι, σηκωθῆτε
Καὶ ξανάλλθετε σὲ μᾶς
Τὰ παιδιὰ σας θέλ' ἰδῆτε
Πόσο μοιάζουνε μὲ σᾶς.*

Πιστεύεται γενικῶς ὅτι ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ἔχει ἐπηρεασθῆ εἰς τὸ νόημα τῶν στίχων αὐτῶν ἐκ τῶν ὕμνων τοῦ συμπατριώτου του Μαρτελάου, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζε προσωπικῶς εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὑποστηρίζεται δ' ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ φίλος του. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Σολωμὸς θὰ ἐγνώριζε καλῶς τὰς χειρογράφους ποιήσεις τοῦ Μαρτελάου. Θὰ ἠδυνάμεθα ἡμεῖς νὰ προσθέσωμεν ἐν ἐπὶ πλέον ἐπιχείρημα. Εἰς ἐκ τῶν ἀνωτέρω στίχων τοῦ « Ὑμνου πρὸς τὴν ἐλευθερίαν » τοῦ Σολωμοῦ (Πόσο μοιάζουνε μὲ σᾶς) δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα, ἀνευρίσκεται ὁμως σχεδὸν ἐπὶ λέξει εἰς τὸν Μασσαλιωτικὸν Θούριον τοῦ Μαρτελάου « Πόσο 'μοιάζουμε μὲ σᾶς ». Ἐπὶ πλέον, ἡ πρὸς τοὺς Τριακόσιους προσλαλιά τοῦ Σολωμοῦ « Σηκωθῆτε » ἀνευρίσκεται τρίς εἰς τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν Λεωνίδαν στροφὴν τοῦ ὕμνου τοῦ Μαρτελάου¹.

Παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῇται ὅτι ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ἐγνώριζε καλῶς τὸ ἔσμα « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων », δηλαδὴ τὴν « Ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα », καὶ ἐγνώριζε τοῦτο ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἀπέδιδε δὲ εἰς αὐτὸ τόσην σημασίαν, ὥστε τοῦτο καὶ ὄχι τὸν Θούριον ἔχει ὑπ' ὄψιν, ὅταν εἰς τὸ 18^{ον} τετράστιχον ἀναπολεῖ τὸν Ρήγαν :

*Ἐγαλήνευσε καὶ ἐχύθη
καταχθόνια μιὰ βοή*

1. Ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ταῦτα περιείχοντο εἰς τὰς φερομένας ὡς ἀπολεσθείσας στροφὰς τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος καὶ ὅτι ὁ Μαρτελάος εἶχεν εἰς χεῖράς του πληρέστερον τοῦ διασωθέντος κείμενον. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Σολωμὸς ἔλαβε τὸν στίχον « Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένα... » ἐκ τοῦ « Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων κόκκαλα ἐσκορπισμένα » ἀνευρίσκεται τὸ πρῶτον εἰς Γ. Χ(ρ υ σ ο β ε ρ γ η), Τὸ ἐπιδόρπιον..., Ἀθ. 1855, σ. 8, σημ. 1. Ὁ Ἡλ. Βουτιερίδης (Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἕλληνες, σ. 136) νομίζει ὅτι ἐνταῦθα ὑποννοεῖται ὅτι ὁ Σολωμὸς ἔλαβε ταῦτα ἐκ τοῦ ὕμνου τοῦ Μαρτελάου « εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν... ». Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπεννοεῖτο ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῆς « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ».

καὶ τοῦ Ρήγα σου ἀπεκρίθη
πολεμόκραχτη ἡ φωνή.

Πράγματι, εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐπεξηγηματικὴν σημείωσιν διὰ τὴν «πολεμόκραχτη φωνή» τοῦ Ρήγα, παραπέμπει: «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων». Κατὰ ταῦτα, δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Σολωμὸς εἶχε μελετήσει καλῶς τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα, τὴν ὁποῖαν ἐθεώρει γνήσιον ἔργον τοῦ Ρήγα καὶ προβάλλει αὐτὸς ὁ ἴδιος ὡς ἐθνεγεργήριον ἔσμα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Σολωμὸς, ὅσον καὶ ἂν ἐγνώριζε καλῶς τοὺς ὕμνους τοῦ Μαρτελάου, τοῦλάχιστον εἰς τὸν πολυθρύλητον στίχον τῆς ἀναγεννημένης ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων «Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη» ἐνεπνεύσθη ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Ρήγαν «Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος».

Εἰς ἰταλιστὶ συντεταγμένην προκήρυξιν τοῦ στρατηγοῦ Γεντιλὺ ὑπὸ χρονολογίαν 11 Ἰουλίου 1797, ὀλίγον δηλαδὴ χρόνον μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἐπτανήσου ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων, ἀνευρίσκεται ἡ φράσις «Siamo debitori noi tutti della dissoterata nostra liberta». Ἡ λέξις dissoterata ἔχει τὴν ἀκριβῆ σημασίαν «ἀναστηθεῖσα», «ἀναγεννηθεῖσα», ἀλλ' ἐλευθέρως δύναται νὰ ἀποδοθῇ «ἐκ τάφου ἀνακύψασα».

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενον τῆς προκηρύξεως ταύτης ἀνευρέθη εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ μάλιστα μὲ ὑπογραμμισμένην τὴν φράσιν, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς ἐκεῖθεν ἐνεπνεύσθη τοὺς στίχους περὶ ἑλληνικῆς ἐλευθερίας «Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη...»¹.

Ἀλλ' ἀφοῦ ἔχομεν αὐτὰς ταύτας τὰς λέξεις τῶν σχετικῶν στίχων τοῦ Ἐθνικοῦ Ὑμνου εἰς τὸ ἔσμα «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων», εἰς τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐν συνεχείᾳ παραπέμπει αὐτὸς ὁ Σολωμὸς ὡς «πολεμόκραχτη κραυγὴ τοῦ Ρήγα», δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἄλλοθεν ἔλαβε ταύτην ὁ ἐθνικὸς ποιητής. Τούναντίον, ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Σολωμὸς διетήρησε τὴν προκήρυξιν ταύτην καὶ ὑπεγράμμισε τὴν σχετικὴν φράσιν, ἀκριβῶς διότι αὕτη συμβιβάζεται περίπου πρὸς τὸ νόημα τῶν στίχων τοῦ περὶ ἑλληνικῆς ἐλευθερίας². Ἐξ ἄλλου εἶναι ἕξ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων τῆς αὐστριακῆς

1. Σπ. Δὲ Βιάντζη, Μία ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐθνικοῦ μας ὕμνου, ἐν περ. «Ἐθνικὴ Ἀγωγή», τ. Α', 1898.

2. Εἶναι ἀμφισβητήσιμον ἂν τὸ νόημα τῶν στίχων τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου «Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη κ.λ.π.» συμβιβάζεται ἐπακριβῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς «Ἐκ τοῦ τάφου ἀναστηθείσης ἑλληνικῆς ἐλευθερίας». Πρόκειται μᾶλλον περὶ τῶν προαιωνίων θυσιῶν καὶ μαρτυριῶν τοῦ Γένους, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνέβλυσεν ἡ ἐλευθερία. Καὶ ὁ Ναπολέων εἰς λόγον τοῦ ἐνώπιον τοῦ Διευθυντηρίου, ὅτε ἐνεχείρισε τὸ κείμενον τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφόρμιο, ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας, ἔλεγε «βλέπουν ἤδη τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ τάφου τῶν πατέρων των». (Βλ. καὶ Γ.

ἀνακρίσεως ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἡγνόει τὰ κείμενα τῶν προκηρυξέων τῶν Γάλλων δημοκρατικῶν εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Παρηκολούθει ἀγρύπνως τὰ ἐκεῖ διαδραματιζόμενα γεγονότα καὶ ἐζήτει τὰς προκηρύξεις ταύτας μέσῳ τοῦ ἐμπίστου καὶ μεμυημένου εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδιά φίλου του ἐμπόρου ἐν Τεργέστη Ἀντ. Κορωνιοῦ¹.

Δὲν ἐπιμένομεν περισσότερον ἐπὶ τῶν δυνατῶν ἐπιδράσεων εἴτε εἰς τὴν «Μασσαλιώτιδα τοῦ Ρήγα» καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Μαρτελάου, εἴτε εἰς τοὺς σχετικούς στίχους τοῦ Ἑθνικοῦ Ὑμνου τοῦ Σολωμοῦ, καθ' ὅσον αἱ φράσεις περὶ ἀναστάσεως τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ τάφου κ.λ.π., ἦσαν πολὺ συνήθεις, ἐρχόμεναι αὐτομάτως εἰς τὸ στόμα τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μετέπειτα κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν προχωροῦμεν εἰς εἰκασίας, οὐδαμοῦ στηριζομένας ἐπὶ πηγῶν τινων, περὶ ἐπιδράσεως προφητειῶν ἢ ἄλλων παλαιῶν κειμένων, εἰς τὰ ὅποια γίνεται λόγος περὶ ὀστέων, ἀναστάσεως ἐκ τοῦ τάφου κ.λ.π.².

Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων, Ἀθ. 1889, τ. Α', σ. 109). Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὸν «Μασσαλιωτικὸν Θούριον» τοῦ Δανελάκη (ὡς ἄνωτ.) εἰς δύο τετράστιχα προβάλλει ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, κοιμωμένη ἕως τότε «στῶν προγόνων τὰ ὀστᾶ» καὶ ἐξερχομένη «ἀπ' τὰ μνήματα ἱερὰ».

1. Ἑγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 90. Βλ. καὶ Αρ. Δασκαλάκης, Rhigas Velestinlis..., σ. 98 καὶ «Les œuvres de Rhigas...», σ. 70.

2. Ὁ Ν. Βέης (Ἡ καταγωγή τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ..., ἐν περ. Ν. Ἑστία, τ. 27 (1940), σ. 336 κ.έ.) φρονεῖ ὅτι ὁ Σολωμὸς ἐπηρεάσθη εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς ἐκ τῆς προφητείας τοῦ Ἰεζεκιήλ, κεφ. ΑΖ', ἐνθα γίνεται λόγος περὶ ὀστέων ἀνθρωπίνων καὶ περὶ ἀναστάσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ τάφου. Τὰς αὐτὰς γνώμας ὑπεστήριξε διεξοδικώτερον μετὰ χρησίμου βιβλιογραφικῆς συμβολῆς ὁ Ν. Θ. Μπουγάτσος (Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, ἐν περ. Ἀθηνᾶ, τ. 64 (1957), σ. 25 κ.έ.). Ἀναμφισβητήτως ὁ Σολωμὸς ἐγνώριζε καλῶς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ εἰς τινα σημεῖα τοῦ ἔργου φαίνεται ἐπηρεασμένος ἐκ ταύτης. (Βλ. Ν. Τωμαδάκη, Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, Ἀθ. 1943, σ. 84 κ.έ. καὶ ἐν περ. Ὁ Αἰὼνας μας, 1949, σ. 173 κ.έ.). Ἐν τούτοις, καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν δυνατότητα ἀμεσωτέρας ἐπιδράσεως ἐκ τῶν ἐλληνικῶν μασσαλιωτικῶν ποιημάτων, οἱ στίχοι αὐτοὶ τοῦ Σολωμοῦ οὐδένα ἐπιδέχονται λεκτικὸν ἢ κατὰ νόημα συσχετισμὸν πρὸς τὴν προφητείαν τοῦ Ἰεζεκιήλ. Πρόκειται περὶ αὐθαιρέτου εἰκασίας, μὴ συμβεβαζομένης καὶ πρὸς τὴν λογικὴν διερεύνησιν τοῦ θέματος. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ λεκτικὴ τις ὁμοιότης, ὡς διαπιστοῦται τοιαύτη μεταξὺ τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐκείνων τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ἢ τῶν ὕμνων τοῦ Μαρτελάου, καὶ τὸ νόημα εἶναι διάφορον. Ἐν τῇ προφητείᾳ τοῦ Ἰεζεκιήλ ἐμμέσως μόνον δύναται νὰ γίνεται ὑπαινιγμὸς περὶ ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους τῶν Ἑβραίων, ἐνῶ ὁ Διον. Σολωμὸς χαίρει τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία «σάν καὶ πρῶτα ἀνδρειωμένη» προβάλλει μὲ τὴν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τοὺς πρώτους θρῆνους τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821. Αἱ ἰδέαι τοῦ Ὑμνου τῆς ἐλευθερίας ἀναβλύζουν πηγαῖαι ἐκ τῶν συναισθημάτων, τὰ ὅποια συνεχλόνιζον τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκεῖνας ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἔθνος ἐμεγαλουργεῖ εἰς ἀγῶνα ἐλευθερίας ἢ θανάτου.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω δύνανται νὰ συναχθοῦν ὡς βέβαια δύο τινά : Πρῶτον, ὅτι εἰς τοὺς ὑπὸ τὸν Ρήγαν συνωμοτικούς κύκλους τῆς Βιέννης ἐκυκλοφόρει μία ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις, ἡ ὁποία καὶ ἐψάλλετο ἄνευ ἀμφιβολίας εἰς τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος κατὰ τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις των. Δεύτερον, ὅτι ὀλίγον μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα ἐκυκλοφόρει ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐν κείμενον « Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος », γενικὴ δὲ ἦτο μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡ πεποίθις ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ Ρήγα καὶ ὡς δημιούργημα τῆς πατριωτικῆς μούσης τοῦ ἔθνομάρτυρος, τιθέμενον ἐνίοτε σχεδὸν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὸν Θούριον, εἶχε συγκινήσει τὰς ψυχὰς τῶν ὑποδούλων καὶ χρησιμεύσει ὡς σύμβολον τοῦ ἔθνους διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν παρατεθέντων στοιχείων συναγόμεναι δύο αὗται διαπιστώσεις ὁδηγοῦν εἰς δύο ἱστορικὰ προβλήματα. Πρῶτον : τὸ κυκλοφοροῦν μεταξὺ τῶν ἐπαναστατικῶν κύκλων τῆς Βιέννης καὶ ψαλλόμενον ὡς ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις ἦτο ἔργον τοῦ Ρήγα ; Δεύτερον : τὸ διασπαρὲν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὄσμα καὶ φερόμενον ὡς Μασσαλιώτις τοῦ Ρήγα ἦτο πράγματι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε συντεθῇ ἐν Βιέννῃ, ὅτε ὁ Ρήγας παρεσκεύαζεν ἐκεῖ τὴν ἐπανάστασιν ;

Οἱ νεώτεροι ἐρευνῆται ἔχουν διχασθῇ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν προβλημάτων τούτων¹. Θὰ ἀναζητήσωμεν τὴν λύσιν βάσει τῶν ἐρευνηθέντων στοιχείων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὀρθολογιστικῆς ἐνατενίσεως τούτων. Ὁ Ρήγας, ἐκτὸς τοῦ Θουρίου, ὁ ὁποῖος ἦτο ποίημα πηγάσαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς του καὶ τῶν ἰδίων σχεδίων ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους, ἄνευ οὐδεμιᾶς μιμήσεως, εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ἐπαναστατικά ἔργα του, περὶ καὶ ἑμμετρα, εἶχεν ὡς γνώμονα, εἰς πολλὰ ἀντιγράφων, εἰς ἄλλα ἀποδίδων ἑλευθέρως ἢ μιμούμενος, τὰς ἰδέας καὶ τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ Πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, τὸ ὁποῖον εἶχε συντάξει κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἦτο εἰς ἄλλα ἑλευθέρα ἀπόδοσις, εἰς ἄλλα πιστὴ ἀντιγραφή τοῦ πλέον ριζο-

1. Ἐναντίον τῆς γνησιότητος τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ὡς ἔργου τοῦ Ρήγα ἐτάχθησαν ὁ Σπ. Λάμπρος (Τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, σ. 52 κ.ε. καὶ Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. ΙΕ', σ. 72), ὁ Κ. Ἀμαντος (Ἑλληνικά, τ. Η' (1935), σ. 203), καὶ ὁ Ν. Βέης (Νέα Ἑστία, τ. ΚΑ' (1937), σ. 328 καὶ τ. ΚΖ' (1940), σ. 336). Ὁ Κ. Ἀμαντος (ἐ.ἀ., σ. 205) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Μαρτελάος δὲν ἐμιμήθη ποίημα τοῦ Ρήγα, ἀλλ' ἔγραψεν ἐξ ἰδίας ἐμπνεύσεως, βραδύτερον δὲ ἄγνωστός τις Ἑλλήνων ποιητὴς ἔγραψε τὸ « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » λαβὼν ἐκ τοῦ Μαρτελάου τοὺς ὁμοιάζοντας στίχους. Καὶ προηγουμένως (Ἑγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. κδ') εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι τὸ « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν Ρήγαν, διότι : 1) Τὰ ἔγγραφα τῆς Βιέννης ἀγνοοῦν τὸ ἔργον τοῦτο. 2) Δὲν εἶναι ἡ ποιητικὴ γλῶσσα τοῦ Ρήγα. 3) Δὲν ὁμιλοῦν περὶ αὐτοῦ ὁ ἐκδότης τοῦ ἐντύπου τῆς Κερκύρας, ὡς καὶ ὁ Δ. Σχινᾶς εἰς τὰ ἀντίγραφα Θουρίων τοῦ Ρήγα, τὰ ὁποῖα ἔστειλεν εἰς τὸν Καποδίστριαν. Πλήν, τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα εἶναι ἐπαρκῆ διὰ νὰ ἐξουδετερώσουν ὅσα ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν ὡς συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος ; Ἐξ ἄλλου τὰ

σπαστικοῦ πολιτεύματος τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκείνου τοῦ 1793. Ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος ἀπηυθύνετο μὲν πρὸς τοὺς Ἑλλήνας καὶ εἶχε καθαρῶς ἑλληνικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ συνετάχθη διὰ νὰ ψάλλεται εἰς τὸν ἦχον τῆς « Καρμανιόλας », τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἔσματος, τὸ ὁποῖον ὁ ὄχλος τῶν « ἀβρακώτων » ἐχόρευεν, ὅταν ἐπιπτον αἱ κεφαλαὶ ὑπὸ τὴν λαιμητόμον. Θὰ μᾶς ἐφαίνεται παράδοξον ὁ Ρήγας νὰ λησμονήσῃ τὴν Μασσαλιώτιδα, ἡ ὁποία ἀντήχει ἀνὰ τὸν κόσμον ὡς σύμβολον ἐλευθερίας καὶ ὠδήγει τὰς δημοκρατικὰς στρατιάς πρὸς τοὺς θριάμβους, αὐτὸς ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν ἐστήριζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας καὶ ὠνειρεύετο τὴν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἴδρυσιν τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Καὶ ἂν ὁ ἴδιος δὲν εἶχε καιρὸν λόγῳ τῆς συγγραφῆς τοῦ Πολιτεύματος, τῶν ἐπαναστατικῶν συνεννοήσεων, τῶν ἐκδόσεων καὶ τῶν ἄλλων βαρυτάτων ἀσχολιῶν τῆς τελευταίας περιόδου, οἱ σύντροφοί του ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον τοῦτο. Ὁ ἑξαλλος ἐνθουσιασμὸς τοῦ νεαρωτέρου ἐκ τούτων, τοῦ Πέτροβιτς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ πόρισμα τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων ἀνεξήτει ἀγωνιωδῶς τὸ κείμενον τῆς Μασσαλιώτιδος, μαρτυρεῖ περὶ τούτου εὐγλώττως.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ διασωθὲν κείμενον τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῶν ἄλλων ἐμμέτρων ἐπαναστατικῶν ἔργων του, τοῦ Θουρίου καὶ τοῦ Πατριωτικοῦ ὕμνου. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα τῶν ἀρνούμενων τὴν πατρότητα τοῦ Ρήγα εἰς τὸ στιχοῦργημα τοῦτο. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ σοβαροῦ ἐπιχειρήματος. Διότι, ἀφοῦ ὠρμήθη εἰς τὰ δύο ἄλλα ποιητικὰ ἔργα του ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν διὰ νὰ γίνεαι καταληπτὸς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ δύναται εὐχερέστερον νὰ συγκλονίσῃ τὰς ψυχὰς καὶ νὰ συναγείρῃ εἰς ἀγῶνα ἀπελευθερώσεως τὰς

ἔγγραφα τῆς Βιέννης μνημονεύουν μόνον τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα, ἐντυπα ἢ χειρόγραφα, κατεσχέθησαν καὶ περιελήφθησαν εἰς τὸν δικαστικὸν φάκελον ὡς ἐνοχοποιητικὰ στοιχεία, ἀγνοοῦν ὅμως πάντα τὰ λοιπά. Διεπίστωσε δὲ ἡ ἀνάκρισις ὅτι ὁ Ρήγας καὶ οἱ σύντροφοί του ἔψαλλον κατὰ τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις των μίαν « Μασσαλιώτιδα » (Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 82). Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος (Καθημερινὴ τῆς 25 Μαρτ. 1937, βλ. καὶ Ρήγας, σ. 58) θεωρεῖ τὴν Μασσαλιώτιδα πιθανὸν ἔργον τοῦ Ρήγα. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως, τὸ ὁποῖον προσάγει ὅτι κατὰ τὸν Rouqueville (ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 131, σημ. 1) τὸ « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » ἀποτελεῖ μετάφρασιν τῆς Μασσαλιώτιδος, γενομένην ὑπὸ τοῦ Ρήγα κατὰ προτροπὴν Γάλλου στρατηγοῦ (τοῦ Ναπολέοντος), δὲν εὐσταθεῖ, καθ' ὅσον οὔτε τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ ἀποτελεῖ μετάφρασιν τῆς Μασσαλιώτιδος, οὔτε ὁ Ρήγας ἔλαβέ ποτε τοιαύτας προτροπὰς. Ἡ Α. Γ. Camargiu (Spiritul revoluționar francezesi Voltaire in limba greaca si româna, Βουκ. 1946, σ. 19) θεωρεῖ τὴν Μασσαλιώτιδα ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἐπίσης ὁ Παπᾶς (ἑ.ἀ., σ. 23) καὶ ὁ Δ. Οἰκονομίδης (ἑ.ἀ., σ. 242).

μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διατὶ εἰς ἓν ποιητικὸν ἔργον, ὥς ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις, τὸ ὁποῖον ἐπίσης προωρίζετο διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, νὰ ἀποστῇ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς; Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς γλωσσικῆς μορφῆς καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν κυριαρχεῖται ὑπὸ τινος ξηρότητος, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ μᾶλλον ἐσκεμμένον δημιουργήμα γραφείου λογίου τινός. Τὰ δύο πρῶτα ὁκτάστιχα καὶ ἡ ἐπὶ δὲ δὲν στεροῦνται ποιητικῆς τινος πνοῆς, ἰδίως τὸ δεύτερον ὁκτάστιχον ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἑξαρσίαν καὶ φαντασίαν ἔχει. Ἀλλὰ τὰ δύο τελευταῖα ὁκτάστιχα στεροῦνται καὶ τῆς ὁρμητικότητος καὶ τοῦ ἐνθόνου ἐνθουσιασμοῦ ἐνὸς πολεμικοῦ θουρίου, ἡ δὲ προβολὴ τῆς Σπάρτης, τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν Ἀθηναίων πρὸς μίμησιν ὑπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων γίνεται μᾶλλον διὰ ρητορικῆς ἀναπολήσεως παρὰ διὰ ποιητικῆς ἐξάρσεως. Θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ρήγα τὸ στιχοῦργημα αὐτὸ καὶ μάλιστα ὥς μία ἄλλη Μασσαλιώτις, προοριζομένη νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ νὰ παρορμήσῃ εἰς ἀγῶνα ἀπελευθερώσεως τὰ Ἑλληνικὰ πλήθη;

Εἰς τὰ ἀνωτέρω, δύο ἀπαντήσεις εἶναι δυναταί. Ὁ Ρήγας ἔγραφε στίχους εἰς γλῶσσαν λογίαν καὶ μάλιστα λίαν εὐχερῶς, ὥς ἀποδεικνύουν αἱ μεταφράσεις τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῆς Βοσκοπούλας τῶν Ἀλπεων, εἰς τὰς ὁποίας ἔχει προσθέσει πολλὰ ἴδια δημιουργήματα. Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀρχαιομάθεια καὶ ἡ συνεχῶς ἐκδηλουμένη τάσις πρὸς ἀναπόλησιν τῆς δόξης τῶν προγόνων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ, κατηύθυνον αὐθορμήτως τὴν σκέψιν του πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἄν ἡδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1796 ἢ πρὸ τούτου, ὥς πηγαί τινες βεβαιοῦν¹, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἀκόμη συγκεκροτημένα σχέδια ἀμέσου ἐπαναστάσεως, οὐδ' εἶχε γράψῃ τὰ λοιπὰ ἐπαναστατικά ἔργα, δὲν θὰ ἐφαίνετο εἰς ἡμᾶς παράδοξον ὅτι ἔγραψεν ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν μίαν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὥς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Ρήγας ἀπὸ μακροῦ χρόνου, συναναστρεφόμενος Γάλλους δημοκρατικοὺς καὶ πιθανώτατα ὑπηρετῶν ὁ ἴδιος εἰς μυστικὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν ἐν Βουκουρεστίῳ, θὰ ἐγνώριζε καὶ τὸ κεῖμενον καὶ τὴν μουσικὴν τῆς Μασσαλιώτιδος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θὰ ἠσθάνετο ἀκαταμάχητον ἔλξιν διὰ τὴν σύνταξιν ἐνὸς στιχοῦργήματος ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Μασσαλιώτιδος.

Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν διευτύψαμεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου² εἶναι ὅτι τὸ ἔρμα αὐτὸ ἐκνυκλόφορε μὲν μεταξὺ τῶν ἐν Βιέννῃ μεμνημένων εἰς τὰ ἐπαναστατικά σχέδια τοῦ Ρήγα καὶ ἐψάλλετο εἰς τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις των ὥς ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις, δὲν ἦτο ὅμως ἔργον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, εἴτε ἐν τῇ ὁλότητι, εἴτε ἐν μέρει. Τὸ κεῖμενον τῆς Μασσαλιώτι-

1. Βλ. ἀνωτ.

2. Βλ. Α.ρ. Dascalakis, Les œuvres de Rhigas Velestinlis, σ. 49.

δος ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς τοὺς συνωμότας τῆς Βιέννης, πλὴν δὲν ἦτο καὶ ἀπαραίτητον τοῦτο, ἀφοῦ δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ μετάφρασις, οὐδὲ καὶ ἐλευθέρα ἀπόδοσις, ἀλλὰ νὰ συνταχθῇ μία ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις. Ἦρκουν πρὸς τοῦτο οἱ πρῶτοι στίχοι καὶ οἱ τῆς ἐπιδροῦ, οἱ ὅποιοι, ὡς συνήθως συμβαίνει, θὰ ἦσαν εἰς τὰ στόματα ὅλων, ὡς καὶ ἡ μουσικὴ, ἡ ὁποία ἐπίσης θὰ ἦτο γνωστὴ εἰς πάντας αὐτούς. Οὕτως, εἰς ἐκ τῶν ἄλλων συνωμοτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο καὶ πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι, συνεργάται τοῦ Ρήγα εἰς τὰς λοιπὰς φιλολογικὰς ἐργασίας του, ὡς ὁ Νικολίδης, ὁ Ἐμμανουήλ, ὁ Κορωνιὸς κλπ., θὰ ἦτο δυνατόν εἴτε καθοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ρήγα, εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας νὰ συντάξῃ τὸ κείμενον τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος. Εὐχερέστερον μάλιστα θὰ ἦτο νὰ γίνῃ διὰ τῆς κατὰ τὰς ὥρας τῶν μυστικῶν συγκεντρώσεων συνεργασίας πολλῶν ἐξ αὐτῶν, μὴ ἀποκλειομένης τῆς συμμετοχῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ Ρήγα. Δὲν δυνάμεθα τέλος νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ ἀνέκυψε σχεδὸν αὐτομάτως κατὰ τὰς μυστικὰς αὐτὰς συγκεντρώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ νεαροὶ κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες πατριῶται συνεζήτουν ἐνθουσιωδῶς καὶ προσεπάθουν νὰ μιμηθοῦν πᾶν ὅ,τι προήρχετο ἐκ τῆς Γαλλίας¹.

Ἐξ ἄλλου, προκειμένου νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ πατρότης τοῦ Ρήγα, γεννᾶται μία εὐλογος ἀπορία : Διὰ τὴν ὁ Ρήγας δὲν περιέλαβε καὶ τὸ ᾄσμα αὐτὸ εἰς τὰ δύο ἐπαναστατικά φυλλάδια, τὰ ὁποία ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν Βιέννην ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ; Εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὸν ὅτι τὸ πρῶτον λαθραίως τυπωθὲν εἰς τὸ τυπογραφεῖον Παύλιου φυλλάδιον περιελάμβανε τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν, τὸ πολίτευμα καὶ τὸν Θούριον². Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, τοῦ ὁποίου πάντα τὰ ἀντίτυπα κατεσχέθησαν, ἐκ τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων συνάγεται ὅτι περιελάμβανε στρατιωτικοὺς κανονισμούς, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ, τὸν « Πατριωτικὸν ὕμνον », περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν, καὶ ἐν ἄλλον ᾄσμα. Κατὰ τὸ παρελθὸν δὲν ἀπεκλείσαμεν τὴν δυνατότητα ὅτι ἴσως τὸ ᾄσμα τοῦτο ἦτο τὸ κείμενον τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος³. Ἦδη, ἐκ πληρεστέρας μελέτης τῶν ἐκ τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως στοιχείων καὶ ἐκ τῶν μετέπειτα γενομένων ἐρευνῶν, ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἄλλον ποιήματος, μεταφράσεως ἢ ἐλευθέρας ἀποδόσεως τοῦ γερμανικοῦ ᾄσματος « Freut euch des Lebens », ὅπερ ἐπίσης θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐν συνεχείᾳ. Ἐπομένως, πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν δημοσιεύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος ἐν Βιέννῃ. Ποῖοι λόγοι ὤθησαν εἰς τοῦτο τὸν Ρήγαν, δὲν γνωρίζομεν. Ἄν ἡ πατρότης δὲν ἀνῆκεν εἰς αὐτόν, εἶναι εὐνόητον ὅτι δὲν θὰ ἠθέλησε νὰ δημοσιεύσῃ τοῦτο μεταξὺ

1. Βλ. Α. Ρ. D a s c a l a k i s, Rhigas..., σ. 69.

2. Βλ. ἐν κεφ. Α' τοῦ παρόντος Μέρους.

3. Α. Ρ. D a s c a l a k i s, Les œuvres de Rhigas..., σ. 39 καὶ 50.

τῶν ἰδίων ἐπαναστατικῶν ἔργων, ἀφοῦ μάλιστα οὔτε γλωσσικῶς, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπὸ γενικῆς ποιητικῆς μορφῆς καὶ πλοκῆς συνεβιβάζετο πρὸς τὰ λοιπὰ περιληφθέντα, γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ποιητικά του ἔργα, τὸν Θούριον καὶ τὸν Πατριωτικὸν ὕμνον. Ἀλλά, καὶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ παλαιότερου ποιητικοῦ του δημιουργήματος κατὰ μίμησιν τῆς Μασσαλιώτιδος, οἱ ἴδιοι λόγοι συνηγόρουν εἰς τὴν μὴ δημοσίευσιν τούτου εἰς τὰ ἐπαναστατικά φυλλάδια. Ἄλλο πρᾶγμα, ἂν ἤδη ἐκυκλοφόρει τοῦτο δι' ἀντιγράφων ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα καί, καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις, ζῶντος ἀκόμη τοῦ Ρήγα, εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ρήγας ἀπέβλεπε πρὸ παντὸς εἰς τὸν Θούριον, διὰ νὰ ἐνθουσιάσῃ, νὰ συγκινήσῃ καὶ νὰ παρορμήσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ Θούριος κυρίως ὑπῆρξε τὸ ἐθνεγεργήριον ὄργανον, τὸ ὁποῖον συνεκλόνησε τοὺς ὑποδούλους καὶ ἐχρησίμευσεν ὥς ἡ πολεμιστήριος κλαγγὴ τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀλλὰ μία ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ συγκινήῃ καὶ νὰ ἐνθουσιάσῃ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον παύσει ποτὲ νὰ θεωροῦν τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν ὥς τὴν κινητήριον δύναμιν ἀγῶνων ἐλευθερίας καὶ θριάμβων τῶν εὐγενεστέρων ἀνθρωπίνων ἰδεωδῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἂν σήμερον κρίνωμεν τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα ὥς κείμενον σχολαστικὸν καὶ στεροῦμενον ποιητικῆς ἀξίας, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλαι ἦσαν αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ διαθέσεις. Ἐν ποιητικὸν κείμενον εἰς λογίαν γλῶσσαν πᾶν ἄλλο ἢ ἐθεωρεῖτο κατ' ἀρχὴν ἀποκρουστέον, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ. Ἡ ἑλλειψὶς ποιητικῆς ἀξίας διέφευγεν ἀπὸ τὰς λαϊκὰς μάζας, αἱ ὁποῖαι ἀπέδιδον ἰδίως σημασίαν εἰς τὰ νοήματα. Καὶ αὐτοὶ οἱ στίχοι τοῦ κειμένου τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Rouget de l'Isle, πλὴν ὠρισμένων, ἰδίως τῶν πρώτων καὶ τῆς ἐπφδοῦ, οἷτινες ἄλλωστε μόνοι παρέμειναν γνωστοὶ εἰς τὰς μάζας τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι διακρίνονται διὰ ποιητικὴν ἀξίαν, κατὰ δὲ τὴν γνώμην τῶν Γάλλων κριτῶν, δὲν ἐξέρχονται κἂν τῆς κοινοτοπίας τῶν κατὰ τῶν τυράννων παρορμήσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλ' οἱ πρῶτοι ἐν εἵδει πολεμικοῦ παιᾶνος καὶ οἴστρου ἐλευθερίας στίχοι, πρὸ πάντων δὲ ἡ μουσικὴ των, ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκυριάρχησαν εἰς τὰς καρδίας τῶν Γάλλων καὶ ἔδωσαν εἰς τὴν Μασσαλιώτιδα τὴν ἀπαράμιλλον δύναμιν ἐμψυχώσεως εἰς ἀγῶνας ὑπὲρ ἐλευθέρας πατρίδος καὶ ἐναντίον τῆς τυραννίας. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα οἱ πρῶτοι στίχοι καὶ ἡ ἐπφδὸς δὲν στεροῦνται παρορμητικῆς δυνάμεως καὶ ἐμψυχωτικῆς πνοῆς, ἡ δὲ μουσικὴ τῆς Μασσαλιώτιδος, ἂν καὶ δυσκόλως πως ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ μέτρον τῶν ἑλληνικῶν στίχων, θὰ ἤρκει διὰ νὰ προκαλέσῃ συγκίνησιν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐνθουσιασμούς. Τέλος, τὸ γεγονὸς ὅτι πάντες ἐθεώρουν τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα γνήσιον ἔργον τοῦ ἐθνομάρτυρος, προσέδιδεν εἰς αὐτὴν αἵγλην καὶ ἐνδιαφέρον.

Ἄλλο ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γνησιότητος ἠντλήθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Χριστ. Περραιβός, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ ἀκολουθήσας τὸν Ρήγαν μέχρι Τεργέστης καὶ παραστάς κατὰ τὴν ἐκεῖ σύλληψίν του, ἐνῶ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θουρίου καὶ τοῦ Πατριωτικοῦ ὕμνου, τῶν ὁποίων μετὰ παρέλευσιν πολλῶν δεκάδων ἐτῶν ἀναγράφει ἀπὸ μνήμης πολλοὺς στίχους, παρέρχεται εἰς τὰ ἔργα του ἐν πλήρει σιωπῇ τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα, τὴν ὁποίαν φαίνεται ἄγνοῶν ὥς ἔργον τοῦ Ρήγα. Ἄλλ' ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Περραιβός γνωρίζει καλῶς ὅσα περιελάμβανε τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν ἐν Βιέννῃ φυλλάδιον, ἰδιαιτέρως τὸν Θούριον. Ἐκ τῆς ὕλης τοῦ δευτέρου φυλλαδίου, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευθῇ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Βιέννης, ὁ Περραιβός γνωρίζει μόνον ὅσα κατ' ἐντολὴν τοῦ Ρήγα ἀντέγραψε πρὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸ τυπογραφεῖον¹. Ἐπομένως, ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις δὲν περιλαμβάνετο εἰς τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν φυλλάδιον, τοῦ ὁποῖου εἶχε λάβει γνῶσιν καὶ πιθανώτατα εἶχε λάβει μεθ' ἑαυτοῦ ἀντίτυπον, οὔτε εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦ δευτέρου φυλλαδίου, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀντέγραψε πολλά, ἰδίως τὸν Πατριωτικὸν ὕμνον, πρὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸ τυπογραφεῖον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζῃ τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα ὥς ἔργον τοῦ Ρήγα. Πρέπει δὲ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Περραιβός κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο νεώτατος, μόλις δεκαοκταετής· ἔβλεπε συχνὰ τὸν συμπατριώτην του Ρήγαν, ὁ ὁποῖος τὸν παρέλαβε μαζί του ἐγκαταλείπων τὴν Βιέννην, ἀλλὰ δὲν μπεῖχε ἐνεργῶς τῶν συνωμοτικῶν ἐνεργειῶν, οὐδὲ παρίστατο κατὰ τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις. Ἐπομένως, δὲν ἦτο δυνατόν, παρ' ὅλα ὅσα γράφει εἰς τὰ ἔργα του μετὰ πολλὰ ἔτη, νὰ γνωρίζῃ ἐπακριβῶς, πέραν τῶν ὧσων ἤκουσε παρὰ τοῦ Ρήγα ἢ ἀνέγνωσε. Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἐπὶ τὴν ἡσυχίαν διὰ τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1798 καταφθάσαντος ἐκεῖ Περραιβοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνεδημοσίευσεν εἰς τὴν Κέρκυραν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὸν Θούριον καὶ τὸν Πατριωτικὸν ὕμνον², ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἑλληνικὴν Μασσαλιώτιδα, τὴν ὁποίαν ἐπίσης θὰ ἐδημοσίευσεν, ἂν εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὸ κείμενόν της, ὥς ἔργον τοῦ Ρήγα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων στοιχείων προκύπτει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις διεσπάρη εἰς τὴν Ἑλλάδα, πιθανώτατα μέσῳ Τεργέστης καὶ τῶν γαλλοκρατουμένων ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἥδη ἀπὸ τοῦ 1797 καὶ καθ' ὅλον τὸ μετέπειτα διάστημα διεδίδετο διὰ χειρογράφων ὥς ἔργον τοῦ Ρήγα. Πολλὰ ἐπιχειρήματα προετάχθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους πρὸς ἀμφισβήτησιν τῆς πατρότητος τοῦ Ρήγα. Ἐν τούτοις, οὐδὲν τούτων ὀδηγεῖ εἰς κατηγορηματικοὺς συλλογισμούς. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀγνοή-

1. Βλ. ἀνωτ. κεφ. Ε'.

2. Βλ. ὡς ἀνωτ. καὶ ἐν μελέτρῳ μας « Ρήγας καὶ Περραιβός ».

σωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ Ρήγα ἐνεκολπώθη τοῦτο ὡς γνήσιον ἔργον αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐθνικὴ συνείδησις κατέλεξε καὶ τοῦτο μεταξὺ τῶν ἐθνεγεργηρίων ἄσμάτων τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας, ἀκριβῶς διότι ἀνενδοιάστως ἀπέδιδε τὴν πατρίδα τούτου εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΤΑ ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω¹ ὅτι διὰ τὸ δεύτερον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον ὁ Ρήγας προώριζε: 1) Μίαν «Δημοκρατικὴν κατήχησιν». 2) Στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς ἢ ἄλλως στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον. 3) Ἐν ἄσμα εἰς τὴν μουσικὴν τῆς γαλλικῆς «Καρμανιόλας». 4) Ἐν ἄλλο ἄσμα, τὸ ὁποῖον ἦτο εἴτε ἀπόδοσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν, εἴτε ἀπλῶς μουσικὴ μίμησις τοῦ γερμανικοῦ «Freut euch des Lebens». Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἡ «Δημοκρατικὴ κατήχησις» δὲν περιελήφθη εἰς τὸ δεύτερον φυλλάδιον, ἐκ δὲ τῶν δημοσιευθέντων γνωρίζομεν τὸ ἐν ἄσμα, τὸν εἰς τὴν μουσικὴν τῆς «Καρμανιόλας» συντεθέντα «Πατριωτικὸν ὕμνον», περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος². Κατὰ ταῦτα διαφεύγουν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς ἡ παραμείνασα χειρόγραφος Δημοκρατικὴ κατήχησις, ὡς καὶ τὰ δύο δημοσιευθέντα ἄλλα ἔργα εἰς τὸ δεύτερον φυλλάδιον, ἦτοι οἱ στρατιωτικοὶ κανονισμοὶ καὶ ἐν ἄσμα, τοῦ ὁποῖου γνωρίζομεν μὲν τὴν μουσικὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε συντεθῆ, ἀλλ' οὐδὲν γνωρίζομεν ὥς πρὸς τὸ κείμενον τούτου. Τὰ ὀλίγα καὶ λίαν πενιχρὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν δὲν ἐπιτρέπουν θετικὰς κρίσεις καὶ ἀσφαλεῖς διαπιστώσεις, ὁδηγοῦν ὅμως εἰς σκέψεις τινὰς περὶ τῶν ἀπολεσθέντων τριῶν τούτων ἔργων τοῦ Ρήγα, αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλουν τὴν διερεύνησίν των.

Τὸ ὅτι ὁ Ρήγας, εἴτε κατ' ἐλευθέραν ἀπόδοσιν γαλλικοῦ ἐπαναστατικοῦ κειμένου, εἴτε ἐξ ἰδίας ἐμπνεύσεως, συνέταξε μίαν «Δημοκρατικὴν κατήχησιν», πᾶν ἄλλο ἢ θὰ ἐφαίνετο εἰς ἡμᾶς παράδοξον. Ἦδη, εἰς ἄλλα μεταφράζων καὶ εἰς ἄλλα ἀποδίδων ἐλευθέρως τὸ γαλλικὸν πολίτευμα τοῦ 1793, προσέθεσε τόσα παραδείγματα, τόσας ἀπλᾶς, ἀλλ' ἐντόνους ἐρμηνείας, τόσους ἰδίους συλλογισμοὺς περὶ δημοκρατίας, ἐλευθερίας, δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων τοῦ πολίτου, πατάξεως τῆς τυραννίας καὶ τῶν τυράννων κ.λ.π., ὥστε αὐτὸ τοῦτο τὸ αὐστηρῶς νομικῆς διατυπώσεως συνταγματικὸν κείμενον ἐπέτυχεν νὰ καταστήσῃ εὐληπτον καὶ ἐλκυστικὸν δι' ὅλους, πραγματικὸν ὄργανον

1. Βλ. ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν κεφ. Α' τῆς παρούσης μελέτης.

2. Βλ. κεφ. Ε' τῆς παρούσης μελέτης.

δημοκρατικῆς προπαγάνδας. Ἄλλ' ὁ Ρήγας, μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἐκ κεκτημένης ταχύτητος δημοκρατικοῦ ὀργασμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος, ὅπως ἐμφυσήσῃ βαθύτερον εἰς τὰς μάζας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη, ἐκ τοῦ θριάμβου τῶν ὁποίων ἐξηρτάτο ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ὁργάνωσις τῆς μεγάλης δημοκρατίας, ἡσθάνετο ὅτι εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρας κατηχητικῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἦτο ἀδύνατον νὰ περιλάβῃ εἰς συνταγματικὸν κείμενον, χωρὶς νὰ διακόψῃ τελείως τὴν ἐνότητά του καὶ νὰ παραμορφώσῃ τὰς ἐννοίας του. Διὰ τοῦτο καὶ προέβη, ἀσφαλῶς κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας καὶ μετὰ μεγίστης σπουδῆς, εἰς τὴν σύνταξιν ἐνὸς εἰδικοῦ κειμένου « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως ».

Βεβαίως, πᾶν ἄλλο ἢ ἔλλειπον τὰ πρότυπα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ρήγας θὰ ἠδύνατο νὰ μεταφράσῃ ἐλευθέρως ἢ νὰ ἀντλήσῃ ἰδέας πρὸς σύνταξιν ἐνὸς κειμένου δημοκρατικῆς προπαγάνδας, κειμένου ἄλλωστε ἀπαραιτήτως βραχυτάτου, διότι οὕτως ἐπετύγχανε καλύτερον τὸν σκοπὸν του, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε πολὺς χῶρος πρὸς δημοσίευσιν εἰς ἓν φυλλάδιον, τὸ ὅποιον θὰ περιελάμβανε τέσσαρα ἔργα. Ἀπὸ τοῦ 1792 καὶ ἐντεῦθεν, ἐκτὸς τῶν λόγων τῶν ἐθνοσυνελεύσεων καὶ τῶν πολιτικῶν λεσχῶν καὶ τοῦ ὕλικου τῶν ἐπαναστατικῶν ἐφημερίδων, εἶχον δημοσιευθῇ πολλὰ φυλλάδια περιλαμβάνοντα δημοκρατικοὺς ἀφορισμούς, παρορμήσεις κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν τυράννων, καθοδηγήσεις περὶ διεκδικήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων κ.λ.π. Εἰς τὸ Βουκουρέστιον, μέσφ τῶν ἐκεῖ δημοκρατικῶν Γάλλων ἢ πρακτόρων τῆς Δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Βιέννην μέσφ τῶν ἐν Τεργέστη φίλων του, δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν κατοχὴν του ἓν παρόμοιον φυλλάδιον δημοκρατικῆς κατηχήσεως, τὸ ὅποιον θὰ ἐχρησίμευεν εἰς αὐτὸν ὡς πρότυπον.

Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις οὐδόλως μᾶς διαφωτίζει πέραν τοῦ ὅτι τὸ χειρόγραφον, τὸ ὅποιον εἶχεν εἰς χεῖράς της, καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις κατασχεθὲν εἰς τὰς ἀποσκευὰς τοῦ Ρήγα, περιελάμβανε καὶ τὴν « Δημοκρατικὴν κατήχησιν », ἣτις εἶχε γραφῇ ὑπὸ τοῦ Ρήγα ἰδίᾳ χειρὶ καὶ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς κατηχήσεως « ὅλως δημοκρατικῆς » (ganz demokratischen Katechismus)¹. Ἐν συνεχείᾳ διασαφηνίζει ὅτι, ὥς διεπίστωσεν ἐκ τῆς ἐπισυναπτομένης γερμανικῆς μεταφράσεως, περιελαμβάνοντο « πάσης φύσεως λογοκοπίαὶ κατὰ τῶν τυράννων καὶ παρορμήσεις τοῦ λαοῦ πρὸς ἐπανάστασιν » (gegen die Tyrannen überhaupt losgezogen und das Volk zum Aufstande aufgemuntert wird). Οἱ χαρακτηρισμοὶ παρέχονται καὶ διὰ τὰ τέσσαρα ὁμοῦ ἔργα τοῦ Ρήγα, τὰ ἀνευρεθέντα χειρόγραφα (Δημοκρατικὴ κατήχησις, Στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον, δύο ποιήματα), ἀλλ' ἄνευ ἀμφιβολίας ἀρμόζουν περισσότερον εἰς μίαν « Δημοκρατικὴν κατήχησιν » καὶ αὐτὴν θὰ εἶχε περισσότερον τῶν ἄλλων ὑπ' ὅψιν ὁ αὐστριακὸς ἀνακριτής, ὅταν προέβαινεν εἰς τοὺς χαρακτη-

1. Ἑγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 66.

ρισμοὺς αὐτοὺς. Τέλος, ἡ ἀνάκρισις φθάνει εἰς μίαν ἄλλην χαρακτηριστικὴν διαπίστωσιν. Τὰ ιδιόχειρα αὐτὰ χειρόγραφα τοῦ Ρήγα εἶχον πολλές, ιδιοχείρους ἐπίσης, διορθώσεις καὶ μεταβολάς, ἐξ οὗ κρίνει, οὐχὶ ἀδίκως ἄλλωστε, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀντιγράφων (ἐμμέσως δύναται νὰ συναχθῇ οὐδὲ περὶ πιστῶν μεταφράσεων), ἀλλὰ περὶ πρωτοτύπων ἔργων τοῦ Ρήγα. Διὰ τοῦτο ἀπορρίπτει ἀνενδοιάστως τοὺς ἰσχυρισμοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Ρήγας, προφανῶς πρὸς ἐλάφρυνσιν τῆς θέσεώς του, προέβαλε περὶ δῆθεν ἀποστολῆς τούτου παρὰ τινος ἐν Πρεβέζῃ κατοικοῦντος Ἑλλήνος ὀνομαζομένου Λαυρεντίου Ἀλιάνδρου, περὶ ἀπλῆς ἀντιγραφῆς τῶν σταλέντων κ.λ.π.

Ταῦτα, ὅτε ἀκόμη ἡ ἀνάκρισις εἶχεν εἰς χεῖράς της τὰ κατασχεθέντα χειρόγραφα καὶ ἠγνόει τὴν δημοσίευσίν των. Ὅτε ὁμως διεπίστωσεν ὅτι ἔδημοσιεύθη καὶ δεύτερον φυλλάδιον, τοῦ ὁποίου ἔσπευσε νὰ κατάσχη πάντα τὰ μόλις ἐξελθόντα τοῦ πειστηρίου ἀντίτυπα, καὶ ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο περιλαμβάνει μόνον τὸ ἐγκόλπιον τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν καὶ τὰ δύο ποιήματα, παύει νὰ ἀσχολῇται μὲ τὴν « Δημοκρατικὴν κατήχησιν ». Χειρόγραφον, ἔστω καὶ ιδιόχειρον, μὴ δημοσιευθέν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ σταθερὸν στοιχεῖον κατηγορίας, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τῆς δευτέρας δικαστικῆς ἐκθέσεως, ἀφεώρα εἰς τὴν ἐνοχὴν ἄλλου κατηγορουμένου, τοῦ Πούλιου, ὁ ὁποῖος πάντως δὲν εἶχε δημοσιεύσει τὴν « Δημοκρατικὴν κατήχησιν » καὶ ἐπομένως ἦτο ὅλως ξένος πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Δυστυχῶς, τὰ μνημονευόμενα δικαστικὰ πειστήρια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ ἀνακριτὴς Renner ἐστήριξε τὸ κατηγορητήριον καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνοντο καὶ τὰ αὐτόγραφα ἔργα τοῦ Ρήγα, δὲν διεσώθησαν εἰς τοὺς ἀνευρεθέντας φακέλους, προφανῶς καταστραφέντα βραδύτερον. Διὰ τοῦτο καὶ οὐδὲν πέραν τῶν ἀνωτέρω, λίαν ἀσαφῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρεμπιπτόντως παρέσχεν ἡ ἀνάκρισις, γνωρίζομεν περὶ τῆς « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως »¹.

Ἐκ τῶν λόγων τούτων ἐθεωρήσαμεν εἰς τὰς προηγηθείσας ἐρεῦνας μας περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα περιττὴν τὴν προσπάθειαν διαπιστώσεως τοῦ κειμένου τῆς « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως » βάσει τῶν ἀντιστοίχων προπαγανδιστικῶν τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν φυλλαδίων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Περίεργον εἶναι ὅτι ἀγνοεῖ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν « Δημοκρατικὴν κατήχησιν » καὶ αὐτὸς ὁ Περραιβός, ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις, εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς αὐστριακῆς δικαιοσύνης φέρεται ὡς λαβὼν ἐντολὴν παρὰ τοῦ Ρήγα νὰ ἀντιγράψῃ τὰ κατασχεθέντα χειρόγραφα, διὰ νὰ παραδώσῃ τὰ ἀντίγραφα πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγκράν, σ. 60). Ἄν τοῦτο εἶναι ἀληθές καὶ δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀνακριβοῦς αἰτιολογίας πρὸς συσκότισιν τῆς ἀνακρίσεως, ὁ Περραιβός πιθανὸν δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἀντιγράψῃ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο. Πρέπει πάντως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Περραιβός, ὡς ἰσχυρίζεται ἐν τῇ « Βιογραφίᾳ τοῦ Ρήγα », σ. 22, 28, 39, εἶχε συμπαραλάβει πολλά, ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, ἔργα τοῦ Ρήγα, ἀλλὰ ταῦτα ἀπώλεσε βραδύτερον, λόγῳ τῶν πολεμικῶν περιπετειῶν.

Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, οἷονδήποτε τοιοῦτον γαλλικὸν κείμενον ὁ Ρήγας καὶ ἂν εἶχεν εἰς χειρὰς του, δὲν θὰ μετέφρασε πιστῶς, ἀλλὰ θὰ προέβη εἰς μεταβολὰς καὶ προσθήκας χάριν ἑναρμονισμοῦ πρὸς τὰς ἰδίας ἰδέας καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, ὥστε, καὶ ἂν εἴχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὸ χειρόγραφον τῆς « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως », οὐχὶ εὐχερῶς θὰ ἀνεγνωρίζομεν τὸ πρωτότυπον. Ἄν δὲ ὁ Ρήγας ἐπέφερε τόσον οὐσιώδεις μεταβολὰς καὶ προσθήκας, καταστήσας διὰ τούτων ἓν νομικὸν κείμενον ἀληθὲς ἐγχειρίδιον διδασκαλίας τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε καὶ αὕτῃ ἡ δικαστικὴ ἀνάκρισις νὰ χαρακτηρίζῃ ἐνίοτε τοῦτο ὄργανον δημοκρατικῆς προπαγάνδας, δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου σημείου θὰ ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ τὴν φλεγομένην ἐκ τῶν δημοκρατικῶν ἰδεωδῶν καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ μένους διάνοιάν του ἢ προσπάθεια συγγραφῆς καθ' αὐτὸ « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως ». Ἐξ ἄλλου, ὁ Ρήγας καὶ εἰς αὐτὰς τὰς φιλολογικὰς μεταφράσεις ἠγνόει τὸν τίτλον τοῦ πρωτοτύπου, ἀνευρίσκων ἄλλον ἰδίας ἐμπνεύσεως. Ὁ τίτλος τοῦ πρώτου βιβλίου του « Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἑραστῶν » εἶναι ἴδιον δημιούργημα, εἰς δὲ τὸ « Φυσικῆς ἀπάνθισμα » ἠρανίσθη ἐκ πολλῶν ξένων ἔργων καὶ μετὰ τόσων μεταβολῶν, ὥστε κατέστη ἀδύνατον νὰ ἀνεύρωμεν τὰ πρωτότυπα. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ « Πολίτευμα » εὔρε τίτλον ὅλως διάφορον ἐκείνου τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου. Κατὰ συνέπειαν, ἐφ' ὅσον τὸ μὴ δημοσιευθὲν χειρόγραφον τοῦ Ρήγα ἀπωλέσθη, οἰαδήποτε προσπάθεια διαπιστώσεως τοῦ πρωτοτύπου μόνον εἰς εἰκασίας δύναται νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ.

Παρὰ ταῦτα, ὀφείλομεν νὰ μὴ παρέλθωμεν ἐν σιωπῇ τελευταίως γενομένας περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐρεῦνας τινάς, αἱ ὁποῖαι, ἂν δὲν ὠδήγησαν, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὁδηγήσουν, εἰς συγκεκριμένας διαπιστώσεις, πάντως ἔστρεψαν τὴν σκέψιν μας πρὸς πιθανότητας ἀξίας προσοχῆς. Οὕτως, προσβλήθη τὸ φέρον ἀντίστοιχον τίτλον ἔργον τοῦ Γάλλου Ange - Etienne - Xavier Poisson de la Chabeaussière « Catéchisme Républicain ». Τὸ μικρὸν αὐτὸ φυλλάδιον ἐκυκλοφόρησεν εὐρύτατα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως διὰ σειρᾶς ἐκδόσεων, ἡ δὲ Γαλλικὴ Ἐθνοσυνέλευσις διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς 4 Σεπτεμβρίου 1795 περιέλαβε τοῦτο μεταξὺ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῆς νεολαίας¹. Οὐδὲν τὸ περίεργον, ἂν ὁ Ρήγας εἶχε λάβει ὑπὸ τὴν κατοχὴν του ἓν παρόμοιον φυλλάδιον εἴτε κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ διαμονὴν του, μέσῳ τῶν Γάλλων δημοκρατικῶν, εἴτε ἐν Βιέννῃ μέσῳ Ἰταλίας καὶ Τεργέστης. Πάντως, τὸ φυλλάδιον τοῦτο τοῦ Chabeaussière, καθ' ἣν περίπου ἐποχὴν ὁ Ρήγας ἠτοίμαζεν εἰς τὴν Βιέννην τὰ ἐπαναστατικά του ἔργα, ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γάλλων δημο-

1. Βλ. Α. Βρανούση, Ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος..., Ἀθ. 1960, σ. 6, σημ. 3. Βαθυτέρα ἐρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἴσως ὁδηγήσῃ εἰς πλέον συγκεκριμένα συμπεράσματα.

κρατικῶν ὡς ὄργανον προπαγάνδας διὰ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνας. Πράγματι, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1797 ἐξεδόθησαν ἐν Βενετία εἰς τὸ ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον Νικ. Γλυκέως δύο φυλλάδια, περιλαμβάνοντα τὸ ἐν ἑλληνικὴν καὶ τὸ ἄλλον ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ « Catéchisme Républicain » τοῦ La Chabeaussière. Τὸ ἑλληνικὸν φυλλάδιον φέρει τὸν τίτλον « Κατήχησις ἐλευθέρου ἀνθρώπου, συντεθεῖσα μὲν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν παρὰ τοῦ πολυμαθεστάτου Σιαβωσιέρ, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ Σ. Κ. Π. πρὸς κοινὴν τοῦ φιλτάτου Γένους του χοῦσιν ,αψ'ηζ'». Ἐνετίησιν 1797, παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων¹.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὰ φυλλάδια ταῦτα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν ὑπηρεσιῶν προπαγάνδας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γάλλων δημοκρατικῶν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μὲν Ἰταλία κατὰ τὸ μέγιστον μέρος κατεῖχετο ὑπὸ τούτων, ἡτοιμάζετο δὲ ἡ εἶχεν ἤδη γίνεαι ἀπόβασις τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ κατηρτίζοντο ὑπὸ τοῦ Βοναπάρτου σχέδια ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς βέβαιον ὅτι ὁ Ρήγας δὲν εἶχε λάβει γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου τοῦ Chabeaussière. Τὸ φυλλάδιον αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τυπωθῇ εἰς τὴν Βενετίαν, εἰμὴ μετὰ τὴν κατάληψιν ταύτης ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν δημοκρατικῆς κυβερνήσεως, οὐσιαστικῶς ὑπὸ γαλλικὴν κατοχὴν (ἀρχὰς Ἰουνίου 1797). Ἀλλὰ καὶ πάλιν θὰ ἐχρειάσθῃ ἡ ὁργάνωσις προπαγανδιστικῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ μετάφρασις, ἡ ἐκτύπωσις κ.λ.π., ἅτινα ἀπῆτουν πολὺν χρόνον, χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι παρόμοιον ἐπαναστατικὸν ἐντυπον, διὰ νὰ διεισδύσῃ ἀπὸ τῆς Τεργέστης, διαφεύγον τὴν ἀγρυπνον προσοχὴν τῆς αὐστρουγγρικῆς ἀστυνομίας, καὶ νὰ φθάσῃ μεθ' ὅλων τῶν θανασίμων κινδύνων, τοὺς ὁποίους συνέπῃγετο ἡ τυχὸν ἀνακάλυψις, μέχρι Βιέννης, προϋπέθτετε προφυ-

1. Ἀντιγράφεται ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐν Ἀ. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία..., Ἀθ. 1854, τ. Β', σ. 105 (ἀρ. 280). Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τὸ φυλλάδιον τοῦτο. Παλαιότερον ἐσημειοῦτο ὡς καταγεγραμμένον ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, ἀλλὰ σήμερον ἀγνοεῖται. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Α. Βρανούση (ἑ.ἀ.) δοθεῖσαν περιγραφὴν, εἰς τὴν ἐπικεφαλίδᾳ τοῦ κειμένου ἀποδίδεται ὁ ἀκριβὴς τίτλος τοῦ πρωτοτύπου μετὰ τῆς συνήθους ἐρμηνείας : « Κατήχησις δημοκρατικὴ, ἀναγκαιοτάτη παντὶ ἐλευθέρῳ ἀνθρώπῳ... ἐρμηνευθεῖσα τοῖς ἐν μαθήμασιν ἀρχαρίοις ». Τὸ κείμενον ἀρχεῖται ὡς ἀκολουθῶς : « Τίς εἰ ; Ἀνθρώπος Ἕλλην τὸ γένος, ἐλεύθερος κατὰ φύσιν, καὶ κατ' ἐκλογὴν δημοκρατικός· γεννημένος διὰ νὰ ἀγαπᾷ τὸν πλησίον μου καὶ νὰ ὑπηρετῶ τῇ πατρίδι μου· διὰ νὰ ζῶ μὲ τοὺς καρπούς τῶν κόπων μου ἢ τῆς ἐπιδεξιότητός μου· καὶ τέλος, διὰ ν' ἀποστρέφωμαι τὴν σκλαβιάν καὶ πᾶσαν τυραννίαν καὶ νὰ πείθωμαι μεθ' ὅλης μου τῆς καρδίας εἰς τὸν δημοκρατικὸν καὶ ἐλεύθερον νόμον... ». Ἄν τὸ ἔργον αὐτὸ ἐχρησίμευεν ὡς πρότυπον εἰς τὸν Ρήγαν, βεβαίως δὲν θὰ ἐλάμβανεν ἐπὶ λέξει τὸ μεταφρασθὲν γαλλικὸν κείμενον. Ὁ μεταφραστὴς τοῦ φυλλαδίου « Σ. Κ. Π. » πιθανώτατα εἶναι ὁ Σ. Πρεβέτος.

λάξεις καὶ εὐκαιρίας ἀπαιτούσας ὡσαύτως μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Καὶ ὁ Ρήγας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1797 ἀπορροφημένος ἐκ τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων καὶ παρασκευάζων πυρετωδῶς τὴν ἀναχώρησιν, δὲν εἶχε πλέον καιρὸν διὰ νέα ἔργα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του ἰσχυρίζεται ὅτι ἔλαβε ταῦτα παρὰ τοῦ ἐν Πρεβέζῃ Ἑλλήνος Ἀλιάνδρου¹. Ἀλλ' ἐλέγχθη ἄνωτέρω ὅτι κατὰ τὰ πορίσματα τοῦ ἀνακριτοῦ, ἐπρόκειτο περὶ ἀβασίμων αἰτιολογιῶν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς εὐθύνης, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει καὶ αὐτὸς ὁ Ρήγας ὡμίλησε περὶ ληφθέντων χειρογράφων καὶ οὐχὶ περὶ φυλλάδιου. Ἐξ ἄλλου, πᾶν ὅ,τι ἐλάμβανεν ἐξ Ἰταλίας ἢ ἐκ τῶν γαλλοκρατουμένων ἐδαφῶν τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐλάμβανε μέσῳ τοῦ ἐν Τεργέστη πιστοῦ φίλου του Κορωνιοῦ καὶ μεταξὺ τούτων δὲν περιλαμβάνετο ἡ « Δημοκρατικὴ κατήχησις ». Ἐπομένως, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπλὴν σύμπτωσιν τὴν κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ φυλλάδιου τῆς « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως » τοῦ La Chabeaussière ἄνευ ἀμέσου τινὸς συνδέσμου μετὰ τῆς κατασχεθείσης χειρογράφου, ἰδιοχείρου « Δημοκρατικῆς κατηχήσεως » τοῦ Ρήγα. Στερούμενοι δὲ παντὸς ἑτέρου στοιχείου, δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω εἰς διερεύνησιν τοῦ ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς κειμένου ταύτης.

Τὸ δεῦτερον ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Ρήγα ἦτο τὸ « Στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον ». Καὶ περὶ τούτου γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα, πάντοτε ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως, ἢ ὁποῖα ἀνεῦρε καὶ τοῦτο μεταξὺ τῶν ἰδία χειρὶ γραφέντων καὶ κατασχεθέντων χειρογράφων². Εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα φέρει τὸν τίτλον « ὁ στρατάρχης Κεβενχύλλερ », φέρεται δὲ ὡς « συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ Ρήγα καὶ περὶ στρατιωτικῶν κανόνων πραγματευόμενον ». Ὁ Ρήγας εἶχε δώσει ἐντολήν, ὅπως δημοσιευθῇ τοῦτο εἰς τὸ αὐτὸ φυλλάδιον μετὰ τῆς δημοκρατικῆς κατηχήσεως καὶ τῶν δύο ἱσμάτων εἰς 1000 ἀντίτυπα, τὰ ὁποῖα θὰ διενέμοντο εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ὀλίγον ὅμως βραδύτερον, ὅτε ἡ ἀστυνομία κατέσχε πάντα τὰ ἀντίτυπα τοῦ τυπωθέντος εἰς τὰ τυπογραφεῖα Πούλιου δευτέρου φυλλάδιου, ἡ ἀνάκρισις ἀπεκάλυψεν ὅτι οἱ πολεμικοὶ κανονισμοὶ εἶχον δημοσιευθῇ εἰς τὸ φυλλάδιον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸν τίτλον « Ἐγκόλπιον »³. Ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου τοῦ πορίσματος τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακριτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ τίτλος ἦτο γενικός, ἀνεφέρετο δηλαδὴ εἰς ὅλον τὸ περιεχόμενον τοῦ φυλλάδιου (πολεμικοὺς κανονισμοὺς καὶ ποιήματα). Ἐπομένως, δὲν πρόκειται περὶ « στρατιωτικοῦ

1. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 66.

2. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Λεγκράν, σ. 66.

3. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 186 « Bey Pulio ist fermer das Werk des Riga — *Encolpion* — das die Kriegsregeln enthält, gedruckt worden, welchem eine griechische Nachahmung der äusserst aufrührerischen Lieder: La Carmagnole, und Freut euch des Lebens: eingeschaltet sind ».

ἐγκολπίου », ἀλλὰ περὶ ἐγκολπίου τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ὀρίσει τὸν τίτλον αὐτὸν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν ὅτι θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ ἴδιον φυλλάδιον καὶ ἡ « Δημοκρατικὴ κατήχησις ». Κατὰ ταῦτα, θὰ ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς κατηχήσεως διὰ τῆς « δημοκρατικῆς προπαιδείας », πολεμικῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ τῶν κανονισμῶν τρόπου διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου καὶ ὑποκινήσεως μαχητικοῦ μένους διὰ τῶν δύο ἄσμάτων. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅ ἐν τῷ σχετικῷ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἔργων τούτων χειρογράφῳ φερόμενος τίτλος « ὁ στρατάρχης Κεβενχύλλερ » νὰ εἶχε παραμείνει ἄνωθεν τοῦ κειμένου τῶν πολεμικῶν κανονισμῶν, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ τῶν πληροφοριῶν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου πορίσματος τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τόσον εἰς τὸ χειρόγραφον, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἔντυπον ὁ Ρήγας δὲν ἀνέγραφε τίτλον, ἀλλ' ὑπενόει τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου, ἐκ τοῦ ὁποίου μετέφρασεν ἢ παρέλαβεν ἐλευθέρως ἀποσπάσματα διὰ τοὺς πολεμικοὺς κανονισμοὺς. Τὸ ὅτι κατέταξε τὴν ὕλην κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δημοσιευθοῦν πρῶτοι οἱ πολεμικοὶ κανονισμοί, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὰ ἄσματα καὶ ἐν τέλει προώριζε τὴν τελικῶς μὴ δημοσιευθεῖσαν δημοκρατικὴν κατήχησιν, δὲν θὰ ἦτο τυχαῖον, ἀλλὰ σκόπιμον. Ἦθελεν οὕτω νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν τῆς λογοκρισίας καὶ τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν εἰς στρατιωτικὸν κείμενον ληφθὲν ἐξ αὐστριακοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου συγγραφεὺς ἦτο ἐπιφανὴς αὐστριακὸς στρατάρχης, ὥστε νὰ διαφύγουν τὴν προσοχὴν τῆς ἀστυνομίας τὰ ἐν συνεχείᾳ ἐπαναστατικά κείμενα. Ἴσως μάλιστα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ προέβαλε τὸ ὄνομα τοῦ θεωρουμένου ὡς ἥρωος αὐστριακοῦ στρατάρχου Κεβενχύλλερ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κειμένου τούτου καὶ μὲ παχύτερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα μέχρι τοῦ σημείου ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις νὰ παραπλανηθῇ ἐν ἀρχῇ, φαντασθεῖσα ὅτι πρόκειται περὶ τίτλου ἔργου.

Διεπιστώθη ἐσχάτως ὅτι πράγματι ὁ στρατάρχης Ludwig Andreas Graf von Khevenhüller (1683 - 1744) εἶχε γράψῃ καὶ δημοσιεύσει ἐκπαιδευτικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ στρατοῦ, φέρον τὸν τίτλον « Σύνοψις πασῶν τῶν ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ, ὡς καὶ ἐν ὀχυρῷ, στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων δι' ἧς μανθάνει προχείρως ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικὸς πῶς νὰ δρᾷ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ πῶς νὰ προφυλάσσεται εἰς τὴν δευτέραν »¹.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Khevenhüller θὰ ἦτο πολὺ γνωστὸν ἐν Βιέννῃ οὕτως ὥστε, ὅτε ὁ Ρήγας ἐσκέφθη νὰ γράψῃ καὶ πολεμικοὺς κανονισμοὺς

1. Π. Κ. Ἐνεπεκίδης, Ἐκθεσις περὶ τῶν τελευταίων ἐρευνῶν περὶ Ρήγα Βελεστινλή, εἰς « Περαιγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου », τ. Β', Ἀθ. 1956, σ. 388 κ.έ. Ὁ τίτλος τοῦ πρωτοτύπου εἶναι: « Kurtzer Begriff aller militärischen Operationen sowohl im Feld als Festungen aus welchen sich ein erfahrener Officier gantz leicht ersehen kan, was er in einem zu thun, im andern aber sich praecautiöniren solle, Wien 1743 ».

διὰ τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας, θὰ ὑπεδείχθη εἰς αὐτὸν τοῦτο καὶ δὲν θὰ ἐκοπίασε πολὺ νὰ προμηθευθῇ αὐτό. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν ἀντίτυπον τοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα διεσώθη, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τί ἀκριβῶς ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Khevenhüller καὶ πῶς ἀπέδωσε τοῦτο. Βεβαίως ἐπρόκειτο περὶ στρατιωτικοῦ συγγράμματος καὶ εἰς αὐτόν, μὴ στρατιωτικόν, δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ πρωτοτυπήσῃ διὰ μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν. Πλὴν καὶ νομομαθὴς δὲν ἦτο ὁ Ρήγας, ἐν τούτοις διὰ τῆς μελέτης ἐπέτυχε νὰ δώσῃ πρωτοτυπίαν εἰς τὸ «Πολίτευμα τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας», μὴ μεταφράσας ξηρῶς ἐκ τῶν γαλλικῶν δημοκρατικῶν συνταγμάτων, ἀλλὰ προβὰς εἰς μεταβολὰς καὶ προσθήκας, σημαντικὰς καὶ ἀξιοθαυμάστου διανοίας, ἵνα ἑναρμονίσῃ τοῦτο πρὸς τὰς ἰδίαις δημοκρατικὰς ἰδέας καὶ πρὸς τὰς ἐν τῇ χειρσὸν ἡμῶν τοῦ Αἵμου ἐπικρατούσας τότε περιστάσεις. Ἐγράφη ἄνωτέρω ὅτι, ἐξ ὧν εἶναι γνωστὰ, ὁ Ρήγας οὐδέποτε μετέφρασεν ἐπὶ λέξει. Ἐτι πλεόν, εἰς τὸ τέλος τῆς διακηρύξεως τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου, προσέθεσεν ἰδίαις ἐμπνεύσεως καὶ καθαρῶς στρατιωτικὰς διατάξεις περὶ τοῦ τρόπου συντάξεως καὶ δράσεως τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων εἰς περίπτωσιν ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς τυραννίας¹. Ἐπομένως, δὲν θὰ μᾶς ἐφαίνεται παράδοξον, ἂν, ἀνευρισκομένου τοῦ περὶ πολεμικῶν κανονισμῶν ἔργου τοῦ Ρήγα, διεπιστοῦτο ὅτι τοῦτο περιελάμβανε καὶ πολλὰ πρωτότυπα, μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Khevenhüller καὶ τεθέντα ὡς περισσότερον πρόσφορα διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ κείμενον τοῦ Khevenhüller κατελάμβανε 98 σελίδας, εἶναι δὲ ὅλως ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ρήγας περιέλαβε πληρὲς τοῦτο εἰς ἓν φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον, στοιχειοθετηθὲν ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν εἰς τὰ τυπογραφεῖα Πούλιου (μεταξὺ τῆς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ Βιέννης καὶ ἐκείνης καθ' ἣν ἀνηγγέλθη ἡ ἐν Τεργέστη σύλληψις του), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι πολυσέλιδον, ἀφοῦ μάλιστα περιελάμβανε καὶ τὰ δύο ἄσματα. Θὰ ἐπέλεξε μόνον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐθεώρησεν ὡς πλεόν πρόσφορα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς τέχνης τοῦ πολέμου εἰς τοὺς Ἕλληνας μαχητάς, καὶ ταῦτα δὲ θὰ συνέπτυξεν ἢ θὰ μετέβαλε κατὰ τὸ δοκοῦν².

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν «Δημοκρατικὴν κατήχησιν», τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τίτλος ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα εἶχε παραμείνει ἐντελῶς ἄγνωστος μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐγγράφων τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως, ἦτο γνωστὸν εἰς τινὰς Ἕλληνας χρονογράφους τοῦ Ἀγῶνος ἢ ἄλλους ἀσχοληθέντας μὲ τὸ ἔργον του, ὅτι ὁ ἐθνομάρτυς εἶχε γράψῃ πολεμικοὺς

1. Βλ. ἐν τῇ μελέτῃ μας «Περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας», σ. 121.

2. Βλ. περιληπτικῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος τοῦ Khevenhüller ἐν Ἐνελεκίδῃ, ἑ.ἀ., σ. 393 κ.ε.

κανονισμούς. Ὁ Περραιβὸς γράφει ὅτι « τὰ ᾄσματα, ποίημά τι, στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον καλούμενον, καὶ τινες προσωρινοὶ πολιτικοὶ κανονισμοὶ ἐτυπώθησαν τὴν νύκτα ἐν ἄκρῳ μυστικότητι... ». Οὕτω γράφων εἰς βαθύτατον γῆρας καὶ μετὰ παρέλευσιν ἑξήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, συγγέει μὲν τὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου φυλλαδίου, ταυτίζων τὸ περιεχόμενον τούτων, ἐν τούτοις ἐνθυμεῖται τὸ « στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον »¹. Ὁ Ἰω. Φιλήμων γνωρίζει τὸ δεύτερον φυλλάδιον ὑπὸ τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ ὄνομα « Ἐγκόλπιον » καὶ ὁμιλεῖ περὶ ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ Ρήγα « στρατιωτικῶν κανονισμῶν », μόνον ὅτι ἐκ κακῶν πληροφοριῶν ἀποδίδει τὴν πατρότητα τοῦ πρωτοτύπου οὐχὶ εἰς τὸν αὐστριακὸν στρατάρχην Khevenhüller, ἀλλ' εἰς τὸν Γάλλον στρατάρχην Vauban². Εἰς τὸ αὐτὸ λάθος ὑποπίπτει καὶ ὁ Πολυζωίδης³. Πάντως, οὐδεὶς ἐγνώριζε τι τὸ συγκεκριμένον περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπολεσθὲν διὰ παντός.

Ἐλέχθη ἄνωτέρω ὅτι τὸ κατασχεθὲν εἰς τὸ τυπογραφεῖον Πούλιου καὶ εἰς τὸ βιβλιοδετεῖον Karl, πρὶν κυκλοφορήσῃ, δεύτερον φυλλάδιον μὲ τὸν τίτλον « Ἐγκόλπιον » περιελάμβανεν ἐκτὸς τῶν πολεμικῶν κανονισμῶν καὶ τῆς ἀπομιμήσεως τῆς « Καρμανιόλας » καὶ ἐν ἄλλῳ ᾄσμα, τὸ ὁποῖον εἶχε συνταχθῇ κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Freut euch des Lebens. Πράγματι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο εἰς τὴν Βιέννην πολὺ διαδεδομένον ἐν ᾄσμα στιχουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Γερμανοελβετοῦ Johann Martin Usteri καὶ μελοποιηθὲν ὑπὸ τοῦ γνωστοτάτου διὰ τὰ ὦρα ἑλαφρὰ τραγούδιου τοῦ Γερμανοῦ μουσουργοῦ Hans Georg Nägeli⁴. Ἡ μελοποίησις ἐγένετο τῷ 1795 καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1796, ἐν μόλις ἔτος πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα, ἐπομένως ἦτο πολὺ πρόσφατος καὶ ὡς « τραγουδάκι » θὰ ἦτο ἀκόμη εἰς τὰ στόματα τῶν κατοίκων τῆς Βιέννης. Καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν

1. Χρ. Περραιβοῦ, Βιογραφία τοῦ Ρήγα..., σ. 24.

2. Ἰω. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ναύπλιον 1834, σ. 91.

3. Πολυζωίδου, Τὰ νεοελληνικά, τ. Β', σ. 159. Ὁ Α. Soutzos (Histoire de la Révolution Grecque, Paris 1829, σ. 27) ἀποδίδει εἰς τὸν Κωνστ. Ὑψηλάντην τὴν μετάφρασιν ἐνὸς ἔργου τοῦ στρατάρχου Vauban καὶ ἴσως ἐκείθεν προῆλθεν ἡ σύγχυσις.

4. Μετάφρασις σχεδὸν πιστὴ τοῦ ᾄσματος αὐτοῦ εἶχε γίνῃ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, εἶχε δὲ περιληφθῇ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ εἰς τὰ ᾄσματα τῶν δημοτικῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος (« τὸν βίον χαρῆτε, ἐν ὧσιν ὁ βίος ἀνθεῖ, θὰ ἔλθῃ ἑσπέρα καὶ θὰ μαρανθῇ... »). Οἱ στίχοι τοῦ Βλάχου ἀνευρίσκονται εἰς πολλὰ ἑλληνικά σχολικά βιβλία παλαιότερων ἐποχῶν, περιελήφθησαν δὲ μετὰ τῆς μουσικῆς τοῦ Nägeli καὶ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἀντ. Μάλτου « Τερψιχόρη, ἦτοι συλλογὴ χορικῶν ᾄσμάτων », τεῦχος Α', Λειψία 1894, σ. 86 κ.έ. Νέα μετάφρασις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βασίλη Ρῶτα, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ τέλος τοῦ δράματος « Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς », β' ἐκδοσις, Ἀθ. 1948. Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν συλλογισμῶν μας

ὅτι τοῦτο ἐτραγουδήθη πολὺ ὑπὸ τῶν νέων καὶ νεανίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν Αὐστρίᾳ καὶ ἀνὰ τὰς γερμανικὰς χώρας. Εἶχε καταστῆ τόσον δημοφιλές, ὥστε, μολονότι ἡ « μὸδα » τῶν ᾄσμάτων αὐτῶν δὲν παρατείνεται πέραν τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν δύο ἔτων, ἤκούετο πολλάκις καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, περιλαμβάνετο δὲ εἰς πολλὰς συλλογὰς γερμανικῶν τραγουδιῶν. Ἡ ἐπιτυχία του ὠφείλετο ὅχι μόνον εἰς τὴν εὐκόλον γλυκεῖαν μουσικὴν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς στίχους του, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκει τις εἰς πολὺ ἁπλᾶ, ἀλλὰ πλήρη νοήματος, λόγια, τὴν ἔξαρσιν τῆς χαρᾶς, τῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς φιλίας, ὥς τῶν ζωοποιῶν στοιχείων τῆς ζωῆς. Ἡ νεολαία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατείχετο περισσότερον ὑπὸ ρομαντικῶν διαθέσεων καὶ συνεκινεῖτο βαθύτερον καὶ εἰλικρινέστερον ὑπὸ τοιούτων ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθηματικοῦ βίου.

* Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἀναζητήσεως ἐπαναστατικοῦ χαρακτῆρος εἰς τὸ ᾄσμα τοῦτο καὶ ἀποδόσεως εἰς τὸν δῆθεν ἐπαναστατικὸν τούτου χαρακτῆρα τῆς διαδόσεως εἰς τοὺς κόλπους τῆς γερμανικῆς νεολαίας, ὥς καὶ τῆς προτιμήσεώς του ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ὁμολογουμένως εὕρισκόμεθα πολὺ μακράν. Ἴσως εἰς τοὺς στίχους τοῦ Usteri νὰ ὑπάρχουν μερικοὶ

περὶ τῆς σημασίας τοῦ ᾄσματος αὐτοῦ παραθέτομεν κατωτέρω τὸ κείμενον κατὰ τὴν ὡς ἄνωτέρω μετάφρασιν :

Χαρεῖτε φίλοι
ὅσο γελάει ἡ ζωή,
κόψτε τὸ ρόδο
πρὶν μαραθῇ.

Γυρεύουμε ἔγνοιες καὶ καθμούς
καὶ στεναχώριες βάζει ὁ νοῦς,
ἀγκάθια βλέπουμε πολλά,
λουλούδια πουθενά.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

Κι' ἂν τρέμει ἡ πλάση σκοτεινὴ,
ὅταν βροντᾶνε οἱ οὐρανοί,
καὶ πάλι ὁ ἥλιος λαμπερὸς
προβάλλει γελαστός.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

Μακρὰ 'πὸ ζήλεια κι' ἄδικο,
τὸ σπόρο σπεῖρε τὸν καλὸ
καὶ στὸ δεντράκι τὸ μικρὸ
θὰ ἰδεῖς χρυσὸν καρπὸ.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

Μὲ πίστη καὶ καλὴ καρδιά
καὶ μὲ τὴ φτώχεια συντροφιά,
θὰ εἰπεῖς : ζωὴ σ' εὐχαριστῶ,
ποὺ ἀγάπησα κι' ἐγώ.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

Κι' ἂν ὅλα σούρχονται στραβά,
κι' ἡ τύχη σου σὲ κυνηγᾷ,
θάρσῃ ἡ φίλια νὰ σὲ βρῇ,
βοηθᾷ κάθε στιγμή.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

Τὰ δάκρυα σοῦ σφουγγίζει αὐτὴ,
σὰν μᾶνα σὲ παρηγορεῖ,
κι' ἀπ' τὸ σκοτάδι σὲ τραβᾷ,
στὸ φῶς καὶ στὴ χαρά.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

* Ἀς μᾶς ἐνώσῃ ἓνας δεσμός,
νὰ προχωροῦμε πάντα ἔμπρός,
τὰ χέρια σφίχτε ὅλοι μαζί,
γιὰ πρὸ καλὴ ζωὴ.

Χαρεῖτε φίλοι, κ.λ.π.

βαθύτεροι συμβολισμοί, οἱ ὅποιοι ὁμως δὲν εἶχόν τι τὸ σαφῶς ἐπαναστατικόν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θὰ διέφευγον ἀπὸ τὴν σκέψιν τῆς νεολαίας, ἡ ὁποία ἐτραγουδεῖ εἰς αὐτὸ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῶν Ἀψβούργων ἡ νεότης τῆς Βιέννης πᾶν ἄλλο ἢ ἐστερεῖτο τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Usteri ἦτο υἱὸς πλουσίου ἐμπόρου τῆς Ζυρίχης, οὐδεμίαν ἀπολύτως ἔχων σχέσιν πρὸς τὰς ἐν Γερμανίᾳ καὶ Αὐστροουγγαρίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως φιλελευθέρως κινήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐγραψε τοὺς στίχους αὐτοὺς διὰ μίαν ἑορταστικὴν συγκέντρωσιν τῆς «Ἑταιρείας καλλιτεχνῶν τῆς Ζυρίχης». Ἐξ ἄλλου τὸ τραγούδι αὐτὸ ἐκυκλοφόρει ἐλευθέρως καὶ ἠκούετο καθημερινῶς εἰς συναναστροφὰς καὶ δημόσια κέντρα, ἃν δὲ ἡ ἀστυνομία ὑπώπτευσεν, ἔστω καὶ κεκαλυμμένον, ἐπαναστατικὸν χαρακτήρα (καὶ παρόμοιον πρᾶγμα ἀσφαλῶς δὲν θὰ διέφευγε τὴν προσοχὴν της), ἦτο εἰς θέσιν καὶ τὴν διάδοσίν του νὰ ἀνακόψῃ καὶ τὴν συχνὴν ἔκδοσίν του νὰ ἀπαγορεύσῃ. Ἐπομένως, τὰ γραφέντα τελευταίως ἐν Ἑλλάδι περὶ δῆθεν ἐπαναστατικοῦ νοήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ὠφείλετο ἡ ἐπιτυχία του ἐν τῷ μέσῳ τῆς γερμανικῆς νεολαίας καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐπελέγη ὑπὸ τοῦ Ρήγα ὡς ᾄσμα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς στερούμενα πάσης ὑποστάσεως¹.

Δὲν γνωρίζομεν τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ρήγα εἰς τὸ κατασχεθὲν εἰς τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντιτύπων φυλλάδιον τοῦ Ρήγα, ἐφ' ὅσον δὲ οὐδὲν χειρόγραφον τούτου ἀνευρέθη, δὲν ὑπάρχουν μεγάλαι ἐλπίδες νὰ γνωσθῇ ποτε. Ἐπομένως, ὅσα γράφονται ἢ θὰ γραφοῦν σχετικῶς δὲν ἐξέρχονται τοῦ πλαισίου τῶν εἰκασιῶν. Ἐν τούτοις, τίθεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα: διατί ὁ Ρήγας θὰ ἐξέλεγε τὸ ἀθῶον αὐτὸ γερμανικὸν «τραγουδάκι» διὰ νὰ περιλάβῃ εἰς ἐν «Ἐγκόλπιον» τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν τῆς ἐλευθερίας; Τοῦτο θὰ εὗρισκεν ὅπωςδὴποτε τὴν θέσιν του — καὶ ἐκεῖ μετὰ τινος δυσκολίας — εἰς τὸν «Ἡθικὸν τρίποδα», πλησίον τῶν

1. Τὴν γνώμην αὐτὴν διετύπωσε κυρίως ὁ Ν. Βέης (Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς - Φεραίος καὶ τὰ δύο ἐπαναστατικά τραγούδια, ἡ «Καρμανιόλα» καὶ τὸ «Χαρῆτε τῇ ζωῇ» ἐν περ. «Ἐλεύθερα γράμματα» 27 Ἰουλ. 1946). Ὁ Ν. Βέης παραθέτει περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ συνθέτου τοῦ ᾄσματος χρήσιμον βιβλιογραφίαν, ἡ ὁποία ὁμως δὲν πείθει περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι «ἐθεωρήθη ἐπαναστατικὸν καὶ κατετάχθη εἰς τὰ ἀπηγορευμένα τραγούδια εἰς Αὐστροίαν καὶ δυτικὴν Γερμανίαν». Ἴσως βραδύτερον, λόγῳ τῆς μεγάλης διαδόσεώς του εἰς τὴν νεολαίαν, νὰ εἶχε κινήσει ὑποψίαν τῶν ἀρχῶν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρήγα ἠκούετο ἐλευθέρως καὶ ἦτο πολὺ «τῆς μόδας» εἰς τὴν Βιέννην. Ὁ Β. Ρώτας μόνον «κατὰ θεατρικὴν ἄδειαν» καὶ οὐχὶ βάσει ἱστορικῶν δεδομένων ἐμφανίζει τὸν Ρήγαν ψάλλοντα κρυφίως μετὰ φίλων του τὸ «ἐπαναστατικὸν τραγούδι χαρῆτε τῇ ζωῇ». Ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀνακρίσεως (Ἐγγραφα..., ἔκδ. Λεγχαράν, σ. 68) οὐδεὶς ἐκ τῶν συντερόφων τοῦ Ρήγα ἐγνώριζε τι περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, μεταφράσεως ἢ πρωτοτύπου, τοῦ Ρήγα.

« Ὀλυμπίων », τῆς « Βοσκοπούλας τῶν Ἀλπεων » καὶ τοῦ « Πρώτου ναύτου ». Ἀλλὰ δημοσίευσίς του εἰς τὴν ὅλως τελευταίαν ἐπαναστατικὴν ἔκδοσιν, τὴν ὑστίαν στιγμήν καὶ καθ' ὃν χρόνον ἐγκατέλειπε τὴν Αὐστρίαν πρὸς ὑποκίνησιν ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, δημοσίευσίς δὲ εἰς ἓν φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὴν διδασκαλίαν μεθόδων διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ὑπὸ τῶν μαχητῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἓνα « πατριωτικὸν ὕμνον », πλήρη πατριωτικῆς ἐξάρσεως καὶ ἐπαναστατικοῦ μένους, θὰ ἦτο πράγματι ἀνεξήγητος. Πρῶτοι οἱ σύντροφοι καὶ συνεργάται του τῆς Βιέννης θὰ διηρωτῶντο ποίαν θέσιν εἶχε τὸ γερμανικὸν αὐτὸ ᾄσμα χαρᾶς καὶ ζωῆς εἰς τὸ τελευταῖον ἐθνεγερτικὸν φυλλάδιον τοῦ Ρήγα. Ἔτι περισσότερον θὰ ἠπόρουν — ἐὰν ἔφθανε τὸ φυλλάδιον αὐτὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα — οἱ Ἀρματοῦλοι καὶ Κλέφτες καὶ οἱ ἄλλοι ἀγωνισταὶ τῆς ἐλευθερίας, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε δὲν θὰ ἦσαν καὶ εἰς θέσιν νὰ τὸ τραγουδήσουν, διότι ἀσφαλῶς ἠγνόουν τὴν γερμανικὴν μουσικὴν του.

Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν τίθεται κἄν, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς ἐκ τῶν προηγουμένων ἀντλουμένας πληροφορίας ὡς πρὸς τὰς συνηθείας τοῦ ἐθνομάρτυρος. Ὁ Ρήγας, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πεζὰς φιλολογικὰς μεταφράσεις του ἀπέδιδε τὸ νόημα, οὐδέποτε δὲ μετέφρασε πιστῶς, εἰς πάντα τὰ ποιητικὰ ἐπαναστατικά του ἔργα ἐνεπνεύσθη ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ ἰδίου ἐπαναστατικοῦ του μένους, ἐκ τῆς ἰδίας ὁρμητικῆς διαθέσεως διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος καὶ τῆς παροτρύνσεως πρὸς ἀγῶνα ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους. Ἀπλῶς, διὰ τὴν διάδοσίν των ὡς ᾄσμάτων, ἐπειδὴ μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξεπληροῦτο ὁ σκοπὸς των, διασπειρομένων ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, δὲν ἦτο δὲ ὁ ἴδιος μουσικός, ἐξέλεγε σκοποὺς εἴτε εὐκόλους καὶ γνωστούς, εἴτε περιέχοντας συμβολισμούς, ὡς τῆς ἐπαναστατικῆς Γαλλίας, ἀναγράφων μάλιστα τούτους εἰς τὴν ἐπικεφαλίδα ἐκάστου ποιήματός του, ἑναρμονιζομένου καὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ στίχου.

Ὁ « Θούριος » εἶχε τὸν ἦχον τοῦ ᾄσματος « Μία προσταγὴ μεγάλη », πολὺ γνωστοῦ τότε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ μὴ ἔχοντος καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸ νόημα τοῦ ποιήματός του. Ὁ « Πατριωτικὸς ὕμνος » εἶχε στιχοῦρηθῇ μετρικῶς κατὰ τὸ τρομερὸν ᾄσμα τῆς « Καρμανιόλας », τὸ ὁποῖον ἐχόρευεν ὁ ἑξαλλος ὄχλος τῶν Παρισίων, ὅτε ἐπιπτον αἱ κεφαλαὶ διὰ τῆς λαιμητόμου, ἀλλ' ὡς ποίημα ἦτο ἓν φλογερὸν στιχοῦρημα ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐλευθερίας, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως σχέσεως, νοήματος ἢ λεκτικοῦ, πρὸς τὸ γαλλικὸν ἐπαναστατικὸν αὐτὸ ᾄσμα. Ἡ « ἑλληνικὴ Μασσαλιῶτις » εἶχε συντεθῇ εἰς τὸ μέτρον τοῦ ᾄσματος, τὸ ὁποῖον ἀντήχει εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν κατὰ τοὺς πολεμικοὺς θριάμβους τῶν στρατιῶν τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, εἶχε δὲ καταστῇ καὶ σύμβολον τῶν ἀγώνων ἐλευθερίας. Ἀλλ' ἂν ἐξαιρεθοῦν οἱ δύο πρῶτοι στίχοι (« Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων, ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθεν »), οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε, λόγῳ τῶν τότε περιστάσεων ἦτο δυνατόν νὰ

ἔλθουν εἰς τὴν σκέψιν οἷουδήποτε Ἕλληνας ποιητοῦ, ὡς λεκτική πλοκή καὶ ὡς νόημα ἡτιότι τὸ ἐντελὲς διάφορον τοῦ ποιήματος τοῦ Rouget de l'Isle.

Οὕτω καὶ εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ᾠσμα ὁ Ρήγας δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ ἔχη μόνον δανεισθῇ τὴν μουσικὴν τοῦ γερμανικοῦ: « Freut euch des Lebens », διότι ἡ μουσικὴ αὕτη καὶ εὐκόλος ἦτο καὶ ἑλκυστικὴ, ὥστε νὰ δύναται δι' αὐτῆς νὰ διαδοθῇ καὶ τὸ ἰδικόν του ἐπαναστατικὸν ᾠσμα¹. Εἰς τοὺς συλλογισμοὺς τούτους βοηθεῖ ἡμᾶς καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πόρισμα τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως. Ὁ διεξαγαγὼν τὰς ἀνακρίσεις αὐστριακὸς ἀνακριτὴς Renper εἶχεν ἐνώπιόν του ὡς πειστήρια τῆς κατηγορίας μεταφράσεις εἰς τὴν γερμανικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ περιεχομένου τοῦ φυλλάδιου. Δὲν γράφει εἰς τὸ πόρισμά του ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως οὐδὲ καὶ περὶ ἐλευθέρας ἀποδόσεως, ἀλλὰ περὶ « ἑλληνικῆς διασκευῆς » τοῦ Freut euch des Lebens (in griechischen Geiste). Διευκρινίζει ἐπὶ πλέον, ὅτι καὶ τὰ δύο δημοσιευθέντα εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦτο ᾠσματα ἦσαν « ἐπαναστατικώτατα » (höchst revolutionären zwei Lieder)². Τὸν βαρύτετον αὐτὸν χαρακτηρισμὸν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ, ἂν ἐπρόκειτο περὶ μεταφράσεως τοῦ γερμανικοῦ ᾠματος « Freut euch des Lebens », τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρει ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠκούετο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὰ δημόσια κέντρα τῆς Βιέννης. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑποβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀστυνομίας, ἔχοντος πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη τὸν φάκελον τῶν ἀνακρίσεων, ἔκθεσιν διευκρινίζεται ὅτι πρόκειται περὶ ἑλληνικῆς μιμήσεως³. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν αὐτὸ ᾠσμα εἶχεν ἀπλῶς τὴν μουσικὴν τοῦ γερμανικοῦ « Freut euch des Lebens ». Ἐπρόκειτο περὶ ἐπαναστατικοῦ δημιουργήματος τοῦ ἐθνομάρτυρος, ἐθνεγεργικοῦ ᾠματος ἔχοντος καὶ τούτου τὸν σκοπὸν τῆς ὑποκινήσεως ἐνθουσιασμοῦ καὶ παρορμήσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀγῶνα ἐλευθερίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ καθίσταται εἰς ἡμᾶς σήμερον ἔτι περισσότερον αἰσθητή.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

1. Δὲν ἀποκλείομεν καὶ τὴν ὑπόθεσιν προθέσεως παραπλάνησεως τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας ἢ τῆς λογοκρισίας διὰ τῆς προβολῆς τοῦ τίτλου τοῦ ἀθροῦς ἐκείνου γερμανικοῦ ᾠματος πρὸς κάλυψιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος του, ὡς εἶχε πράξει καὶ προκειμένου περὶ τῶν πολεμικῶν κανονισμῶν, προβάλλων τὸ ὄνομα τοῦ στρατάρχου Κεβενχύλλερ.

2. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 166. Τὴν ἔκθεσιν ὑπογράφει ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας τῆς Βιέννης Ley, ἀπευθύνων αὐτὴν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῆς ἀστυνομίας. Ἀλλὰ πρόκειται περὶ τοῦ τμήματος τοῦ δικαστικοῦ πορίσματος, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τοὺς ἐκ τῶν κρατουμένων μὴ Τούρκους ὑπηκόους, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ ἐξορισθῶν.

3. Ἐγγραφα..., ἐκδ. Ἀμάντου, σ. 186: « Eine griechische Nachahmung ».